

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ULUSÇULUK ÇAĞINDA ARAP KÖKENLİ BİR OSMANLI
BÜROKRATI: ŞERİF NASIR BEY

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU ÇAKIR

AMASYA
Haziran – 2023

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ULUSÇULUK ÇAĞINDA ARAP KÖKENLİ BİR OSMANLI
BÜROKRATI: ŞERİF NASIR BEY

Hazırlayan
Duygu ÇAKIR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hadi BELGE

AMASYA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Duygu akır tarafından hazırlanan “Ulusçuluk ağında Arap Kökenli Bir Osmanlı Bürokratı: Şerif Nasır Bey”, başlıklı bu çalışmada aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile 31/05/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi alışması kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman: Doç. Dr. Hadi BELGE

.....

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK

.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../06/2023

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Tezimin içerdığı yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim./.../2023

İmza

Duygu ÇAKIR

ÖZET

ULUSÇULUK ÇAĞINDA ARAP KÖKENLİ BİR OSMANLI BÜROKRATI:

ŞERİF NASIR BEY

Duygu ÇAKIR

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs /2023

Danışman: Doç. Dr. Hadi BELGE

Osmanlı Devleti ulusçuluk akımının etkili olduğu çağ olan XIX. yüzyılda hâkimiyeti altındaki topraklarda bütünlüğünü korumak istemiştir. Bu çerçevede gerek Balkan coğrafyasında gerekse egemenlik alanı içerisinde yer alan Arapların meskûn olduğu güney vilayetlerinde meydana gelebilecek ayrılıkçı faaliyetlerin önüne geçmeye çalışılmıştır.

Arap coğrafyasında milliyetçilik hareketlerinin doğuşunda Avrupa’da eğitim alan Arap aydınlarının etkisi yadsınamaz. Osmanlı Devleti ilk aşamada, bu fikirleri ciddi bir tehdit olarak görmemiş ancak Arap vilayetlerinde kurulan “Genç Arap Cemiyeti, Kahtaniyye Cemiyeti” gibi gizli örgütler ve İngiliz istihbarî faaliyetlerini yürütmek amacıyla açılan Arap Büro’nun çalışmaları sonucunda milliyetçiliğin hızla yayılması üzerine Osmanlı Devleti, güney vilayetlerinde yaşayan halkın sadakatini artırmak amacıyla birtakım politikalar uygulamıştır. Arap kabilelerinin ileri gelenleri ile yapılan görüşmeler, bu kabilelere verilen hediyeler, para yardımları ve yine Arap toplumunun öne çıkan kabilelerinden bazı bireylerin Osmanlı bürokrasisinde hizmete alınması belirtilen politikaların ve tedbirlerin yansımalarıdır.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Arabistan’ın en nüfuzlu ailelerinden biri olan Şerif Ailesi’nin önemli bir üyesi olarak Şerif Nasır Bey, Meclis-i Ayan azası olmuş ve görevde kaldığı süre içerisinde Arabistan coğrafyası ve Arap toplumu ile ilgili kendisine çok önemli vazifeler verilmiştir. Şerif Nasır Bey, üstlendiği görevler ile Arap tebaa ile Osmanlı Devleti arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Bu tez, Avrupalı devletlerin de teşvikleriyle Osmanlı kimliğinden uzaklaşmaya ve Osmanlı Devleti ile olan bağlarını zayıflatmaya başlayan Arapların, uluslaşma eğilimlerini ve bu çerçevede gerçekleşen çetrefilli ilişkileri konu almıştır. İhanet ile sadakat duygularının

atıştığı, mmetilik ile ulusçuluk politikalarının karşı karşıya geldiği Arap topraklarında, Osmanlı bürokratlarının bölgeyi elde tutmak adına ne tür çabalar sarf ettiği, buna karşın şerif Ailesi'nin ve bazı ileri gelen Arap kabilelerinin bu gayretlere ne tür tepkiler verdikleri şerif Nasır Bey'in siyasal kimliği ve yaşamı üzerinde örneklenerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Ulusçuluk, şerif Ailesi, şerif Nasır Bey, Arap Toplumu*

ABSTRACT

AN OTTOMAN BUREAUCRAT OF ARAB ORİĞİN İN THE AGE OF NATİONALİSM: ŞERİF NASİR BEY

Duygu ÇAKIR

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, MA, May ,2023

Supervisor: Assoc Prof. Dr. Hadi BELGE

Ottoman Empire XIX. century, he wanted to preserve the integrity of the lands under his rule. In this context, it has been tried to prevent separatist activities that may occur both in the Balkan geography and in the southern provinces where the Arabs are located.

The influence of Arab intellectuals who grew up in Europe in the birth of nationalist movements in Arab geography is undeniable. At the first stage, the Ottoman State did not see these ideas as a serious threat. However, as a result of the rapid spread of nationalism as a result of work of secret organizations such as the Young Arab Society and the Kahtaniyye Society established in the Arab provinces and the Arab Bureau opened to carry out British intelligence activities, the Ottoman Empire implemented a number of policies in order to increase the loyalty of the people living in the southern provinces. The meetings with the nobles of the Arab tribes, the gifts given to these tribes, financial aid and the appointment of some prominent tribes of the Arab society to the Ottoman bureaucracy are the reflections of the determined policies and measures.

Şerif Nasır Bey, an important member of the Şerif Family, one of the most influential families in Arabia during the period of these developments, became a member of the Assembly and during his tenure he was given very important tasks related to Arab geography and Arab society. Şerif Nasır Bey, served as bridge between the Arab subjects and the Ottoman Empire with the duties he assumed.

This thesis deals with the nationalization tendencies of the Arabs, who started to move away from the Ottoman identity and weaken their ties to the Ottoman Empire, with the encouragement of the European states, and the complicated relations that took place within this framework. What kind of efforts the Ottoman bureaucrats made to keep the region in the Arab lands, where the feelings of betrayal and loyalty clashed, where the ummah and nationalism policies

clashes, and how the Sherif Family and some prominent Arab tribes reacted to these efforts. His political identity and life were examined by taking an example.

Keywords: *Ottoman Empire, Nationalism, Şerif Family, Şerif Nasır Bey, Arab society*

ÖN SÖZ

XVI. yüzyılda gerçekleşen fetihler sonrasında Osmanlı topraklarına katılan ve ekseriyetini Müslüman Arap ahalinin oluşturduğu İslam ülkelerindeki toplumlar, uzun asırlar boyunca Osmanlı egemenliğinde barış içerisinde yaşamışlardır. Halifeliğin Osmanlı padişahları nezdinde temsil edildiği, Kudüs ve Mekke-Medine gibi kutsal şehirlerin idaresinin Osmanlılar tarafından gerçekleştirildiği bu dönemde ümmet bilinci içinde idare edilen bu toplumlar XIX. yüzyılın uluslaşma eğilimi içinde “milliyetçilik” akımının etkileriyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Sömürgeciliğin Yakın Doğu ve Asya’daki etki alanının genişlemesi ve büyük devletlerin sömürge yolları ve alanları üzerindeki rekabetlerinin artmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun güney vilayetleri giderek sömürgeci güçlerin daha fazla ilgilendiği stratejik bölgeler haline gelmiştir. Bu aşamada İngiltere ve Fransa başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin bu coğrafya üzerinde konumlanma arzularına şahit olmaktayız. Bu süreçte Batılı güçler, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu güç durumundan da yararlanarak, bazı etnik-mezhebi unsurlar üzerinden İslam coğrafyasına yerleşmeye çalışmışlardır. Bu politikaları yürütürken Arap coğrafyasının sosyolojik şartlarından da yararlanan sömürgeci güçler, bu ülkelerde yaşayan Arap toplumunun kabile olgusundan da istifade etmeyi ihmal etmemişler, bazı nüfuzlu Arap kabile reisleriyle temaslar kurarak onları kendileriyle iş birliği yapmaya ikna etmişlerdir. Şerif Ailesi bu kabilelerin en çok bilinenidir.

Osmanlı Devleti bu emperyalist niyetler ve parçalayıcı fikir akımları karşısında toprak bütünlüğünü korumak amacıyla güney vilayetlerinde yaşayan Arapların sadakatini artırmaya yönelik bir dizi tedbiri hayata geçirmek istemiştir. Durumun vahametini kavrayan Babıâli, Arap toplumu üzerinde nüfuzları tartışılmaz olan kabileler ve kabile reislerini kazanmaya yönelik birtakım girişimlerde bulunmuştur. Arap kökenli bürokratlara resmi görevler ve devlet idaresinde etkili makamlar vermek bu tedbirler kapsamında Babıâli’nin müracaat ettiği yöntemlerden biri olmuştur. Bu nokrada Şerif Hüseyin ile yürütülen görüşmelerin bir sonucu olarak devlet hizmetine alınan *Şerif Nasır Bey* çok önemli bir tarihi figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Şerif Ailesi’nin bir üyesi olan ve Meclis-i Ayan azası yapılan Nasır Bey, üstlendiği görevler ile Türk-Arap ilişkilerinin sağlıklı biçimde analiz edilmesine vesile olabilecek bir konuma yerleşmiştir.

Türk-Arap ilişkileri tarihi cevap bekleyen bazı soruları barındırmaktadır. Osmanlı egemenliği altında yaklaşık dört asır geçiren Arap toplumu üzerinde ulusçuluk akımının ne

derece karşılık bulduğu, ulus veya ümmet olma ya da Osmanlı kalma gibi kimlik çatışmalarında Müslüman Arapların kimlik tercihleri, modernleşme sürecinin bu topraklara ne kadar yansıdığı, neredeyse tüm Arap toplumunu zan altında bırakan ihanet algısının tarihi gerçekliği bu sorulardan bazılarıdır.

Türk-Arap ilişkilerinin tarihi seyri üzerinde cereyan eden bütün bu tartışmaların yeni arşiv belgeleri ve objektif yaklaşımlarla değerlendirilmesi gerekliliği ortadadır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile Arap kabileleri arasındaki ilişkilerin tarihi sürecinde kritik görevler üstlenmiş bir şahsiyet olan Şerif Nasır Bey üzerine biyografik bir inceleme yapmadan konuyu incelemek ciddi bir eksiklik oluştururdu.

Tez çalışmamda genellikle BOA belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi), Türk- Arap ilişkilerini konu alan kitaplar ve makalelerden yararlandım. Türk-Arap ilişkileri tarihi seyri içerisinde çok geniş bir zaman dilimini içine aldığından ilişkiler Şerif Nasır'ın hayatı ve bürokrat kişiliği üzerinden örneklendirilmiştir. Tez çalışmamın zaman çerçevesi ulusçuluk akımının Arap memleketlerinde etkili olduğu XIX. yy. sonları ile XX. yy. başları ile sınırlıdır.

Bu teze başlarken bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak algılamam konusunda bana yol gösteren, tüm yoğunluğuna rağmen tezimi titizlikle okuyan ve uyarılarıyla çalışmamın daha olgun hale gelmesini sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Hadi Belge'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam boyunca beni cesaretlendiren annem Sebahat Çakır'a ve tezimin her aşamasında bana destek olan çok değerli dostlarım Büşra Zeynep Kantar ve Ali Çetin'e teşekkürlerimi sunarım.

Duygu ÇAKIR

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖZET	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSTRACT	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
RESİMLER DİZİNİ	xiii
HARİTALAR DİZİNİ	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. ARAP TOPRAKLARINDA ULUŞÇULUK AKIMI VE ETKİLERİ	5
1.1. Ulusçuluk Akımının Arap Topraklarında Etkili Olmaya Başlaması	5
1.2. Batılı Devletlerin Arap Topraklarında Gizli Faaliyetleri.....	8
1.2.1. Fransa	9
1.2.2. İngiltere	10
1.3. Vehhabîlik Hareketi	12
1.4. Arap Kabilelerinin Ulusçuluk Akımına Karşı Tutumları	15
1.5. Arap Memleketlerinde Yükselen Ulusçuluk Eğilimine Karşı Alınan ____ Tedbirler	21

II. BÖLÜM

2. ŞERİF AİLESİ VE ŞERİF NASIR BEY	30
--	----

2.1. Şerif Ailesi'nin Kökenleri.....	30
2.2. Şerif Ailesi'nin Batılı Devletlerle İlişkileri	36
2.3. Şerif Ailesi'nin Osmanlı Devleti'yle İlişkileri	37
2.4. Şerif Ailesi'nin İleri Gelen Üyeleri.....	38
2.4.1. Şerif Hüseyin Paşa	38
2.4.2. Şerif Hüseyin.....	39
2.4.3. Şerif Ali Haydar Paşa	47
2.4.4. Şerif Cafer Paşa	49
2.4.5. Şerif Nasır Efendi.....	50
2.5. Şerif Nasır Bey.....	52
2.5.1. Gençliği ve Kişiliği	52
2.5.2. Şerif Nasır'ın İstanbul Yılları	54
2.5.3. Bir Osmanlı Bürokrati Olarak Şerif Nasır Bey	56
III. BÖLÜM	
3. ŞERİF NASIR'IN HİCAZ SURİYE VE HİNDİSTAN'DA ÜSTLENDİĞİ	
GÖREVLER.....	67
3.1. Arap Kabileleri İle Yaptığı Görüşmeler	67
3.1.1. İkinci Beni Salim Kabilesinin Mekke-Medine'deki Eşkimalık	
Faaliyetleri ve Şerif Nasır	69
3.2. Suriye, Lübnan ve Tâif'te Üstlendiği Görevler	72
3.3. Şerif Nasır'ın Kölesi Esad Said'in Bir Başka Köle'yi Öldürmesi ve	
Mekke'deki Yansımaları.....	77
3.4. Hindistan'daki Görevleri ve Görüşmeleri.....	79
3.5. Şerif Nasır Bey'in Maaş ve Ödül Bilgileri	81
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	89
EKLER	101

Ek 1. Ayandan Şerif Nasır	101
Ek 2. Hindistan'ı Dolaşarak Batavya'ya Giden Şerif Nasır Bey'in İngiliz Siyaset Adamlarıyla Olan Münasebetleri	102
Ek 3. Şerif Ailesi İçindeki Anlaşmazlıklar ve Şerif Nasır	104
Ek 4. Ayandan Şerif Ali Haydar Paşa	105
Ek 5. Şerif Hüseyin (Mekke Emiri)	106
Ek 6. BaşlıkŞerif Nasır'ın Mührünün Bulunduğu, Şerif Nasır'ın Mülakatta Bulunmak Üzere Dersaadet'e Daveti.....	107
Ek 7. Zevi Zeyd Hanesinin Soy Ağacı	108
Ek 8. Hicaz Demiryolunun Arabistan Yarımadasındaki Durumunu Gösterir Harita	109
Ek 9. I. Cihan Harbi Sırasında Irak, Suriye ve Sina Bölgelerinde Askeri Birliklerin Bulundukları Bölgeler, Vilayet Sancak Hudutları Gösterir Harita	110
ÖZ GEÇMİŞ	111

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Şerif Ailesi'nin üyelerinden olup Osmanlı Devleti tarafından nişan ya da madalya ile ödüllendirilen kişiler	34
Tablo 2. Şerif Nasır'ın bazı seyahatleri ve üstlendiği görevler	80
Tablo 3. Şerif Nasır'ın aldığı nişan ve ödülleri	84
Tablo 4. Şerif Nasır'ın maaş bilgileri	85
Tablo 5. Şerif Nasır'ın Osmanlı Hazinesinden aldığı borçlar	85
Tablo 6. Şerif Nasır'ın borcunun silinmesi	85

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Şerif Nasır Bey'in Soy Ağacı.....	52
Şekil 2. Zevi Zeyd Hanesinin Soy Ağacı	108

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Ayandan Şerif Nasır Bey	101
Resim 2. Ayandan Şerif Ali Haydar Paşa	105
Resim 3. Şerif Hüseyin (Mekke Emiri).....	106

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Hicaz Demiryolunun Arabistan yarımadasındaki durumunu gösterir harita.....	109
Harita 2. I. Cihan Harbi sırasında Irak, Suriye ve Sina bölgelerinde askeri birliklerin bulundukları bölgeler, vilayet ve sancak hudutları	110

KISALTMALAR**Kısaltmalar****Açıklamalar**

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tebliğ
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editor
Haz.	Hazırlayan
H.	Hicrî
M.	Miladî
R.	Rumî
md.	Madde
s.	Sayfa

GİRİŞ

XIX. yüzyıl siyasal düşüncesini anlayabilmek için o çağı hazırlayan temel nedenleri kavramak gerekir. Avrupa’da Rönesans hareketleri ile başlayan düşünsel birikim XVIII. yüzyıldan itibaren aydınlanma düşüncesine dönüşmüştür. “Aydınlanma Düşüncesi” Orta Çağ’a hâkim olan kilisenin düşünce üzerindeki etkisini sarsmış, bu durum düşünce özgürlüğünü de beraberinde getirmiştir. Yaşanan gelişmeler XIX. yüzyılı Avrupa ve Ortadoğu açısından önemli kılmaktadır. (Çetin, 2002: 85).

Aydınlanma Çağı’nın düşünce temelinde Rönesans ve Hümanizm; sosyolojik ve ekonomik temelinde ise XVIII. yüzyıl sonlarında İngiltere’de meydana gelen sanayi devrimi vardır. Zira sanayi devrimi, hammadde ve pazar ihtiyacını artırmış böylece sömürgecilik hız kazanmıştır (Akçetin ve Akçetin, 2013: 17). Sömürge yarışı nedeniyle Osmanlı toprakları üzerinde konumlanmak isteyen Avrupalı devletler, Fransız İhtilali’nin yaydığı fikirleri, politikaları için bir araç olarak kullanmış ve Türk olmayan Osmanlı unsurları arasında yaymaya çalışmışlardır (Kılınçkaya, 2015: 9).

Avrupalı devletlerin milliyetçilik ve liberalizm gibi ideolojileri Osmanlı egemenlik sahasında yayabilmek için öncelikle Türk ve Müslüman olmayan unsurların yaşadıkları bölgeleri seçtiklerini belirtmek gerekir. Nitekim Müslüman Araplarda halifeye olan saygı, Osmanlı padişahına olan sadakatin uzun asırlar boyunca korunmasını sağlamıştır. Bu nedenle özellikle azınlıkları harekete geçirerek Osmanlı idaresine müdahale etmek isteyen Avrupalı devletlerin ilk tercihi, Balkan toprakları olmuştur. Balkan topraklarının büyük ölçüde kaybedilmesinden sonra ise devlet bütünlüğünü zedeleyen ayrılıkçı düşünceler Arap vilayetlerine sıçramıştır (Kurşun, 1992: 20). Liberal ve özgürlükçü yaklaşım, Avrupa’dan başlayıp geniş bir nüfuz sahası bularak Osmanlı Devleti’nin egemen olduğu diğer coğrafyalara kadar etkisini göstermiştir. (Kurtuluş, 2020: 13).

Çok uluslu bir imparatorluk olmasına rağmen XIX. yüzyıla kadar birçok din ve mezhebi bir arada bulundurmayı başaran Osmanlı Devleti, milliyetçilik akımının etkilerini ciddi manada ancak XIX. yüzyılda hissetmiştir. Dolayısıyla XIX. yüzyılın buhranlı yıllarında ülkesindeki bazı topraklarda ayrılıkçı fikirlerin hızla yayıldığını gören Osmanlı bürokratları, toprak bütünlüğünü korumakla ilgili politikalara yönelmişlerdir (Toprak, 2011: 6).

Beka endişesiyle hareket eden Osmanlı devlet adamları, tebaanın devlete olan sadakatini arttırmak ve Avrupalı devletlerin bu topraklar üzerindeki müdahalelerinin önüne

geçmek istemişlerdir. Bu çerçevede bazı reformları hayata geçirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'ndeki bu yenileşme girişimi Fransız İhtilali ile paralel olarak ilerlemiştir. Zira ihtilal sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımı kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarını da tehdit etmeye başlamıştır (Kurtuluş, 2020: 41).

Yenileşme çabalarını yalnızca milliyetçilik akımına bağlamak doğru olmayacaktır. Milliyetçilik akımının büyük etkisi olmakla birlikte başka etkenler de söz konusudur. Merkezi otoritenin zayıflaması, ordudaki bozulmalar, toprak ve vergi sisteminde meydana gelen aksaklıklar nedeniyle çıkan ayaklanmalar bir kaos ortamı yaratmıştır. Bunun sonucu olarak da köylü artan vergiden, askerler de savaştan kaçmak isteyince yöneten ile yönetilen arasındaki güven ortamı bozulmuştur. Tam bu noktada Babiâli'nin zorunlu bir reform çabası içerisine girdiğini belirtmek gerekir (Karabulut, 2016: 49-50). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet'in ilanı ile yürürlüğe giren Kanun-i Esasi bu çabalarının yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette reformların temelinde Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin bütün Osmanlı halklarının eşit haklarla donatılmasını sağlamak ve böylece ulusçuluk akımının etkilerini kırmak düşüncesi vardır (Kurtuluş, 2020: 49).

Reformistler, Devlet-i Aliyye'nin iç ve dış sorunlardan kurtulması, yeni ve güçlü bir bünyeye sahip olarak varlığını sürdürmesi amacıyla "Osmanlıcılık" bir siyasi akım ve yenileşme programı olarak önermişlerdir. Bu program, Osmanlı yönetiminde yaşayan farklı etnik grupların bütüncül bir yapı içerisinde örgütlenmesi düşüncesine dayalıdır (Kılınçkaya, 2015: 27). Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan bazı etnik unsurların ulusçuluk akımının etkisiyle yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurma çabalarına karşı bir önlem olması düşüncesiyle aydınlar ve yöneticiler tarafından öne sürülmüştür (Yıldız, 1999: 286). Temel amacı bir Osmanlı üst kimliği oluşturarak eşit vatandaşlık hakları ile imparatorluğun birliğini sağlamaktır (Uçar, 2018: 81).

Osmanlıcılık fikri, Batılı devletlerin Osmanlı hâkimiyetindeki farklı unsurları desteklemesi sonucunda çıkan ayaklanmalar neticesinde beklenen sonucu vermemiştir. Ayrıca 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasıyla birlikte imparatorluğun sınırları içerisindeki Hristiyan unsurların nüfusu azalmıştır (Örs, 2020:162). Dolayısıyla Osmanlıcılık fikrinin bütün Osmanlı toplumunu bir arada tutmak için yeterli olmayacağını anlayan II. Abdülhamit, ulusçuluğun etkisini göstermeye başladığı Arap coğrafyasında İslam birliğini ön plana çıkararak Arap tebaanın Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam ettirmeyi amaçlamıştır (Soy, 2004: 181).

Osmanlı Devleti'nin daha çok Arapça konuşulan güney vilayetlerinde etkili olacağı öngörülen İslam birliği siyasetindeki en önemli husus, kuşkusuz Hicaz Demir yolu projesidir. Arap tebaa ile ilişkileri güçlendirecek olan bu projeye, bölge üzerinde hedefleri olan İngilizler engel olmak istemişlerdir. Zira XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyetindeki topraklar başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin sömürge rekabetinin konusu haline gelmişti (Kurşun, 1992: 37). Arapların yaşadıkları eyaletlere yönelen Avrupalı devletler, ileri gelen Arap şeyhleri ile anlaşarak Osmanlı'ya karşı onları kullanmışlardır. Bu noktada İngiltere'nin faaliyetleri önem taşımaktadır. I. Dünya Savaşı esnasında Şerif Ailesi'nin önemli üyelerinden biri olan Şerif Hüseyin'in İngilizlerin teşviki ile isyan etmesi, İngiliz politikasının bölgenin geleceğinin şekillenmesinde ne denli etkili olduğuna iyi bir örnek teşkil etmektedir (Polat, 2019: 88).

Batılı devletlerin Araplar üzerinde etkili olmaya başlaması XIX. yüzyıldan itibaren kendini göstermiştir. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda askeri ve siyasi açıdan eski gücünde olmamasıydı (İyiat, 202: 107). Dahası Arap yarımadasında bu dönemde yaşanan gelişmeler de Avrupalı devletlerin bu topraklara olan ilgisini artırmıştır. Milliyetçiliğin Arap coğrafyasında etkili olmasında Batılı devletler ile olan ticari ilişkilerin artması, Fransa'nın Mısır'ı geçici işgali sonrasında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa'ya öğrenci göndermesi ile birlikte eğitim seviyesinde yükseliş yaşanması, demokrasi, özgürlük gibi yeni fikirlerin etkili olduğunu belirtmek gerekir (Ay, 2018: 33). Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan bu topraklar üzerinde meydana gelen gelişmeleri yakından takip ederek Arapların yaşadıkları coğrafyada daha hassas politikalar yürütmüştür (Kılınçkaya, 2015: 12).

Osmanlı Devleti, Arap olmalarına rağmen birbirlerine karşı uyum içinde olmayan ve saltanata da pek fazla bağlı olmayan gruplar arasında dengeyi sağlamak amacıyla aşiretlerden bazılarını maddi bazılarını ise manevi taltiflerle bulunarak bu aşiretlerin merkezle olan bağımlı güçlendirmeye çalışmıştır (Kurşun, 1992: 36). Aynı şekilde Babîâli, güney vilayetlerinde yaşayan Arap nüfusunun sadakatini arttırmak amacıyla eğitim faaliyetlerini artırmış, idari ve askeri yapılanmasında Arap kökenlilere önemli görevler vermiştir. Bu bürokratlara çeşitli nişanlar ve madalyalar da verilerek Devlet-i Aliye'ye karşı bağlılığın artırılması hedeflenmiştir.

Osmanlı Devleti, ileri gelen Arap kabileleri ile temaslar kurarak Arap tebaa ile padişah arasındaki ilişkiyi geliştirmek istemiştir. Bu kabileler içerisinde yer alan önemli ailelerden biri de Şerif Ailesi'dir. Zira Şeriflerin Babîâli nezdinde saygınlığı oldukça fazlaydı. Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın soyundan gelmeleri dolayısıyla bütün İslam devletleri

seyyid ve şeriflere hürmet göstermişlerdir. Osmanlı Devleti de Hicaz'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra bölgenin yerel idarecisi olan Mekke emirini Şerifler içerisinde atamıştır (Uzunçarşılı, 2021:4). Dolayısıyla Ayrılıkçı faaliyetlere karşı Arap seçkinlerini yanına çekmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerinde uyguladığı politikaların anlaşılması açısından Şerif Ailesi ile olan ilişkiler oldukça önemlidir. Osmanlı Devlet'i bu çerçevede Şerif Ailesi'ne mensup olan kişilere çeşitli görevler vermiştir. Örneğin; Şerif Hüseyin Mekke-i Mükerreme Emirliğini üstlenirken Şerif Ali Haydar Paşa, Şerif Cafer Paşa ve Şerif Nasır Bey Meclis-i Ayan üyeliği yapan isimler olmuşlardır. Osmanlı bürokrasisinde önemli sorumluluklar üstlenen ve Şerif Ailesi'nin önemli simalarından biri olan Şerif Nasır Bey de Türk-Arap ilişkileri tarihinde önemli etkileri olan bir bürokrat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti, her ne kadar Arap yarımadasında karışıklık istemese de kabileler arasında çıkan anlaşmazlıklar, ulusçu eğilimlerin artması ve bunun sonucu olarak baş gösteren isyanlar, Arap coğrafyasındaki Osmanlı hâkimiyetini zayıflatmıştır. Bu tez çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte toprak bütünlüğünü korumak amacıyla ne tür önlemler aldığı, Arap tebaa ile ilişkilerin ne şekilde yürütüldüğü ve bu ilişkiler sarmalında Arap kökenli Osmanlı bürokratlarının nerede durdukları sorularına cevaplar aranmıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarında uyguladığı politikaların detaylı analizi için Şerif Ailesi'nin ileri gelen üyelerinden biri olan ve Osmanlı bürokrasisinde de çeşitli görevler icra etmiş olan Şerif Nasır'ın hayatı, kişiliği ve siyasi faaliyetleri üzerinden hareket edilmiştir.

Tezim üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerin sınırları aşan etkileri bağlamında Arap yarımadasında ulusçuluğun yansımaları ve bu süreçte Şerif Ailesi'nin üyelerinin güney vilayetlerinde üstlendikleri sorumluluklar ve roller üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde ise Şerif Ailesi'nin öne çıkan üyeleri ile bunların Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerine değinilecek ve tezin esas konusu olan Şerif Nasır'ın hayatı, ailesi, İstanbul'daki yaşamı incelenecektir.

Üçüncü bölümde ise Osmanlı-Arap ilişkileri Şerif Nasır'ın bürokrat kişiliği üzerinden tartışılacak, diplomatik ilişkilerde üstlendiği role değindikten sonra Şerif Nasır'ın memuriyetleri, maaş ve ödül bilgileri ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

1. ARAP TOPRAKLARINDA ULUSÇULUK AKIMI VE ETKİLERİ

1.1. Ulusçuluk Akımının Arap Topraklarında Etkili Olmaya Başlaması

Osmanlı Arapları, Yavuz Sultan Selim döneminde egemenlik altına alınmış ve yaklaşık 400 yıl boyunca da Osmanlı'ya tabi kalmışlardır. Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıya sahip olmasına rağmen bünyesinde bulunan farklı etnik kökenli grupların asimile olmadan uzun yıllar özgürce kendi topraklarında yaşamalarına olanak sağlamıştır. Bu hoşgörülü yaklaşım Osmanlı egemenliğinin başka uluslarca kabul edilmesini kolaylaştırmıştır (Kılınçkaya, 2015: 13).

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti eski gücünde değildi. Özellikle merkezi otoritenin zayıflaması ve askeri gücün zamanla azalması Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bölgelere yerleşme arzularının canlanmasında etkili olmuştur (Soy, 2004: 174). Ayrıca 1789 Fransız Devrimi sonucunda yayılan milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti'ni etkisi altına alması da Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerindeki düşüncelerini hızlandırmıştır (Poyraz ve Arıkan, 2004: 7).

Fransız İhtilali sonrasında etkili olan “milliyetçilik” fikri önce Avrupa'da ardından Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki Hristiyan tebaa arasında kendini göstermiştir (Soy, 2004: 174). XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Hristiyan Araplar arasında da etkili olan ulusçuluk hareketi Arapların Osmanlı karşıtı bir politika izlemelerine neden olmuştur (Jado, 2019: 1). Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısını yitirmesine neden olan bu ulusçuluk fikri devletin bütünlüğünü tehlikeye atmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı hâkimiyetindeki uluslar bağımsız bir devlet kurma düşüncesi ile Osmanlı'ya karşı isyan etmişlerdir (Kılınçkaya, 2015: 13).

Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen ayrılıkçı faaliyetlerin hız kazanmasında yalnızca dış müdahaleler değil iç siyasette yaşanan çalkantılar da önemli etkenler arasında sayılabilir. Merkezi hükûmetin yaşadığı otorite sorunları, bu durumun başında gelir. Dahası Batı dünyası ile gelişen ticari ilişkiler, ulusçu eğilimlerin Osmanlı topraklarında neşet etmesine, dolayısıyla Osmanlı karşıtlığının zamanla Arap coğrafyasına yayılmasına yol açmıştır. Nitekim Osmanlı Ortadoğu'sunda ulusçu faaliyetler öncelikle ticaret kaynaklı etkileşimin yoğun olduğu Arabistan, Mısır, Lübnan ve Suriye'de kendini göstermiştir (Zeine, 2020: 50-52). İlk olarak Suriyeli aydınlar arasında Biladüşşam da yayılan bu Arap ulus

bilinci; Arap kültürünü diriltme düşüncesi ile başlamış, ilerleyen süreçte ‘Arapça’ konuşan ulusları tek bir çatı altında toplama amacı güden milliyetçilik hareketine dönüşmüştür (Kurşun, 1992: 28).

Arapların yaşadığı Osmanlı’nın güney vilayetlerinde ulusçuluğun etkili olmaya başladığı ilk dönemlerde Avrupa’da eğitim gören Arap aydınları arasında gelişen milliyetçi duyguların müstakil bir Arap devleti kurma düşüncesine dönüşmesi ve Osmanlı siyasal düşüncesini etkilemeye başlaması uzun zaman almıştır. Bu sürecin bu derece uzun soluklu olmasında Arapların dini kimliklerini etnik kimliklerinden üstün tutmalarının payı yadsınamaz (Jado, 2019: 15-16).

Arap toplumunda hilafet kurumu hemen her devirde önemsenmiş ve saygın kabul edilmiştir. Osmanlı’ya olan bağlılığın nedeni de Osmanlı padişahlarının aynı zamanda dinin temsilcisi sıfatıyla halife olmalarından ileri gelmekteydi. Bu durum Arapların, Osmanlı’ya eleştirirken bile halifeye bağlılıklarını bildirmelerinde etkili olmuştur. Zira halk, dini açıdan Osmanlı halifesine karşı gelmezken kültürel açıdan kendi ulusal kimliklerini inşa etmeyi amaçlıyordu (Zeine, 2020: 104). Ancak hilafet makamının gücü de zamanla etkisini yitirmiş ve ulusçu eğilimler Osmanlı Devleti’ne duyulan sadakati azaltmıştır.

Osmanlı Ortadoğu’sunda ulusçuluğun oluşumuna zemin hazırlayan bazı nedenler dikkat çekmektedir. Avrupalı devletlerin bölge üzerindeki rekabetleri ve bazı Arap seçkinleri içerisinde bağımsız bir devlet kurma fikrinin giderek artması bu nedenlerin en öne çıkanlarıdır. Öte yandan Amerikan ve Fransız Protestan misyonerlerinin eğitim aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler Arap toprakları üzerinde etkili olmuştur. Bu arada Jön Türklerin Türk milliyetçiliği politikalarının önde gelen kabile liderlerinin Osmanlı yönetimine karşı kışkırtıcı bir etkiye neden olduğu gerçeğini de unutmamak gerekir. Arap milliyetçiliğini tahrik eden önemli unsurlarından biri de 1798’de Mısır’ın Fransız Kralı Napolyon tarafından geçici işgal sürecidir (Gökçe, 2019: 55). Zira Mısır’ın Fransa tarafından işgali Arap coğrafyasındaki kültürel birtakım gelişmelerin Batıdan örnek alınarak uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Mısır’da matbaanın kurulması, gazete çıkarılması, tiyatro gösterilerinin düzenlenmesi de bu etkileşimin yansımalarıdır. Bütün bu unsurlar Batı’nın, Osmanlı egemenliği altındaki güney vilayetleri ile doğrudan ilişki kurmasını sağlamıştır. Nitekim Mısır’da neşet etmeye başlayan milliyetçi duygular zamanla Arap coğrafyasının genelinde filizlenmeye başlamıştır (Ay, 2018: 36).

Arap coğrafyasında Osmanlı karşıtı faaliyetlerin oluşmasında etkili olan bir diğer hususta 1908'den itibaren faaliyetlerine başlayan gizli cemiyetlerdir. I. Dünya Savaşı'nda ulusçu fikirleri güney vilayetlerinde yayma fırsatı bulacak olan bu cemiyetlerin başında “*Kahtaniyye Cemiyeti (1910)* ve *Genç Arap Cemiyeti (1911)*” gelmekteydi (Keskin, 2020: 951). Bu gelişmeler, Osmanlı egemenliğinde yaşayan, kültürleri birbirinden farklı ulusların Osmanlı'ya karşı isyan ederek kendi bağımsız devletlerini kurma fikrini ya da başka bir ifadeyle ulusçu eğilimleri tetiklemişlerdir (Kılınçkaya, 2015: 33).

Babiâli, ulusçuluk hareketinin topraklarını etkisi altına aldığı nüfuzu altında yaşayan ulusların sadakatini artırmak amacıyla başlattığı ıslahat girişimlerine hız vermiştir. Bu ıslahat girişimleri ile Müslüman ve gayrimüslim halk arasında eşitlik sağlayarak vatandaşlık esasına dayanan bir millet kavramı oluşturulmak istenmiştir (Poyraz ve Arıkan, 2004: 7). Bu çerçevede Arap coğrafyasında yaşayan tebaanın Osmanlı padişahına olan sadakatini devam ettirmek için “Osmanlılık” fikri ortaya atılmıştır. Bütün Osmanlı tebaasını tek bir çatı altında birleştirmeyi hedefleyen bu fikir dönemin şartlarında uygulanma imkânı bulamamış, dahası XIX. yüzyılda sınırlarda yaşanan toprak kayıpları Osmanlı'yı büyük ölçüde Müslüman bir nüfusla baş başa bırakmıştır (Keskin, 2020: 948). Bundan sonraki süreçte yönünü Arap topraklarına çeviren Osmanlı Devleti, İslamcılık politikasını gündeme getirmiştir (Toprak, 2018: 117). Bununla birlikte II. Abdülhamit, tüm çabalarına rağmen bağımsız bir Arap devleti kurma fikrinin topraklarındaki olumsuz etkilerini önleyememiştir.

I. Dünya Savaşı Arap ulusçuluğu için bir kırılma noktası olmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı öncesinde milliyetçiliğe karşı geliştirilen Osmanlılık, İslamcılık gibi ideolojilerden istenilen sonuç alınamayınca bazı bürokrat ve aydınlar tarafından Türkçülük akımı yeni bir fikir akımı olarak önerilmiştir. Bu noktada bazı Batılı tarihçiler Arap milliyetçiliğini yorumlarken Osmanlı yönetiminin uyguladığı Türkleştirme politikasından söz ederek Arap milliyetçiliğinin Türk despotizmine karşı bir direniş olduğu üzerinde durmuşlardır (Polat, 2019: 30). Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı “Türkleştirme politikasını” doğrudan Arap milliyetçiliğine bağlamak doğru olmaz (Zeine, 2020: 117). Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin laik milliyetçi ideolojiyi benimsemesinin ulusçuluğu güçlendirdiği gerçeği de çok açıktır (Gökçe, 2019: 60). Nitekim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap coğrafyasında görevlendirilen kamu çalışanlarının Türkçe konuşmasını mecburi kılması Arap muhalifler tarafından “Arapların Türkleştirmeye zorladıkları” şeklinde yorumlanarak Arapça konuşulan vilayetlerde muhalefeti artırmıştı. Oysa Türkçe bilmek, kamu görevinde yer almak ve vekil seçilmek şartı olarak 1876 anayasasında da kabul

edilmişti. Bu noktada meşrutiyet rejiminden çıkar sağlayamayan bazı Arap seçkinlerinin bölgede nizamı bozmak için İttihat ve Terakki Cemiyetini suçlayıcı bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür (Kayalı, 2003:104-105).

Ulusçu faaliyetlerin Arap aydınları aracılığıyla Arapça konuşan Osmanlı tebaası arasında basın yolu ile de arttığını gören dönemin padişahı II. Abdülhamit ayrılıkçı fikirlerin önüne geçmek amacıyla basına sıkı bir sansür uygulamıştır (Kurşun, 1992: 30-31). II. Abdülhamit'in bu tutumu istibdat olarak nitelendirilse de gerçekte onun asıl amacı imparatorluğun bütünlüğünü korumaktır. Bu bakımdan bu devirdeki sansür faaliyetlerinin bir kısmını bireysel özgürlükleri kısıtlama eğilimi ile değil İslamcılık siyaseti ile bağlantılı olarak üniter yapının devamı iradesi ile ilişkilendirmek gerekir (Gökçe, 2019: 64). Ancak II. Abdülhamit'in dönemin şartlarında özellikle özgürlük gibi bir kavramın topraklarında derin izler bırakmaya başladığı bu yüzyılda istediği başarıyı elde etmesi de pek kolay bir iş değildi. Padişahın devlet politikası haline getirdiği İslam birliği siyaseti, I. Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin'in bağımsız bir Arap devleti kurma düşüncesine bazı Arap seçkinlerinin de destek vermesi üzerine büyük ölçüde zayıflamış belki de yaşanan bu gelişme devleti Türkçü politikaya yönlendirmiştir (Gökçe, 2019: 64).

Özetle I. Dünya Savaşı ile başlayan 1916 yılında Şerif Hüseyin'in başlattığı Arap ayaklanması ile ciddi bir taraftar bulan Arap ulusçuluğunun gerçekleşmesi fikri, bunun sonucu olarak da Osmanlı hâkimiyetinden bağımsız bir Arap devleti kurma düşüncesi XX. yüzyıl başlarında güney vilayetlerinde hız kazanmıştır (Polat, 2019: 30). Bu gelişmelerin yaşanmasında Avrupalı devletlerin özellikle İngiltere ve Fransa'nın yürüttüğü istihbarat faaliyetlerinin payı büyüktür.

1.2. Batılı Devletlerin Arap Topraklarında Gizli Faaliyetleri

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarını ele geçirmek isteyen Avrupalı devletler, özellikle merkezden uzak ve Osmanlı otoritesinin zayıf olduğu yerleri tercih ederek faaliyetlerini bu bölgelerde yoğunlaştırmışlardır. Burada ilk olarak Osmanlı egemenliği altındaki Balkan topraklarında Avusturya-Macaristan'ın, Ortadoğu'da ise Rusya'nın politikaları dikkat çekmektedir (Kodaman, 1991: 159). Elbette bu girişimler iki devletle sınırlı değildi.

Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen ve faaliyetlerini Osmanlı Ortadoğu'sunda yoğunlaştıran devletler arasında Fransa, ABD ve İngiltere de bulunmaktadır.

Bu devletler çalışmalarını genellikle misyonerler aracılığıyla yürütmüşlerdir. Bu sömürgeci güçlerin Osmanlı idaresinde bulunan Arap coğrafyasındaki ülkeleri Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak amacıyla bölgede çeşitli propagandalar yaptıklarını görmekteyiz (Canatan, 2020: 69). Bu noktada İngiltere ve Fransa'nın yürüttüğü ajanlık faaliyetleri öne çıkmaktadır. Zira bu iki devletin Arapları Osmanlı'ya karşı kıskırtma çabaları bölgeyi paylaşmak için yürütülen politikaların en etkin olanlarıdır (Demirel, 2019: 74).

Arapça konuşan Osmanlı coğrafyasında XIX. yüzyıla kadar dış etkilerin sınırlı olduğunu bilmekteyiz. Aslında sömürgeci güçlerin bölgedeki nüfuz alanlarını genişletme düşünceleri Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yitirmiş olmasından kaynaklanmaktaydı (Dursun, 2005: 313). Bu durum, Batılı devletlerin Arap coğrafyasındaki siyasi faaliyetlerini hızlandırmıştır. Avrupalı devletlerin 'Şark Meselesi (Doğu Sorunu)'nin bir yansıması olarak Osmanlı Ortadoğu'suna yayılma düşüncelerine I. Dünya Savaşı sırasında ajanlık faaliyetleri eşlik etmiştir. Bir taraftan da bunun siyasal zemini oluşturulmaya çalışılmış ve 1919 yılında İngiltere (Mark Sykes) ile Fransa (François Georges- Picot) arasında gizli olarak imzalanan Sykes- Picot antlaşması Arap topraklarının Osmanlı'dan kopuş sürecini hızlandırmıştır (Aşan, 2021: 200). Sömürgeci devletlerin Osmanlı'yı Arap topraklarından çıkarma siyasetlerinde öncelikle Fransa'nın ardından İngiltere'nin faaliyetlerine değinmek faydalı olacaktır.

1.2.1.Fransa

Fransa kralı Napolyon, uzak doğudaki İngiliz egemenliğine son vermek, Hindistan'daki sömürgelerine ulaşmak için önemli bir mevkide bulunan Mısır'a yönelmiş ve 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir (Çolak, 2008: 146). Fransa, geçici Mısır işgali sonrası Avusturya ile yaptığı Compo Formio Antlaşması (17 Ekim 1797) neticesinde Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olarak bölge üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlamıştır (Kayıran, 2019: 84). Balkanlarda Osmanlı ile sınır komşusu haline gelen Fransa, zamanla nüfuz alanlarını genişletmeye ve imparatorluğun çok uluslu yapısından faydalanarak misyonerlik ya da eğitim faaliyetleri yoluyla Arap toplulukları üzerinde etkili olmaya çalışmıştır (Kodaman, 1991: 161).

Arap topraklarına hâkim olmak isteyen Fransa, Osmanlı idaresinin İslam ülkelerindeki nüfuzunu azaltmaya çalışarak Araplar arasında Osmanlı aleyhtarı girişimlerde bulunmuştur (Canatan, 2020: 70). Faaliyetlerini konsoloslar aracılığıyla yürüten Fransa, görevlendirdiği konsoloslardan bölge hakkında bilgiler alarak Arap topraklarındaki emellerini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Kodaman, 1991: 160). Bu çerçevede Fransız konsoloslar güney vilayetlerinde meydana gelen birçok meseleye karışarak yerel yöneticilere müdahale

etmişlerdir. Nitekim Lübnan idaresinin Şihabi Ailesi'nden alınarak merkezden atanan kaymakamlara verilmesi Dürzi ve Maruni gruplar arasında çatışmalara neden olmuştur. Durumu araştırmak amacıyla Babîâli tarafından görevlendirilen Hariciye Nazırı Şekip Efendi konsolosların halkı kışkırttıklarını ve onların bölgeden uzaklaştırılmadan sükunetin sağlanamayacağını bildirmiştir. Ancak Fransızlar Şekip Efendi'nin çalışmalarından rahatsız olmuşlar ve onu bölgeden uzaklaştırmak istemişlerdir (Sunay, 2019:59).

1.2.2.İngiltere

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki etkinliğini sonlandırmak konusunda ciddi niyetleri olan devletlerden biri de İngiltere'ydi. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ettikten sonra Arapları İngiltere'ye bağımlı küçük prensliklerden oluşan bir siyasal yapılanma haline getirmeyi istemekteydi (Çabuk, 2019: 1131).

I. Dünya Savaşı öncesinde Mısır ve Hindistan üzerinde elde ettiği kazançları kaybetmek istemeyen İngiltere, Osmanlı nüfuzundaki topraklarda bir takım gizli faaliyetler yürüterek bölge halkını Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmaya çalışmıştır (Yozgat ve Kartın, 2021: 248). Bölgeye gelen İngiliz ajanları ileri gelen Arap liderleri ile görüşerek Osmanlı karşıtı olan Arap şeyhlerini desteklemişlerdir. Bunun nedeninin İngilizlerin Arap Şeyhleri üzerinden kendi hâkimiyetlerini bölgede güçlendirme arzuları olduğunu görmekteyiz. Nitekim benzer politikayı bölgedeki egemenliğini korumak isteyen Osmanlı Devleti de uygulamıştır (Yeşilyurt, 2011: 103). Bu nazik dönemde başkentin politikaları da mevcut siyasal şartlara göre şekillenmiş, Arap tebaa ile birlikteliğin pekiştirilmesi ve korunması için İttihad-ı İslam (Panislamizm) politikasını uygulamıştır. Amaç yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarındaki değil tüm dünyadaki Müslümanların halifelik makamı etrafında bütünleşmesini sağlamaktır. ¹Buna karşın İngiltere, ümmetçilik politikasına karşı Osmanlı hâkimiyetinin Arap topraklarında uzun yıllar etkili olmasının en önemli etkeni olan halifeliğin (dinin gücü) etkisini azaltmaya çalışmıştır. Bunun için Arap liderleri ile temasa geçmiştir. Zira Babîâli, Arap şeyhlerini yanına çekerek bölgenin nüfuzlu kişileri üzerinden Arap halkını etkileyebileceğini düşünmekteydi. (Yozgat ve Kartın, 2021: 249).

¹ Osmanlı Devleti, Arap coğrafyasında merkezi hükümet karşıtı girişimleri önlemek amacıyla Şerif Nasır'ı bölgeye göndermiştir. Şerif Nasır, burada Arap seçkinleri ile görüşerek Arap yarımadasında Osmanlı egemenliğinin devamını sağlamaya çalışmıştır. Bu durum Şerif Nasır'ın II. Abdülhamit döneminde teşkil edilen nasihat heyetleri arasında aktif sorumluluklar üstlendiğini göstermektedir. Bkz. (BOA. BEO. 3515/263604).

Araplar arasında toplumun ileri gelenlerinden oluşan “eşrafın” önemli bir role sahip olduğunun farkına varan İngiltere, Osmanlı Devleti’nin bölge üzerindeki egemenliğini sonlandırmak için eşraf üzerinden hareket edilmesi gerekliliğinin bilincindeydi (Aşan, 2021: 202). Bu nedenle Osmanlı topraklarında yaşayan Arap milliyetçileri ile temas kurarak Arapları isyan ettirmek ve halifeliği etkisiz hale getirmek istiyorlardı (Çabuk, 2019: 1132).

Arap kültüründe soy bağına önem verildiğinin bilincinde olan İngiltere, peygamber soyundan gelen kişilere halkın büyük saygı gösterildiğini bildiklerinden Şerif Ailesi ile olan ilişkilerinde daha hassas davranmışlardır. Bu nedenle Araplar üzerinde uyguladıkları politikalarda Şerif Hüseyin’i desteklemişler dahası Osmanlı yönetimine karşı isyan etmeye teşvik etmişlerdir (Aşan, 2021: 204). Hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Mısır, Afrika ve Batı Arabistan’ı kapsayan bir istihbarat ağı kurarak yerel liderlerden müttefikler bulan İngiltere, bu noktada az evvel değindiğimiz gibi Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğlu Abdullah ile ajanları aracılığıyla bağlantı kurmuştur (Çabuk, 2019: 1131-1132).²

İngiltere, bölgedeki istihbarat çalışmalarını ve propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla 7 Ocak 1916’da Arap Bürosu’nu kurmuştur (Yozgat ve Kartın, 2021: 249). Arap Büro; Mısır, Suriye ve Anadolu’da istihbarat çalışması yapmak, istihbarat elemanı yetiştirmek, Osmanlı ve Almanya’nın politikaları hakkında bilgi edinmek amacıyla kurulmuş bir İngiliz örgütüdür. Arap ulusçuluğuna Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile ivme kazandırmayı hedefleyen İngiltere genellikle Osmanlı karşıtı ayaklanmaları bu örgüt aracılığıyla yürütmüştür. Arap Büro I. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte önemini yitirmiş ve 1920 yılında kapatılmıştır (Çabuk, 2019: 1132).

Osmanlı karşıtı faaliyetlerin İngiliz istihbarat mensupları tarafından yürütüldüğüne daha evvel değinilmişti. Bu noktada da karşımıza çıkan en önemli isim Thomas Edward Lawrence’dır (Yozgat ve Kartın, 2021: 250). Lawrence gibi ajanlar bölgede siyasi ve dini bir kargaşa yaratarak öncelikle Arapların Osmanlı Hükümetine karşı sadakat duygularını zayıflatmayı hedeflemişlerdir (Canatan, 2020: 72). Dağınık Arap kabilelerini birleştirerek Osmanlı’ya karşı güçlü bir birlik oluşturmak, düzenli ordu kurmak ve Arapları Babil’iye karşı mücadeleye hazırlamak, Lawrence’ın en önemli amaçları arasında yer almıştır (Aşan, 2021: 201).

² İngilizlerin bölgeye gönderdiği ajanlar içerisinde Storrs, Gertrude Bell, Percy Cox ve Lawrence gibi isimler bulunmaktaydı. Ajanlar, Mısır, Hicaz, Suriye ve Anadolu’da bir istihbarat ağı oluşturarak Osmanlı Devleti’nin bölgedeki egemenliğini sonlandırmak amacıyla çalışmalar yürütmüşlerdir. Bkz. (Çabuk, 2019:1132).

Arap yarımadasında Batılı güçlerin varlığından haberdar olan Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'in faaliyetlerinin ciddi bir boyuta ulaşabileceğinden endişelenerek onu İstanbul'a davet etmiştir. Şerif Hüseyin'in Osmanlı aleyhine girişimlerinin önüne geçmek ve devlete olan bağlılığını arttırmak amacıyla da onu Mekke Emiri olarak tayin etmiştir (Canatan, 2020: 72). Ancak Osmanlı Devleti'nin bu çabası başarıya ulaşmamış sonuç olarak İngiliz politikalarını bölgede hayata geçirmek niyetinde olan Lawrence'ın çalışmaları Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi ile sonuçlanmıştır (Yozgat ve Kartın, 2021: 250).

İngilizler, Arap yarımadasında Osmanlı'ya karşı yürüttükleri gizli faaliyetler ile özellikle I. Dünya Savaşı'nda Hicaz-Yemen, Irak-Filistin ve Suriye bölgesinde bilhassa ajanları aracılığıyla Arap liderlerini isyana teşvik etmişler ve Osmanlı'nın savaşta büyük kayıplar vermesinde etkili olmuşlardır (Bilgin, 2015: 464). Arapça konuşan topluluklar üzerine Batılı devletlerin yürüttüğü istihbari faaliyetlerin, Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini ciddi anlamda sarstığı görülmektedir. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasındaki egemenliği için ciddi bir tehdit oluşturan bir başka oluşum da “Vehhâbî Hareketi” dir.

1.3.Vehhâbîlik Hareketi

Arap milliyetçiliğinin temellerinin atıldığı XIX. yüzyılda Arap ulusunun inşası düşüncesi güney vilayetlerindeki Osmanlı bekasını tehdit etmekteydi. Zira Ulusçuluğun evrensel etkileri Arapların Osmanlı'dan bağımsızlaşma sürecinde çeşitli ittifak ve iş birliği içeren girişimlerin yolunu açmıştır. Nitekim Vehhâbîlerin Necid bölgesinde ayaklanmaları bazı mezhepsel hareketlerin, ulusçu fikirlerle nasıl bütünleştiklerini örneklemesi bakımından anlamlıdır (Keskin, 2020: 946). Muhammed bin Abdulvehhab önderliğinde başlatılan bu harekette Vehhâbîler faaliyetlerini dini söylemlerle yürüterek İslam coğrafyasında geniş bir taraftar toplamayı amaçlamışlardır (Oral, 2014: 99).

1813 yılında Arabistan'da ortaya çıkan ve başlangıçta mezhepsel bir karakter taşıyan “Vehhâbîlik Hareketi” zamanla farklı nitelikler kazanarak Osmanlı Devleti'ne karşı siyasal harekete dönüşmüştür (Keskin, 2020: 946). Sözde dini ıslah etmek amacını taşıyan bu harekette dini yaşayışa ve inanca dair bazı tenkitler ön plana çıkartılmak istense de gerçekte Vehhâbîlik, siyasal bir zeminden tamamen bağımsız bir hareket değildi (Kaplan, 2015: 24). Zira Vehhâbîlerin asıl amaçları üzerinde yaşadıkları topraklarda Arap hükümrancılığını

kurmaktı. Bu durum bazı politik amaçların dini söylemler ile yürütüldüğünü ortaya koymaktadır (Şeker, 2012: 330).

Vehhâbîler, Osmanlı yönetimine karşı Arap coğrafyasında inisiyatifi ele almaya çalışmışlardır. Osmanlı otoritesini istememelerinde Arap kabile yapısında var olan kendileri dışındakileri dışlama düşüncesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Arapların Müslüman olmalarına rağmen Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarının nedeni, kabile reislerinin bağımsız bir devlet kurma düşüncesidir (Bodur, 2003: 10-11). Osmanlı Devleti, merkezi otoritesinin tam anlamıyla etkin olmadığı merkezden uzak Arap topraklarında hassas bir politika uygulamış ve çoğunlukla Arapları iç işlerinde serbest bırakmış, onları bazı vergilerden muaf tutmuştur. Ayrıca merkezi hükûmet, Arapları, Müslüman olmaları nedeniyle ayrıcalıklı bir konumda tutmaktaydı. Bu himayeye rağmen Araplar arasında Vehhâbîlik gibi ayrılıkçı bir düşüncesinin etkili olması ise Abdulvehhab gibi liderlerin siyasi ihtiraslarının bir sonucudur (Kaplan, 2015: 43-44).

Arabistan Yarımadası'nın Kızıldeniz'e bakan Batı kesiminde yer alan Necid bölgesinde şekillenen Vehhâbîlik hareketi, Osmanlı Ortadoğu'sunda hızla yayılarak etki sahasını genişletmiştir. Bunun nedeni olarak devletin iç ve dış meselelerle uğraşmasından dolayı Vehhâbî hareketine karşı yeterince önlem alamaması gösterilebilir (Kartaloğlu, 2021: 277). Ayrıca bu hareketinin kısa sürede etki sahasını genişletmesinde Vehhâbîliğin çıkış bölgesi olan Necid'de Bedeviler arasındaki cehalet, Osmanlı yönetiminin bu bölgedeki otorite yetersizliği, siyasi ve ekonomik amaçlar etkili olmuştur (Büyükkara, 2012: 611-612). Osmanlı uleması ve devlet ricali de konu üzerinde çok fazla durmamışlardır. Zira dönemin devlet adamları Vehhâbîlik hareketinin ciddi bir tehdit oluşturabilecek güçte olmadığını düşünerek gerekli hassasiyeti göstermemişlerdir (Şeker, 2012: 334). Dahası Musul, Şam, Cidde gibi bölge valilerinin Vehhâbîliğin siyasi bir nitelik kazanmasının mümkün olmayacağı yönündeki raporları da Osmanlı Devleti'nin müdahalesini geciktirmiştir (Kartaloğlu, 2021, 277). Sonuç olarak Arap coğrafyasında önemli etkileri olan Vehhâbîlik hareketi dini, politik bir özellik gösteren ve siyasi boyutları bulunan dolayısıyla Osmanlı'nın güney vilayetlerindeki topraklarını tehdit eden en önemlisi Osmanlı saltanatını tehlikeye sokan bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçak, 2020: 616).

Osmanlı otoritesine karşı asi bir duruş sergileyen Vehhâbîlerin nihaî amacı Arap yarımadasında bağımsız bir devlet kurmak, İslam'ı mezheplerinin ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumlamak yani dini ıslah etmektir (Turhan, 2019: 437). Dini hassasiyetlerle hareket ediyormuş gibi görünen Vehhâbîler, kendilerince İslam'ın özüne dönüş çağrısı yapan ancak

siyasi yönü ağır basan bir oluşum olarak görülebilir. Aslında Vehhâbîlik olayını başlatan en önemli etken Osmanlı yönetimi altında yaşayan yerel liderlerin bulundukları bölgede egemen güç haline gelmek arzularıdır. Bu emellerini gerçek kılabilmek için mezhepsel düşüncelerini kendilerine bir dayanak yapmak istemişlerdir (Bodur, 2003: 7-8).

Osmanlı Devleti'nin otoritesine karşı tehlike oluşturan Vehhâbîler, taraftar toplamak amacıyla Arap seçkinleri ile ittifak yapmışlardır. Bu çerçevede Osmanlı'nın Necid emiri olarak görevlendirdiği Muhammed bin Suud ile anlaşarak Vehhâbî hareketini Arap topraklarında güçlendirmişlerdir (Şimşek, 2021: 26). Bütün Arap liderleri bu hareketi desteklememiştir. Ancak Vehhâbî taraftarları Orta Arabistan'daki yerel liderlere karşı üstünlük sağlamak amacıyla baskı uygulamışlardır (Bodur, 2003: 9). Örneğin Necid bölgesinde, Âsir ve Yemen'de Vehhâbîliği desteklemeyen kabileler üzerine baskı uygulayarak bunları itaat altına aldıkları bir gerçektir (Kaplan, 2015: 41).

Vehhâbîlerin, saldırgan ve yayılmacı politikaları, Şeriflerin ciddi tepkisine ve direncine maruz kalmıştır. Mekke emirinin tepkisi üzerine merkezi hükûmetin bölgede görevlendirdiği Osmanlı idarecileri önceleri olaya gereken hassasiyeti göstermemişlerdi. Bunda Mekke emirlerinin şikâyetlerini abartılı bulan Cidde ve Şam valilerinin Dersaadet'e gönderdikleri raporlarında etkisi büyüktür (Altun, 2015: 27). Oysa Vehhâbî hareketi, düşünülen aksine Arap topraklarında kargaşa yaratan bir hadiseydi. Nitekim yaşanan kaos ortamının bölgedeki nüfuzuna zarar vereceğinden endişelenen Mekke emiri Şerif Galip, 1791'de Vehhâbî Suûdîlerinin Hicaz'daki saldırıları karşısında bir askerî müdahale girişiminde bulunmuş ancak yenilmiştir. 1794-1796 yılları arasında da bunu yeni harekâtlar takip etmiş ancak yine başarı sağlanamamıştır. Görüldüğü üzere Vehhâbîliğin Arap coğrafyasında yayılmasına en güçlü tepkiyi Mekke şerifi vermiştir (Güner, 2012: 117-119).

Şerif Galip, Vehhâbîler üzerine düzenlediği bu seferler sırasında Osmanlı'dan yardım istemiş ancak o sırada Osmanlı İmparatorluğu, Rus meselesi, Sırp isyanı ve Fransa'nın Mısır'ı işgali meseleleriyle uğraştığı için yeterli desteği sağlayamamıştır. Ayrıca dönemin padişahı III. Selim, Vehhâbî hareketini bir asayiş meselesi olarak değerlendirmiştir (Torun, 2021: 85). Öte yandan Vehhâbîlerin Bağdat, Ahsâ ve Hicaz sınırlarına kadar yayılmaları üzerine Babîlî, harekete geçerek yerel idareciler aracılığıyla Suûdî nüfuzunun bölgede genişlemesini önlemeye çalışmıştır. Vehhâbîlerin başkaldırılarını bir "cihat hareketi" haline dönüştürmelerinde Mekke şeriflerinin etkisi de yadsınamaz. Zira Vehhâbîlerin hac ziyaretinden men edilmeleri Arap yarımadasında başlattıkları siyasi iktidar mücadelelerini Mekke şeriflerine karşı vermelerine neden olmuştur (Güner, 2012: 115). Yaşanan bu

gelişmeler üzerine Vehhâbîler, hac kervanlarının geçişine engel olarak Hicaz yönetimi için önemli bir ekonomik geliri kesintiye uğrattılar. Ardından Güney Irak'a saldırılar düzenleyerek bölgedeki eserleri tahrip etmeye başladılar (Karpar,2005:41). Dahası 1806'da Mekke ve Medine'yi ele geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu aşamadan sonra Vehhâbî ayaklanmasını bastırmak amacıyla bölge valilerini Mekke-Medine'ye sevk etmiştir (Kartaloğlu, 2021: 277). Bu amaçla görevlendirilen Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, ancak birkaç yıl süren mücadeleden sonra Vehhâbî ayaklanmasını bastırabilmiştir. Böylece, başta Mekke ve Medine olmak üzere, Müslümanlarca kutsal kabul edilen topraklar tekrardan Osmanlı egemenliğine alınmıştır (Keskin, 2020: 947).

Sonraki süreçte zaman zaman devlete karşı isyan girişimleri ile ortaya çıkan Vehhâbîler, Suudi Arabistan Devleti'nin kurulmasında dini bir etken olarak önemli rol oynamışlardır. Vehhâbîlik, 1902'de siyasi niteliğini kaybederek Suudi ailesinin iktidarının meşru aracı olarak kullanılmıştır (Kaplan, 2015: 45). Özetle Vehhâbîlik hareketi, Müslüman ve Hristiyan Arap aydınlarının ulusçu fikirleri, Arap liderlerinin tutumu, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasındaki topraklarını kaybetme sürecini hızlandırmıştır (Keskin, 2020: 948). Özellikle bazı Arap seçkinlerinin Osmanlı'ya karşı tutumları bölge üzerinde emelleri olan unsurların Osmanlı Devleti'ni Arap topraklarından atma düşüncelerini şekillendirmiştir.

1.4. Arap Kabilelerinin Ulusçuluk Akımına Karşı Tutumları

Dünyayı etkisi altına alan ulusçuluk akımının Arap topraklarında etkisini hissettirmemesi beklenemezdi. Nitekim gerek Arap aydınları gerekse Batılı devletlerin nüfuzlu Arap kabileleri üzerindeki politikaları, Arap yarımadasında ulusçuluk fikrinin hızla yayılmasına olanak sağlamıştır (Koloğlu, 2017: 326). Kabileler arasında uzun yıllardan beri devam eden mücadeleler sonucunda güçlü olan Arap seçkinleri Vehhâbîlik hareketinde olduğu gibi Arap topraklarında asayişin bozulmasına neden olmuşlar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atan tutumlar sergilemişlerdir (Yararbaş, 1996: 37). Bu noktada özellikle İngiliz ve Fransız misyonerlerinin Arap halkını etkileme girişimleri göze çarpmaktadır.

Misyonerler kabile reisleri ile irtibat kurarak Arap coğrafyasında Osmanlı'ya karşı çıkan isyanları tetiklemişlerdir (Karaköse, 2019: 328). Aslında ulusçuluk fikrinin Osmanlı Ortadoğu'sunda etkileri XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin Arabistan'ın iç kısımlarına kadar ilerlemeleri sonucu Arap kabileleri ile kurdukları temaslar neticesinde görülmeye başlamıştır (Yararbaş, 1996: 29). Bunu XIX. yüzyılda Batı da meydana gelen

kavmiyetçi fikirler, hürriyet ve demokrasi anlayışı desteklemiştir. Bu fikirleri yaymak amacıyla yürütülen propagandalar da kavimlerin devlete karşı olan hislerinin menfi bir yöne evrilmesine sebep olmuştur (Bıyıklıoğlu, 2012: 26).

Arap coğrafyasında kabile anlayışından kaynaklanan aşiret toplum yapısı hâkimdir. Bu nedenle XIX. yüzyılda Osmanlı'ya karşı yapılan Arap bağımsızlık savaşlarında kabile çıkarlarının ön planda olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Arap bağımsızlık savaşlarının milliyetçi karakterinin yanında bir kabile/aşiret savaşları olduğu da açıktır (Alptekin, 2004: 14). Bu nedenle Osmanlı Devleti, güney vilayetlerinde aşiret topluluklarına liderlik eden Arap şeyhleri ile ilişkilerini geliştirerek Arapların Osmanlı hâkimiyetinde uzun yıllar yaşamalarını sağlamıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Arap coğrafyasında uygulanmak istenen eşraf siyaseti önem arz etmektedir (Duysak, 2005: 11-12).

Osmanlı Devleti, Arap coğrafyasında yaşayan kabile reislerine idari yönden kolaylık sağlamıştır. Örneğin; ileri gelen bazı Arap aşiretleri Osmanlı Devleti'ne vergi vermez, herhangi bir vazifeye mesul tutulmazlardı. İsyan etme ya da şehir halkına zulmetmek gibi durumlar dışında bölgeye müdahale edilmez, bu gibi hallerde de sorun bölgeye yakın valiler aracılığıyla giderilirdi (Yararbaş, 1996: 33). Kısaca merkezi hükûmet Arap vilayetlerinin iç idaresini yerel idarecilerin inisiyatifine bırakmıştır. Bu duruma Hicaz örnek gösterilebilir. Zira Hicaz şerifleri bu anlamda idari özerkliğe sahip durumdaydı (Bıyıklıoğlu, 2012: 27-28).

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki Arap topraklarında uyguladığı hoşgörülü yaklaşımın temelinde aşiretleri kontrol altına almak vardı. Babîâli'nin Arap eşrafına idarede ve sosyal yaşamda sağladığı serbestlikler, merkezi idarenin liderler arasındaki mücadeleyi ustalıkla kullanarak bölgedeki hâkimiyetini korumasına imkân sağlamıştır (Öztürk, 2010: 335). Arapları devlete karşı küstürmemek amacıyla Osmanlı'nın uyguladığı yönetim anlayışı bazı Arap liderlerinin bağımsız hareket etmelerinde etkili olmuştur. Kabileler arasında yaşanan nüfuz mücadeleleri de bu durumu doğrular niteliktedir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ılımlı siyaseti fırsat bilen bazı nüfuzlu aileler de bulundukları yerlerde özerk hareket etmek istemişlerdir. Kuzey Arabistan'daki en güçlü kabilelerden biri olan *Şemmer*'ler ile bölgedeki bir diğer kabile olan *Anezeler* arasındaki mücadele bu duruma örnek teşkil eder (Yararbaş, 1996: 35).

Arap topraklarında sadece kabile reisleri arasında çatışmalar yoktur. Bölgede çeşitli mezheplerin varlığı çatışmalara neden olabilmıştır. XIX. yüzyılda özellikle Suriye'deki topluluklar arasında yaşanan çatışmalarda Dürziler ile Marunilerin yaşadığı gerginlik kısa

sürede ciddi boyutlara ulaşmıştır (Armaoğlu, 2017: 274). Bu çatışmada Tanzimat Fermanı'nın ilanı etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla ilan edilen bu fermana çıkarlarına ters düşen Şam eşrafı karşı çıkmıştır. Arapların eşitlik içeren bu reform hareketine karşı çıkmaları belki de imtiyazlı yaşamaya alışık olan Suriye ve Lübnan'daki kabile reislerinin imtiyazlarını kaybetme endişeleri Osmanlı karşıtı isyanların artmasının önemli nedenleri arasındaydı (Bıyıklıoğlu, 2012: 32). İki topluluk arasında Cidde'de başlayan olay Şam ve Lübnan'a kadar yayılmıştır. “Dürziler (Müslüman), Marunileri (Hristiyan) öldürüyor” propagandalarının şiddetlenmesi üzerine bölgeye önce Şam ve Sayda valileri gönderilmiş, ancak olayların önü alınamayınca Babiâli, isyanı bastırmak üzere bu kez Fuat Paşa'yı görevlendirmiştir. Fuat Paşa'nın Suriye'de yürüttüğü çalışmalar neticesinde olaylar 1860 yılında bastırılmıştır (Armaoğlu, 2017: 277). Arapça konuşulan eyaletlerde merkezi otoriteyi tehlikeye atan bu isyan, 1861'de ilan edilen “Lübnan Nizamnamesi” ile Batı himayesinde imtiyazlı bir Lübnan vilayetinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Bıyıklıoğlu, 2012: 32). Bu durum Osmanlı'nın Arap topraklarındaki hâkimiyetinin zayıfladığının kanıtıdır.

Araplar arasında Osmanlı karşıtı politikalar, mezhep çatışmaları ve Arabistan'da etkili olan Vehhâbî hareketi ile hız kazanmıştır. Merkezi hükümete karşı muhalefet, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından devam ettirilmiştir (Gökçe, 2019: 61). Zira Osmanlı Devleti'nin Arap fethi sonrasında bölge de merkezi yapılanmayı tesis etmek amacıyla merkezden atadığı bazı valiler XIX. yüzyılda bulundukları bölgelerde bağımsız gibi davranarak yerel aşiretlerle iktidar mücadelesi vermeye başlamışlardır (Gürbüz, 2020: 34). Bu noktada asıl amacı Suriye ve Filistin'i ele geçirmek olan İbrahim Paşa'nın olumsuz faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne karşı milliyet bilincinin Araplar arasında benimsenmesine neden olmuştur (1832-1840) (Gökçe, 2019: 61).

Ulusçu eğilimlerin Arap coğrafyasında neşet etmesinde ve geniş bir tabana yayılmasında ileri gelen aşiret reislerinin etkisi çok açıktır. Bu noktada; Hicaz'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Asir bölgesinde Şeyh İdris, Yemen'de İmam Yahya, Arabistan da ise İbn. Suud ve İbn. Reşit'in Osmanlı'ya karşı tutumları kendi aşiret toplulukları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Yararbaş, 1996: 30). Bu kabileler mahalli liderlikte aşiret şeyhlerinin etkili olması dolayısıyla bölge siyasetinde büyük oranda söz sahibi olmuşlardır (Öztürk, 2010: 337). Söz konusu kabile reislerinden Şerif Hüseyin, Şeyh İdris ve İmam Yahya İngilizlerle irtibat kurarak bağımsız bir Arap devleti kurma fikrini benimsemişlerdir (Yararbaş, 1996: 30). *Şammar* kabilesinin önde gelen isimlerinden biri olan İbnür Reşit ise

Suudi hâkimiyetine karşı Osmanlı'yı desteklemiştir (Reşit, 2000: 184). Osmanlı Devleti, Arap seçkinleri arasında var olan fikri ayrımların farkındaydı. Ancak ülke bütünlüğünün korunması için Ortadoğu aşiretlerine karşı ılımlı bir siyaset uygulamak zorunda kalmıştır. Bu nedenle devlete karşı olan fikirleri yayan liderlere önemli görevler ve çeşitli nişanlar vererek liderleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı hükûmeti, Araplara karşı uyguladığı bu ılımlı politikadan I. Dünya Savaşı sırasında Araplardan bazılarının İngilizlerle iş birliği yaparak Osmanlı karşıtı faaliyetleri neticesinde vazgeçmiştir (Yararbaş, 1996: 33).

XIX. yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler, İslam birliği ve Türk- Arap birliğini engellemek amacıyla kabilelerin birbirinden zıt fikirler benimsemelerini kendi çıkarları için gerekli görmüşlerdir. Bu amaçla Batılı fikirler Arap milliyetçiliği adı altında toplanmıştır (Bıyıklıoğlu, 2012: 28). Nitekim Arabistan'da yaşayan Araplardan bazıları; Necid, Umman, Kuveyt gibi bölgeler Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı iken bazı kabile seçkinleri ise bu bölgelerden farklı olarak kendi bağımsızlık fikirleri doğrultusunda Osmanlı hâkimiyetini sorgulamaya başlamışlardır (Yararbaş, 1996: 29). Arap coğrafyasındaki bölge aşiretlerinin bu değişken tutumları Osmanlı Devleti'nin politikalarına da yansımıştır. Örneğin; Yemen bölgesinde İmam Yahya, Osmanlı karşıtı faaliyetler yürütürken, bölge aşiretlerinden bazıları *Vaz'at* ve *Beni Cami* aşiretleri Arap coğrafyasındaki isyanlarda Osmanlı'nın yanında yer almışlardır. Merkez hükûmeti de sadakatlerinden dolayı bu kabile liderlerine rütbe taltif etmiştir (Polat, 2017: 119). Geniş bir sahada yer alan Arap coğrafyasında ulusçu fikirlere ilgi duyanlar olduğu gibi Osmanlı'ya sadakat gösterenlerin varlığı da aynı coğrafya da farklı politikalar uygulanmasının temel sebepleri arasındadır.

Osmanlı Devleti, Hicaz ve Yemen sınırları arasında kalan Asir bölgesinde üniter yapıyı tehdit eden fikirlerin artması üzerine “merkezileştirme” politikasını Yemen üzerinden uygulamaya başlamıştır. Asir ileri gelenlerinden Muhammed bin Aid'in bölge üzerinde kendi otoritesini sağlamak amacıyla 1870'de gerçekleştirdiği isyan bastırılmış ve Muhammed bin Aid idam edilmiştir. Taraftarları ise Osmanlı'ya itaat etmeleri koşuluyla serbest kalmış böylece Asir bölgesinde 1909'a kadar devlete karşı ciddi bir saldırının önüne geçilmiştir (Duysak, 2005: 10). Ancak Arapların meskûn olduğu topraklarda Osmanlı karşıtlığı İmam Yahya ile birlikte yeniden gündeme gelmiştir.

Osmanlı hâkimiyetine karşı çıkan isyanlarda Yemende bulunan Zeydi imamlarının da etkileri büyüktü. Zeydi imamları, Osmanlı padişahlarını halife olmamakla suçlayarak halk üzerindeki nüfuzlarını artırmaya çalışmışlardır (Çakaloğlu, 2019: 1716). İngilizlerin de

desteğiyle kendisini halife ilan eden İmam Yahya, dönemin padişahı II. Abdülhamit'in Hz. Peygamber soyundan gelmediği için halife olamayacağı yönünde propaganda faaliyetleri yürüten, bölgenin önde gelen liderlerinden biriydi (Karaköse, 2019: 330). Osmanlı'ya karşı isyan eden bir diğer isim Seyyid İdris'ti. Seyyid İdris, Asir bölgesinde Beni Kays, Zeranik, Kahtan gibi kabileler tarafından desteklenmekteydi. (Duysak, 2005: 14) İtalya'nın da desteğini alan Seyyid İdris, 1910'da Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdiği isyanı geniş bir alana yaymak amacıyla İmam Yahya ile iş birliği yapmıştır (Sert, 2016: 122). Güney vilayetlerinde nüfuzunun zayıfladığını gören Osmanlı Devleti, Seyyid İdris'in sebep olduğu huzursuzluğu sonlandırmak amacıyla bölgeye kuvvet göndermiştir. Babiâli'nin bölgede çıkan çatışmaları sonlandırmak istemesi, Arap vilayetlerinde çıkan isyanların toprak bütünlüğünü tehdit ettiğinin bilincinde olduğunu göstermektedir (Karaköse, 2019: 330).

Osmanlı Devleti, Arap topraklarının geneline yayılma riski olan Asir bölgesindeki isyanı bastırmak amacıyla 11 Ekim 1911'de Yemen ile Da'an Antlaşmasını imzalamıştır. Da'an Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Arap coğrafyasındaki otoritesine tehdit oluşturabilecek Arap kabile reisleri arasında meydana gelen birlikteliği bertaraf etmeyi başarmıştır (Sert, 2016: 123).

Osmanlı karşıtı faaliyetlerin ciddi boyuta ulaşmasında etkili olan asıl isim bu tezin asıl konusunu teşkil eden Şerif Nasır Bey'in kardeşi Şerif Hüseyin'dir. Babiâli, Şerif Ailesi'nin bölgedeki nüfuzundan yararlanmak amacıyla 1908'de Şerif Hüseyin'i Mekke Emiri tayin etmiş ayrıca kendisine paşalık unvanı da verilmiştir. Şerif Hüseyin göreve gelir gelmez Osmanlı'ya bağlı hareket etmek yerine nüfuzunu artırmaya çalışarak merkez hükûmeti ile arasını açmıştır (Duysak, 2005: 31). Asıl amacı bağımsız bir Arap devleti kurmak olan Şerif Hüseyin, Arap coğrafyasındaki Osmanlı egemenliğini sonlandırmak için ulusçu fikirleri benimsemiştir. Bu çerçevede İngilizlerin de desteğini alan Şerif Hüseyin, ulusçuluk fikrinin Mekke- Medine üzerinde hâkim olmasını sağlayan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğru, 2001: 54).

Osmanlı-Arap ilişkilerinde önemli bir rol oynayan Şerif Ailesi'nin önde gelen isimlerinden biri olan Şerif Hüseyin, Bağımsız bir Arap devletinin kralı olma vaadiyle İngilizler tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir. Bu isyanın kutsal topraklardaki (Mekke-Medine) Osmanlı egemenliğini olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz (Bıyıklıoğlu, 2012: 35). Aslında Babiâli bu aileye peygamber soyundan gelmeleri dolayısıyla hassas davranmış ve ailenin birçok üyesine devlet kademesinde önemli görevler vermiş böylece Şerif Ailesi'nin bölgedeki nüfuzundan yararlanmayı hedeflemiştir.

Osmanlı hükûmetinin, Şerif Hüseyin'e Mekke Emirliğinin verilmesinde de bu amaçla hareket ettiğini belirtmek gerekir (Doğru, 2001: 54).

Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Mc. Mahon ile görüşerek Osmanlı'ya karşı İngiltere'nin desteğini almış ve devletin otoritesine karşı ciddi bir tehdit oluşturmuştur (1916) (Gökçe, 2019: 64). Şerif Hüseyin'in Osmanlı karşıtı propaganda çalışmalarını İttihat ve Terakki üzerinden yürüttüğünü görmekteyiz. Bu bağlamda İttihat ve Terakki liderlerinden Cemal Paşa'nın Arap ulusçu faaliyetleri karşısında Suriye ve Lübnan'ın önde gelen kabile üyelerinden Emir-ül Ömer El-Cezayir, Şefik El-Müeyyed, Şükrü El- Asali, Abdülhamid El-Zehravi gibi isimlerin idamı Şerif Hüseyin tarafından Araplara zulmedildiği yönünde yorumlanmıştır. Padişahın izni olmadan gerçekleştirilen bu idamlar Şerif Hüseyin tarafından ciddi bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır (Bıyıklıoğlu, 2010: 36).

Osmanlı Devleti, bütün bu olumsuz algılara karşın güney vilayetlerini elinde tutmak amacıyla çeşitli politikalar uygulamaya devam etmiştir. Bu çerçevede II. Abdülhamit'in İslamcılık siyaseti, Hicaz Demir Yolu Projesi, Osmanlı idaresinde Arap kökenli bürokratlara görevler verilmesi Osmanlı hükûmetinin Arap coğrafyasını kaybetmemek amacıyla verdiği mücadeleyi ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

1.5.Arap Memleketlerinde Yükselen Ulusçuluk Eğilimine Karşı Alınan Tedbirler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde yaşanan çalkantılar ve özellikle İngiltere'nin politikaları Osmanlı'nın Balkanlardaki nüfuzunun azalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle II. Abdülhamit, bütün tebaasını Osmanlı vatandaşı saydığı Osmanlıcılık fikrinden vazgeçerek mevcut sınırlarında var olan Müslüman nüfusu elinde tutmak amacıyla İslamcılık siyasetini geliştirmiştir (Emir, 2002: 44).

Ulusçuluk fikrinin Osmanlı topraklarındaki etkisini iyiden iyiye hisseden II. Abdülhamit, İslam dininin Müslüman tebaa üzerindeki birleştirici etkisini kullanmak suretiyle üniter yapıyı güçlendirmeye çalışmıştır. Bu durum İttihadı İslam politikasının temel ilkesini teşkil etmektedir (Çetinsaya, 2016: 373). II. Abdülhamit döneminde devletin başlıca politikasını oluşturacak olan İslamcılık fikri, sömürgeci güçlere karşı bütün Müslümanların birleşmesi gerektiğini öngören bir amaç doğrultusunda halifelik makamı üzerinden dünya Müslümanlarını Osmanlı merkezine bağlamayı hedefleyen siyasi yönü ağır basan bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır (Toprak, 2018: 117).

Osmanlı bürokratları tarafından “İttihad-ı İslam”³ ismi ile zikredilen bu düşünce birleşme, birlik oluşturma, fikir birliği anlamlarına gelmekteydi. İttihad-ı İslam tabiri XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin Arap topraklarında Osmanlı aleyhine gerçekleştirdikleri faaliyetler sonucunda “*Müslümanların Batılı devletlere karşı birleşme hareketi*” olarak Osmanlı Devleti’nin Arap siyasetinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir (Torun, 2020: 4). “İslamcılık, Panislamizm” isimleriyle de anılan bu ideoloji öncelikle hâkimiyeti altındaki Müslümanları birleştirmek, ardından bütün Müslümanları halifenin etrafında toplamayı amaçlıyordu (Toprak, 2018: 117). Aslında II. Abdülhamit’in İslamcılık siyasetine zemin hazırlayan en önemli neden Osmanlı topraklarında etnik ve dinsel farklılıkların azalmasıdır. Bu durum İslam inancını bir üst kimlik önerisi olarak öne çıkarmış ve II. Abdülhamit’in halife sıfatını siyasal amaçla kullanmasının önünü açmıştır (Tanıyıcı ve Kahraman, 2017: 14). İslamcılık siyasetinin devlet politikası olarak benimsenmesinde Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı tebaası içerisindeki muhafazakâr grupların ya da başka bir ifade ile kendilerini devletin asli unsuru olarak gören Müslüman kesimin tepkisi de etkilidir. (Özcoşar ve Ertekin, 2018: 255).

Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı hükümdarlarının şahsında temsil edilen hilafet makamı XIX. yüzyıla gelindiğinde siyasal açıdan etkin bir kurum halini almıştır. Devlet otoritesini güçlendirmek arzusunda II. Abdülhamit, iç siyasetinde padişahlık makamını; ulusçuluğun etkisini giderek artırdığı İslam coğrafyasında ise halife sıfatını kullanarak İslam dünyasının lideri olmak istemiştir (Özdemir, 2018: 24-26). Osmanlı Devleti’nin uygulamak istediği İslamcılık siyaseti, Avrupa devletleri tarafından Batı’ya karşı bir cihat hareketi olarak algılanmış oysa ki Osmanlı padişahı İslamcılığı bir cihat hareketi olarak düşünmemiş yalnızca halifeliğe siyasal bir fonksiyon yükleyerek dış politikada dinin gücünden yararlanmak istemiştir (Tanıyıcı ve Kahraman, 2017: 3).

II. Abdülhamit’in, imparatorluğun güney vilayetlerinde ön plana çıkardığı İslamcılık siyaseti, Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki egemenliğinin tehlikede olduğu XIX. yüzyılda kendini göstermiştir (Emir, 2002: 43). Aslında Arapları Osmanlı toplumunun diğer Müslüman unsurları ile bütünleştirmek için bir ideoloji haline gelen din birliği siyaseti toplumsal birliğin oluşması için önemli bir etkendi (Örs, 2018: 169-172).

³ İttihad-ı İslam tabiri, Rusya’nın Orta Asya’yı işgal etmesine tepki olarak 1872 yılında yayımlanan Namık Kemal’in yazdığı bir makalede kullanılmıştır. Aynı tarihte Ticaret Mahkemesi Kâtibi Esat Efendi’de İttihad-ı İslam adlı bir risale yayımlayarak yabancı işgaline karşı Müslümanları birleşmeye çağırmıştır. Bu durum II. Abdülhamit saltanatı öncesinde de Osmanlı Devleti’nde “Müslüman birliği” kavramı olduğunu göstermektedir. bkz. (Karpas, 2005:28).

İslamcılık politikası ile Osmanlı Devleti, nüfuzu altındaki Müslümanların dışında merkezi hükûmetin nüfuz sahasında yer almayan Müslümanlara da birlik çağrısı yapmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu birlik düşüncesinin Avrupalı devletlerin düşündüğü gibi Batı'ya karşı bir birlik amacı gütmeyeceği yalnızca bağlı oldukları ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı uygulayacakları politikaya tesir etmelerini sağlamak olduğudur (Özcan, 2001: 473). Halifeye bağlılığın odak noktası haline gelen İslamcılık politikası, imparatorluk dâhilinde Müslüman tebaasının halife sıfatıyla padişaha sadakatini artırmak isterken hâkimiyet alanı dışındaki Müslümanlara ise Batı'nın yayılmacı politikası karşısında özgürlük vadetmiştir (Emir, 2002: 46). Bu çerçevede Babiâli, Arap coğrafyasındaki aşiretleri imparatorluğa bağlı hale getirmek amacıyla şeyhler ile iyi geçinerek ayrılıkçı faaliyetlere karşı İslamcılık siyasetini devreye sokmuştur (Örs, 2018: 177).

Araplar arasında Osmanlı halifesinin liderliğinde İslam birliği oluşturulmak istenmesinde kuşkusuz uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde yaşayan Arapların Osmanlı politikalarından hoşnut kalmalarının da payı büyüktü (Özcoşar ve Ertekin, 2018: 256). Ancak Osmanlı yönetiminden hoşnut olmayan ayrılıkçı faaliyet gösteren bazı Arap seçkinlerinin de varlığı yadsınamaz. II. Abdülhamit Osmanlı karşıtı faaliyet gösteren bu aşiret liderlerini yanına çekerek İslam birliğini gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Bundan dolayı Osmanlı hükümdarları padişah sıfatından çok halifelik unvanını kullanmışlardır (Özcan, 2001: 471). II. Abdülhamit'e göre; *“bir milletin bekası için din ve o dini muhafaza edecek bir miktar taassup, maarif, milliyet, sanayi ve servet lazımdır”*. Devletin bekası ve milletin geleceği için bu hususların gerçekleşmesi gereklidir. Bahsi geçen meseleler ile ilgili politikalar geliştirilerek özellikle İslam birliği kapsamında halifelik makamından faydalanılarak toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi istenmiştir (Çetinsaya, 2016: 374).

Kısaca İslamcılık politikası Osmanlı'nın Arap coğrafyasındaki egemenliğinin devamı için gerekli bir ideolojiydi. Bunu da halife etrafında oluşturulan siyasi birlik neticesinde gerçekleştirmek istiyordu. Babiâli, içeride yaşanabilecek karışıklıkların önüne geçmek, dış politikada ise Osmanlı'nın bekası için sömürgeci güçlerin Osmanlı topraklarında uygulamayı düşündüğü ulusçu eğilimlere karşı tedbir almak amacıyla İslamcılık siyasetini gündeme getirmiştir. (Kılınçkaya, 2015: 32). Nitekim İslam birliği siyaseti XIX. yüzyılda Araplar arasında artan ulus bilincine karşı Müslümanların birliği hareketini ifade etmektedir (Kurşun, 1992: 35).

İslamcılık politikası I. Dünya Savaşı ile etkinliğini kaybetmiştir. Zira bazı Arap seçkinleri savaş esnasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmek yerine isyan ederek İslamcılık

politikasının işlevini kaybetmesinde etkili olmuşlardır. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ile birlikte de İslamcılık politikası tam anlamıyla gündemden düşmüştür (Özcan, 2001: 475).

Arap coğrafyasında Babîâli'nin otoritesini güçlendirmek amacıyla atılan adımlardan biri de Hicaz Demiryolu Projesiydi. Hicaz Demiryolu hattı İslamcılık siyaseti kapsamında yer alan devletin kalkınması için yapılan yatırımlardan biridir (Çetinsaya, 2016: 382).

Osmanlı Devleti, ulaşımı kolaylaştırmak ve ülke çıkarlarını gözetmek amacıyla demiryolu hatlarını inşa ettirmiştir. Ancak II. Abdülhamit'in Hicaz Demiryolu projesine kadar milli ve bağımsız bir demiryolu politikasının uygulandığını söylemek pek mümkün değildir. Dahası Hicaz Demiryolu hattı da bağımsız bir hat inşası fikrinden ziyade Arap coğrafyasında İslam birliği fikrinin etkisini artırmak düşüncesinden ibaretti (Yıldırım, 2008: 322). İslam birliğini oluşturmak amacıyla yapılmak istenen projeye ilişkin en kapsamlı teklif 1891'de dönemin Cidde Evkaf Müdürü Ahmet İzzet Efendi'den geldi. İzzet Efendi raporunda Şam'dan başlayarak Medine'ye kadar getirilecek olan bu projenin Hicaz'a yapılacak dış saldırılara ve bölgede meydana gelebilecek isyanlara karşı bir savunma vasıtası olacağı dahası hac yolculuklarını büyük ölçüde kolaylaştıracağını yazmaktaydı (Temizgüney, 2008: 21).

Askeri, siyasi ve dini amaçlar doğrultusunda başlatılan Hicaz Demiryolu'nun ayaklanmalar ve dış saldırılara karşı savunma rolü görmek dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasi otoritesini güçlendirmek amaçlarına yönelik bir proje olduğunu belirtmek gerekir (Gülsoy ve Ochsenwold, 1998: 441). Bu proje, Müslümanlar tarafından kutsal olarak kabul edilen Mekke/Hicaz-Medine topraklarında sınır güvenliği sağlamanın yanında güzergâh üzerindeki ve kutsal beldelerdeki Osmanlı şehirlerinin modernleşmesine de katkı sağlayacaktı (Kuş ve Günay, 2019: 69).

Proje kapsamında Müslümanların hac yolculuğu kolaylaşacak, bu ise İslam birliğini pekiştirecekti. Asıl amacın devletin olabildiğince sınırlarını muhafaza etmek olduğu gerçeğini göz önünde bulunduracak olursak, II. Abdülhamit'in demiryolu hattını neden bütün İslam dünyasına mal etmek istediğini daha iyi anlayabiliriz. Bu nedenle Hicaz demiryolunun yapımında Avrupalı devletlerden borç alınmamıştır. Maliyetin bir kısmı Osmanlı hazinesinden, Ziraat Bankası'ndan kalan kısmı da Osmanlı ve diğer ülkelerdeki Müslümanlardan alınan bağışlardan karşılanmıştır (Atar, 2021: 58). İlk bağıışı II. Abdülhamit başlatmış, onu devlet adamları ve memurlar takip etmiştir. Projenin bütün Müslümanlara ait olduğunun söylenmesi bağışları artırmıştır. Ayrıca projeye Osmanlı egemenliğinde bulunan güney vilayetlerindeki Müslümanlar dışında başta Hindistan, Mısır, Rus ve Fas olmak üzere

Avrupa'daki İslam cemiyetlerinden de bağışlar yapılmıştır. Bağışları teşvik etmek amacıyla bağışta bulunanlara Hicaz Demiryolu madalyası verilmiştir (Gülsoy ve Ochsenwold, 1998: 442).

Projenin amaçlarından biri de Hicaz demiryolu hattı aracılığıyla bölgeye asker sevkiyatını kolaylaştırmak ve yerel güçleri etkisiz hale getirmektir. Böylece Osmanlı Devleti, İslam dünyasındaki saygınlığını da artırmış olacaktı (Kanberoğlu, 2018: 169). Nitekim demiryolu hattı bölgeye asker sevkini hızlandırmış bu durum istasyonlarda ve bölgede çıkan olumsuz hareketlerde merkez hükûmetine ciddi anlamda kolaylık sağlamıştır (Yıldırım, 2002: 315).

Hicaz Demiryolu hattının inşası, dini amaçların yanında siyasi ve ekonomik hedefleri de barındırmaktaydı. Özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı meydana gelebilecek hareketlere karşı örneğin; Yemen ve Arabistan'da bazı kabilelerin asi tutumlarına karşı bölgeye asker sevkiyatının kolaylaşması fikri Hicaz Demiryolu'nun önemini artırmıştır. Ayrıca hattın inşası halifenin nüfuzunu artıracak böylece İslamcılık politikası da gerçek anlamda hayata geçirilmiş olacaktı (Çetin, 2010: 102). Dolayısıyla Demiryolu projesi, ekonomik ve dini kaygıların ötesinde Arap coğrafyasında İngiliz desteği ile güçlenen Arap ulus bilincinin bölgede yaratabileceği tehlikeye karşı Osmanlı'nın aldığı bir önlemdi. Ayrıca II. Abdülhamit'in uluslararası alanda otoritesini artıracak olan Hicaz demiryolu hattı Osmanlı'nın Arap topraklarını elinde tutabilmek amacıyla uygulamaya koyduğu bir projeydi (Emir, 2002: 89-90). Bütün bu sebepler neticesinde II. Abdülhamit 1 Eylül 1900 tarihinde yapılan resmi bir törenle Hicaz Demiryolu'nun inşaatını başlattı (Gülsoy ve Ochsenwold, 1998: 441).

Şam-Der'a arasında başlayan demiryolu projesinin Kızıldeniz'e ulaşması üzerine İngiltere, Kızıldeniz'deki üstünlüğünün tehlikeye gireceği şüphesiyle harekete geçerek 1906 yılında yaşanan Osmanlı-Mısır anlaşmazlığında Mısır'ı destekleyerek hattın inşasını durdurmuştur. Tarihe "Akâbe Meselesi" olarak geçen bu olay sonrasında yapımı duran hat 1 Eylül 1908'de yapılan törenle tekrardan açılmıştır (Gülsoy ve Ochsenwold, 1998: 443). Hicaz Demiryolu projesi I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı açısından stratejik önemini korumuştur. Buna rağmen tamamlanamayan hatların varlığı demiryolunun askeri işlevini yeterince yerine getirememesine neden olmuştur (Kuş ve Günay, 2019: 76). Örneğin, Medine-Mekke, Mekke-Cidde hatları Şerif Hüseyin'in kendisine bağlı şeyhleri demiryolu yapımının aleyhine kışkırtması üzerine gerçekleşemedi. Osmanlı Devleti, bölgede karışıklık istemediği ve Şerif Hüseyin ile de arasını açmamak için hattın yapımından vazgeçmiştir (Gülsoy ve Ochsenwold, 1998: 444).

Osmanlı Devleti'nin Arap önde gelenleri ile iyi ilişkiler geliştirerek bölgede kurmaya çalıştığı hâkimiyet düşüncesi 1900'lere gelindiğinde işlevini yitirmeye başlamıştır. Bu noktada II. Abdülhamit'in politikalarına rağmen Osmanlı'ya karşı isyan eden Şerif Hüseyin örneğini göstermek mümkündür. İngilizlerin desteğini alan Şerif Hüseyin'in Arap topraklarındaki isyan girişimleri Şamdan Mekke'ye kadar ulaşması hedeflenen demiryolu hattının Mekke'ye ulaşmasına engel olmuştur. Bunda Osmanlı Devleti'nin 1914'te meydana gelen I. Dünya Savaşına girmesi de etkili olmuştur (Uzun ve Abidin, 2017: 574). I. Dünya Savaşı esnasında Şerif Hüseyin, demir yolu hattına saldırılar düzenleyerek ikmal yollarını sabote etmiş, ardından 9 Haziran 1916'da Şam-Medine arasındaki demiryolu hattını keserek devlete karşı isyan etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti Arap yarımadasını elinde tutmak istese de Avrupalı devletlerin bölgeyi etkisi altına aldığını ve Osmanlı'nın Araplar üzerindeki gücünün azaldığını göstermektedir (Kuş ve Günay, 2019: 79).

1908'den 1918 yılına kadar yaklaşık 10 sene hizmet veren Hicaz demiryolu hattı, Şerif Hüseyin liderliğindeki bazı Arap seçkinlerinin Ürdün-Medine hattına Osmanlı sevkiyatını engellemek suretiyle yapmış oldukları ağır tahribat neticesinde hattın savaş sonrası yeniden işletilme imkanını ortadan kaldırmıştır (Atar, 2021: 58). Hicaz demiryolu üzerindeki Osmanlı egemenliği I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 16. Maddesinin "Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan tüm Osmanlı kuvvetleri itilaf devletleri kumandanlıklarına teslim edilecektir" hükmü ile sona ermiş, böylece Osmanlı'nın hicaz demiryolu ile birlikte Arabistan'daki hâkimiyeti de son bulmuştur (Çetin, 2010: 113). Kısaca Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamcılık siyaseti ile başlattığı, Hicaz Demiryolu projesi ile devam ettirmek istediği Arap topraklarında statükoyu koruma düşüncesi beklenen sonucu vermemiştir.

Arap tebaanın sadakatini artırmak amacıyla uygulanan bir diğer politika ise Osmanlı bürokrasisinde Arap kökenli bürokratlara görevler verilmesidir.

Ulusçuluk fikrinin Osmanlı Ortadoğu'sunda neden olduğu karışıklıklara karşı uygulanan İslamcılık politikasının yanında Babiâli, Araplara Osmanlı bürokrasisinde daha fazla yer vererek, birçok Arap danışman, memur, üst düzey bürokrat merkezi idare de kendine yer bulmuştur. Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan azalığı bu görevler içerisinde en önemlileridir (Özcan, 2001: 472). Arap kökenli şahsiyetlere yalnızca Osmanlı idaresinde yer verilmemiş aynı zamanda askeri hizmetlerde de istihdam edilmişlerdir. Zira Babiâli, Türk-Arap ayrımı gözetmeksizin İslam birliği üzerinde durmuş bu bağlamda hemen hemen her kademeye Arap kökenli bürokrat yerleştirmiştir (Ay, 2018: 39).

Osmanlı Devleti, Arap kökenli bürokratların birtakım sorumluluklar üstlenmelerini sağlayarak Araplarla olan ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu noktada en fazla hizmette bulunanlar içerisinde Meclisi Ayan üyeleri yer almaktadır. Osmanlı hizmetinde bulunan Araplar meşrutiyet dönemi içerisinde en fazla üçüncü yasama döneminde hizmette bulunmuşlardır. Nitekim 1908’de 48, 1912’de 45, 1914’de ise 69 Arap mebus Osmanlı meclisinde yer almıştır (Yazıcı, 2018: 22).

Babîali, Arapların ulusçu eğilimler neticesinde Osmanlı aleyhinde bir tutum sergilemelerini önlemek amacıyla Arap kökenli devlet adamlarının bölgede etkin rol oynamasına olanak sağlamıştır (Görgün, 2012: 167). Bu çerçevede Osmanlı-Arap ilişkilerinin olumlu bir şekilde devam etmesi amacıyla önlemler alan II. Abdülhamit öncelikle Araplar ile temas kurabilecek, gerektiğinde Osmanlı lehine çalışmalar yürütebilecek olan Arap kökenli devlet adamlarına çeşitli vazifeler vererek devlet bütünlüğünü korumak istemiştir (BOA. BEO. 3515/263604). Çalışmamızın bu aşamasında devlet hizmetinde bulunan Arap kökenli bürokratlardan bazılarına değinilecektir. Osmanlı idarecileri içerisinde Osmanlı’ya sadakatle hizmet eden Arapların yanında zaman zaman da ulusçu faaliyetlerde bulunarak Arap ulus bilincini tetikleyenlerin varlığı da yadsınamaz. Bu durum Osmanlı Devleti’nin bölge üzerindeki politikaların da ne derece başarıya ulaştığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti’nin Araplar ile kurduğu ilişkilerde önemli bir yere sahip olan Şam’ın ileri gelen ailelerinden Abidzade Ailesinin bir üyesi olan İzzet Holo Paşa (Arap İzzet Paşa), uzun yıllar II. Abdülhamit’in ikinci katiplik görevini üstlenmiştir (Çakmak, 2021: 118). II. Abdülhamit, Arap vilayetlerinde itibar sahibi olan seçkinler aracılığıyla hilafeti otoriter bir güç olarak kullanmayı amaçlamış bu noktada İzzet Holo Paşa’nın Arap şeyhleri ile olan ilişkileri üzerinden bölgedeki nüfuzlu ailelerin Osmanlı Devleti lehine olumlu faaliyetlerde bulunmalarını hedeflemiştir (Çakmak, 2021: 108). II. Abdülhamit, Araplar arasında söz sahibi olan İzzet Holo Paşa’nın desteğini alarak onun nüfuzundan yararlanmak istemiştir. Nitekim Osmanlı’nın güney vilayetlerindeki en önemli destekçilerinden biri bu Paşa olmuştur. (Emir, 2002: 92). II. Abdülhamit’e yakınlığı ile bilinen Arap İzzet Paşa, padişaha bağlı maliye ve Hicaz Demiryolu Hattı komisyonlarına da başkanlık etmiştir. Bu noktada Babîali’nin Arap bürokratların sadakatini artırmak amacıyla hizmete aldığı simalardan biri olan Arap İzzet Paşanın Osmanlı otoritesine karşı bir faaliyette bulunmadığı ve II. Abdülhamit’in devletin dağılmasını engellemekten kurtarmak için uyguladığı bu politikaya hizmet ettiği görülmektedir (Çakmak, 2021: 109).

Osmanlı Devleti, güney vilayetlerinde bağımsız Arap devletleri kurma düşüncesinin Avrupalı devletlerin çabaları sonucunda git gide artması üzerine Araplar arasında sözü geçen liderlerle olan ilişkilerine daha fazla önem vermiştir (Emir, 2002: 18). Bu çerçevede II. Abdülhamit'in bizzat atadığı Meclis-i Ayan üyelerini Arap topraklarında çıkan Osmanlı aleyhtarı propagandaları önlemek amacıyla zaman zaman bölgeye gönderdiğini söyleyebiliriz (BOA. BEO. 3515/263604). Bu durum Osmanlı'nın, Arap yarımadasında etkin olmak amacıyla çeşitli görev ve sorumluluklar verdiği Arap kökenli bürokratlara yüklediği misyonu göstermektedir (Kılınçkaya, 2015: 51).

Babîâli, merkeziyetçi yapıyı tehdit eden fikirlerin Arap yarımadasında yayılmasını önlemek amacıyla II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yeniden gündeme gelen Meclis-i Ayan'a aza seçiminde Arap kökenli bürokratlara daha çok yer vermiştir. Zira Osmanlı, Arap azaların saltanat yönetimini destekleyerek Arap topraklarında merkezi hükümet lehine faaliyette bulunmalarını istiyordu. Abdülhamit Ez Zehravi de bu amaç doğrultusunda Osmanlı idaresine alınmıştır. Arap yarımadasını kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti, en radikal Arap şahsiyetlerine bile mecliste yer vermiştir (Stitt, 2018: 131). Bu şahsiyetlerden biri olan Zehravi 1913'te Meclis-i Ayan üyesi seçilmiş ancak o Osmanlı'ya tabiiyet göstermek yerine Arap milliyetçiliğine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur (Şevabike, 1988: 227). Dahası uzlaşmaz tutumları ile bölgede büyük bir sorun haline gelen Kahtaniler ile de temas kurmuştur (Hut, 2016: 129). Bu nedenle Osmanlı hükûmeti, yeterince destek göremediği, aksine isyancı girişimleri desteklediği anlaşılan Zehravi'yi I. Dünya Savaşı sonrasında idam ettirmiştir (Şevabike, 1988: 227).

Arap kökenli bürokratlardan biri olan Süleyman El- Büstani ise Osmanlı toprak bütünlüğünü desteklemekteydi. Arap milliyetçisi olmadığını söyleyen ve bu yönüyle de yukarıda bahsi geçen Zehravi'den ayrılan Süleyman El Büstani 1910'da Meclis-i Ayan üyesi seçilmiştir. Resmi görevlerle Avrupa devletleri ile temas kurduğu bilinen Büstani, Osmanlı Devleti ile Araplar arasında iyi ilişkiler kurulması için çalışan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 1992: 474).

Devlet kademesinde kendine en fazla yer bulan ailelerden biri şüphesiz Şerif Ailesi'dir. Babîâli, Peygamber soyundan gelen ve kutsal topraklarda yaşayan Şerif Ailesi'ne önemli görevler vermiştir. Nitekim Şerif Ailesi'ne mensup Şerif Cafer Paşa, Şerif Nasır Bey, Şerif Ali Haydar Paşa Meclis-i Ayan üyeliği yapan isimlerdir (BOA. İ.TAL. 500/44.2 ve BOA. BEO. 3662/274637, Stitt, 2018: 118). Bunun dışında ileride kendini Hicaz Emiri ilan edecek olan Şerif Hüseyin ise Mekke-i Mükerreme Emirliği yapmıştır (Nizamoğlu, 2013: 127). Şerif

Ailesi'ne özen gösterilmesinin nedeni devletin bu ailenin üniter yapıyı tehdit eden fikirlerin etkisinde kalmasını istememesiydi.

Nüfusu Araplardan oluşan bölgelerde ulusçu hareketlere karşı Arap coğrafyasındaki politikalarına iyice odaklanan Osmanlı Devleti, toprak kaybı yaşamamak amacıyla, Hicaz bölgesindeki ileri gelen Arap kabileleri ile temas kursa da (BOA. A.MKT. NZD.88/45) yalnızca Arap kökenli bürokratları merkezi hükûmet birimlerinde istihdam ederek isyan teşebbüslerinin sonlandırılmayacağını bilincinde olan II. Abdülhamit, ileri gelen kabileleri de yanına çekerek muhtemel Arap isyanının önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Osmanlı Devleti'nin temas kurduğu bütün kabilelerden bahsetmek bu tezin kapsamı dışında yer alacağından Osmanlı'nın Arap politikasına örnek teşkil edecek birkaç kabileye değinilecektir. Bu kabilelerden ilki *Şemmar Aşireti*'dir. Osmanlı Devleti, Nusaybin ve Musul çevresinde etkili olan *Şemmar Aşireti*'nin civarı taciz etmesinin önüne geçmek ve devlete olan sadakatlerini artırmak amacıyla çeşitli politikalar uygulamıştır. Bu çerçevede merkez hükûmeti, aşiret liderlerinden Şeyh Farisi önce kaymakam tayin etmiş ardından "Paşa" unvanı vererek maaşa bağlamıştır (Emir, 2002: 94). Arap Şeyhleri bu aşiretin ileri gelenlerinden İbnü'r Reşit'e ayrı ilgi göstermişlerdir. Tebük (Sudi Arabistan)'te yaşayan Suud İbni Reşid'in Osmanlı Devleti ile Araplar arasında bağlantı sağlamak amacıyla uzun yıllar mesai harcadığını ifade eden Arap Şeyhleri 4 Şubat 1914 yılında toplanarak Reşit Paşa'nın Meclis-i Ayan azası olmasını teklif etmişlerdir (BOA. DH. KMS.8.21/1). Arap reislerine göre liyakat sahibi ve sadakatli biri olmasından dolayı Ayan azalığına uygun olduğu ifade edilen Reşit Paşa adına yapılan bu teklif Osmanlı Devleti tarafından ihtiyaç olmadığı gerekçesi ile reddedilmiştir (BOA. DH. KMS.8.21/2).⁴

Şemmar Aşireti Osmanlı Devleti'nin ılımlı politikalarına karşın XIX. yüzyılın bunalımlı dönemlerini fırsat bilerek otorite boşluğunu fark etikleri zamanlarda devlete karşı faaliyet göstermekten geri durmamışlardır (Saydam, 1993: 255).⁵ Diğer önemli kabilelerden biri olan *Beni Şahr Şeyhleri* ise Ürdün'de etkili olmuşlardır. Osmanlı ile iyi ilişkiler kuran bu aşiret Arap milliyetçileriyle temasa geçerek İngiliz ajanı Lawrance'in Arap topraklarındaki faaliyetlerini Osmanlı Devleti'ne ihbar etmek için çalışmalar yürütmüşlerdir (Emir, 2002: 94).

⁴ Osmanlı Devleti Şemmar Aşiretine her ne kadar ihtiyatlı yaklaşmış olsa da bu aileden Ayan üyesi seçimine onay vermemiştir. Bu durumun oluşmasında genellikle Şerif Ailesi içerisinde Ayan azası seçen Osmanlı Devleti'nin gözünde Şeriflerin daha nüfuzlu olması etkilidir.

⁵ Ayrıca Şemmar Aşiretine mensup bazı isimlerin Suudiler ile ittifak yaptıkları bilinmektedir. Örneğin; Abdullah b. Reşid. Bkz. İbnü'r Reşid (Rasheed,2000:184).

Osmanlı Devleti'nin Arap kabileleri ile irtibatını sağlayan, bundan da öte II. Abdülhamit'in otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla devletin en fazla ilişki kurduğu ailelerin belki de en öne çıkanı Şerif Ailesiydi.

II. BÖLÜM

2. ŞERİF AİLESİ VE ŞERİF NASIR BEY

2.1. Şerif Ailesi'nin Kökenleri

Hicaz vilayeti, Mekke-Medine'yi içinde bulundurması ve hac ibadetinin bu bölgede gerçekleşmesi nedeniyle özel bir öneme sahipti. Bölge 1517 yılında Mısır'ın fethi ile birlikte Osmanlı yönetimine geçmiş, bu tarihten itibaren Hicaz'da, Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Osmanlı egemenliğinin Hicaz'da kabul edildiğini, dönemin Mekke emiri Şerif Berakat oğlu Ebu Nüme'ye'in Osmanlı'ya itaatini bildirmiş olmasından anlamaktayız (Beyoğlu, 2010: 426). Hicazı egemenliği altına alan devletler zaman içerisinde değişiklik gösterse de bölge, genellikle devleti temsilen gönderilen vali ile Mekke emirinin sorumluluğunda yönetilmekteydi (Buzpinar, 2021:227-228). Hicaz eyaleti Osmanlı İmparatorluğu'nun özel yönetimli eyaletleri arasındadır. *Eyalat-ı mümtaze*⁶ olarak bilinen bu yerlerin özel statüleri genellikle daha fethedildikleri andan itibaren oluşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde diğer taşra birimlerinin tabi olduğu kurallardan ayrı olarak kendine özgü bir şekilde idare olunan, bir başka deyişle ayrıcalıklı statüleri bulunan eyaletlere mümtaz eyaletler denilmiştir (Ekinci, 2008:18).

Osmanlı Devleti tarafından kutsal kabul edilen Hicaz bölgesi Arap yarımadasının önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Dahası Hindistan'a giden yolda yer alması ve batısında Kızıldeniz ve güneybatısında *Bab'ul Mendep* boğazının bulunması Hicaz'ın stratejik önemini artırması bakımından önemlidir (Gümüş, 2013: 4).

Hicaz bölgesinde otoritesini sağlamlaştırmak isteyen Osmanlı Devleti, Arap tebaa nazarında saygınlığı bulunan Mekke emirlerine oldukça nazik davranmıştır (Kuşun, 1997: 413). Kökenleri Osmanlı egemenliğinden önceki devirlere kadar uzanan Mekke emirleri, bölge halkı ve bedevi kabileler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır (Çiçek, 2007: 5). Söz konusu etki onların yönetsel konumları ile ilgili olduğu gibi aynı zamanda soy olarak seçkin kabilelerin mensubu olmalarıyla da ilişkilidir. 1584 yılından itibaren aynı soydan gelen ve Mekke idaresi için mücadele eden aileler içerisinde Zevî Zeyd (Şürefâ-i Zeydiyye), *Abadile* olarak da bilinen Zevî Avn (dedelerine nispetle Zevî Abdullah) ve 1672'den sonra

⁶ Eyâlâlât-ı mümtâze ya da mümtaz eyaletler, Hanlık, Voyvodalık, Şeriflik gibi özel yönetim biçimine sahip olan, Osmanlı Devleti'ne yıllık belirli bir miktarda vergi ödeyen, bazen sefer zamanında asker gönderen hususi idareli eyaletlerdir. Mekke Şerifliği, Mısır Hidivliği, Lübnan Mutasarrıflığı ve Erdel mümtaz eyaletlerdir bkz. (Boztepe, 2013:4).

etkili olan Zevi Berakat yer almaktadır. 1830'lara gelindiğinde ise emirler genellikle birbiri ile iyi geçinemeyen Zevi Zeyd ile Zevi Avn ailesi içerisinde seçilmiştir (Kurşun, 1997: 413).

Mekke emirliğine Zevi Avn ve Zevi Zeyd ailesinin seçilmesinde bu ailenin Hz. Peygamber soyundan gelmeleri etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, bölgenin en nüfuzlu iki Şerif Ailesi olan Zevi Avn ve Zevi Zeyd'e mensup kişileri emir seçerek bölgedeki kontrolü sağlamak istemiştir. Diğer taraftan bu ailelerin birbirleriyle rekabet halinde olması iki taraftan birinin fazlaca güçlenmesinin de önüne geçmiştir. Böylece yarımada Osmanlı otoritesini sarsacak sosyal-siyasal yapıların oluşması engellenmiştir (Buzpınar, 2021: 228).

Mekke emirleri Haşim'i soyundan belirlenmiştir. Haşim, Hz. Muhammed'in atalarından Kusay b. Kilab'ın torunudur. Aynı zamanda Hz. Ali'nin de büyük dedesi olan Haşim b. Abdul Menaf, Haşim'i ailesine adını vermiştir. Uzun asırlar boyunca Hicaz bölgesi Haşim'i soyundan gelen emirler tarafından idare edilmiştir (Küçük, 2016: 122-123). Beni Haşim mensupları İdrisiler, Zeydiler, Fatimiler gibi birçok hanedan tarafından temsil edilmişlerdir. Haşimilerin siyasi etkileri yalnızca Mekke ve Medine bölgesi ile sınırlı kalmamıştır. Mekke'yi idare eden şerifler dışında, 1916-1925 yılları arasında Hicaz'da, 1921-1958 yıllarında Irak ve 1921'den günümüze kadar Ürdün'de yine Haşimi soyundan gelen idareciler hüküm sürmüşlerdir. Bu durum Haşimi ailesi üyelerinin bölge idaresinde ne denli baskın konumda olduklarını göstermektedir (Sarıçam, 1997: 405). Haşim'i soyundan olan seyyid ve şerifler Müslümanlar üzerinde tartışılmaz bir saygınlığa sahiplerdir. Dolayısıyla seyyid ve şeriflerden kısaca bahsetmek tarih boyunca Osmanlı-Arap ilişkileri ve politikaları üzerinde etkili olması bakımından önem arz etmektedir.

Kelime anlamı yükselmek ve üstün olmak olan “Şeriflik”, Hz. Peygamber soyundan gelenlere verilen bir unvandı. “Seyyid” ise şerif unvanı ile aynı anlamda kullanılmaktaydı (Yararbaş, 1996: 51). Şerefli, asil, soylu, mübarek gibi anlamlara da gelen Şerif kelimesi Hz. Hasan soyundan gelenleri ifade etmekle birlikte kesin bir ayırım da söz konusu değildir. Nitekim zaman zaman bu unvan Hz. Hüseyin soyundan gelenler için de kullanılmıştır (Güler, 2021: 187-188). Bununla birlikte genellikle Hz. Fatıma'nın oğullarından Hz. Hasan soyundan gelenlere Şerif; Hz. Hüseyin soyundan gelenlere ise Seyyid denilmiştir (Kurşun, 1997: 412).

Seyyid ve şerifler Müslümanlar arasında seçkin ve imtiyazlı asiller olarak kabul edilmişlerdir (Yücel, 2014: 123). Bu nedenle Osmanlı Devleti, Hz. Peygamber soyundan gelen ve eşraftan olan bu kişilere hassas davranmıştır. Hatta Şerif Ailesi'ne mensup olmasa

dahi Mekke-Medine halkından Anadolu'ya gelenlere kutsal topraklarda yaşamış olmalarından dolayı yardım, ikram ve ihsanlarda bulunmuşlardır (Yücel, 2014: 128).

Osmanlı Devleti, Arabistan Yarımadası'nı egemenliği altına almadan önce de seyyid ve şeriflere önem vermiş, Yıldırım Bayezid'den itibaren Mekke ve Medine'ye "Sürre Alayı"⁷ gönderilerek çeşitli hediyeler takdim edilmiştir (Kurşun, 1997: 413). Sürre Alayları ile eşraftan kişilere gönderilen maddi yardımlar XIX. yüzyılda Osmanlı maliyesinde yaşanan olumsuzluklara rağmen devam etmiştir. Sürre ödemelerinin aksatılmaması Arap politikasına verilen önemin de bir göstergesi sayılmalıdır (Köse, 2020: 44). Osmanlı Devleti, seyyid ve şeriflere çeşitli imtiyazlar vermiş, onlara maaş bağlayarak Cidde gümrüğü gelirlerinin büyük bir kısmını bırakmıştır (Kurşun, 1997: 413). Zira Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasına hâkim olduktan sonra Hicaz'dan beklentisi Mekke- Medine'nin korunması ile Hac yolunun güvenliğinin sağlanmasıydı. Bu hususlarda bir sorun olmadıkça Şeriflerin otoritesine dokunmazdı. Bunun nedeni Şeriflere duyulan saygı ve kadimden gelen nüfuzlarıydı (Çiçek, 2007: 8).

Şerif Ailesi, Devlet-i Aliyye'nin Arap tebaanın idaresinde dinsel ve siyasi gücünden yararlanmak istediği bir ailedir. Yerel eşraf arasında denge ve iş birliğini bu aile üzerinden sağlamayı hedefleyen Osmanlı idarecileri, ailenin üyelerine yüksek bürokraside önemli sorumluluklar vermek suretiyle onların nüfuzundan yararlanma yoluna gitmiştir (Küçük, 2016: 132).

Osmanlı İmparatorluğu, Hz. Peygamber soyundan gelmeleri dolayısıyla İstanbul'a gelen eşraftan kişilerin bakım, iâşe işleri ile ilgilenecek, seyyid ve şeriflerin soylarını deftere kaydedecek Nakibü'l- eşraflık kurumunu oluşturmuştur (Yararbaş, 1996: 52). Mekke'de otorite sahibi olan Şerif Ailesi'nin üzerine titreyen Babiâli, otoritesini tehlikeye sokacak durumlar dışında, emirlerin özerkliğine, pek müdahale etmemiştir (Çiçek, 2007: 8). Öyle ki Mekke şerifleri ile merkezi otoritenin temsilcisi Hicaz valisi arasında çıkan anlaşmazlıklarda, birbirlerinin işlerine müdahale etmemeleri tavsiye edilerek, çoğu zaman orta yol seçenekleri

⁷ Sürre Alayı, Mekke-Medine'ye yılın belirli zamanlarında birkaç deve ile gönderilen para ve hediyeleri ifade etmektedir. Haremeyn'e götürülen hediyeler Üsküdar'a kadar uğurlanırdı bkz. (Pakalın, 1993:384-385). Genellikle her yıl hac döneminden önce Mekke-Medine halkına dağıtılmak için gönderilen bu ihsanların ilk olarak hangi Osmanlı padişahı tarafından gönderildiği konusunda iki farklı görüş vardır. İlki Yıldırım Bayezit'in Edirne'den bir defa sürre yolladığıdır. Daha kuvvetli olan görüş ise Çelebi Mehmet'in ilk defa Sürre gönderen padişah olduğudur. 1413-1421 yılları arasında iki defa sürre gönderdiği bilinmektedir. Çoğunlukla İstanbul ve Kahire'den gönderilen Sürre Alayı bazen Yemen ve Halep'ten de sevk edilebiliyordu. Ayrıca Mısır ve Şam'dan karayolu güzergahında bulunan bedevilerin saldırılarına karşı "Urban Sürresi" adıyla para ve hediyelerde hazırlanıyordu. Bkz. (Buzpınar, 2009: 567-568).

aranmıştır. Bu durum Şerif Ailesi'nin Osmanlı hükûmeti üzerindeki etkisini anlamak için de ayrıca önemlidir. Nitekim 15 Aralık 1892 yılında eski Hicaz valisi Osman Paşa ile dönemin Mekke Emiri Avnürrefik arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Anlaşmazlığa konu olan şey Hicaz'da asayiş bozucu birtakım faaliyetler yürüttüğü iddia edilen Kâtip Mehmet Emin ile Arabî Kâtibi Mehmet Ali Efendilerin İzmir'e gönderilmeleri gerektiğini düşünen Nasır ve Ali isimli kişilerin Mekke Emiri tarafından tehdit edildiklerini söyleyerek Babiâli tarafından himaye edilmeleri konusunda Vali Osman Paşa'ya gönderdikleri telgraf sonucunda Mekke Emiri ile vali arasında yaşanan tartışmadır. Mekke Emirinin isteği üzerine Vali Osman Paşa görevden azledilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Hicaz Vali Vekili Ahmet Ratıp Paşa, Hicaz vilayetindeki vali ve emirlerin görev ve yetkilerinin ferman ile belirlenmiş olduğunu, eski Mekke emirlerinden Şerif Abdülmuttalip gibi padişahın emri dışında hareket edenlere Osmanlı hükûmetinin yaptırım uygulayacağını bildirmiştir. Şerif Abdülmuttalip'in daha önceki yıllarda vilayette asayiş bozan davranışlar sergilediğini ve bunun Babiâli tarafından cezalandırıldığının örnek gösterilmesi, bölgede hem valilerin hem de emirlerin kendi idareleri için çizilen yasal çerçevenin dışına taşmamaları gerektiğini ortaya koyan somut misallerdir (BOA. Y.PRK. BŞK.28/71).

Mekke emirlerinin kutsal beldelerin idaresindeki ayrıcalıklı statülerinin yanı sıra devletin merkez bürokrasisinde de önemli yerleri vardı. Mekke emirlerinin dereceleri vezirlerden bir derece yüksekti. Ayrıca hutbelerde padişaktan sonra Mekke emirlerinin okunması da kanundu (Yararbaş, 1996: 55). Mekke emirleri “bişe” adı verilen birkaç yüz kişilik güvenlik gücüne sahiptiler. Ayrıca Türkçe-Arapça yazışmaları yapacak katipleri, mali-idari-hukuki alanda işlerini yürütecek görevlileri ve iki emir subayı, iki emir çavuşu da hizmetlerini görmekteydi (Buzpınar, 2021: 229). Emirlerle Atiyye-i Hümayun adında her yıl belirli bir miktarda ödenek gönderilir, Mekke emirliğinden azledilseler dahi şeriflere “tayinat baha” ismi ile iâşe bedeli ödenirdi (Yararbaş, 1996: 55). Bu emirlerin yetki alanları yalnızca Mekke ile sınırlı değildi. Osmanlı Devlet'i zaman zaman emire, nüfuz alanının Mekke sınırının çok ötesine uzandığına delalet eden haklar vermiş, örneğin otoritesine karşı problem olabilecek kabilelere karşı merkezi otoriteyi sağlamakla görevlendirmiştir (Buzpınar, 2021: 229).

Bürokratik yazışmalarda soyları oldukça eskiye dayanan Şerif Ailesi'ne mensup kişiler, *şûrefay-ı kiramdan* olarak tanımlanmaktaydı. Bu tür tanımlamalar, Şeriflerin kendi toplumlarındaki ayrıcalıklı sosyal konumlarını doğrular niteliktedir (BOA. İ.ML. 23/1). Osmanlı Devleti'nin aileye verdiği ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen Anadolu'nun bazı

vilayet ve kazalarında yaşayan memurların soylarını Şerif Ailesi'ne dayandırmak istedikleri görülmektedir. Zira Mardin eşrafından Seyyid Kaplan, Seyyid Mehmet, Seyyid Hüseyin, Seyyid Nasır ve Osman'ın Anneleri Lezza Hatun soylarının şeriflere dayandığını ispatlamak için mahkemeye başvurmuşlardır (BOA. AE. SAMD.III.16916552). Benzer şekilde Mekke ileri gelenlerinden Şerif Ailesi'ne mensup kişiler İstanbul'a geldiklerinde Osmanlı Devleti, bu kişilere masraflarının karşılanması için dahi yardım göndermiştir (BOA. SABH.I/290-19501).

Osmanlı Devlet adamları, Şerif Ailesi'ne mensup kişilere çeşitli isimler altında ihsanlarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri de “kisve (kıyafet) bedeli” altında her yıl için ayrılan bir ödenektir. Şerif Nasır da bu ihsanlardan yararlanan aile üyeleri arasındadır (BOA.İ.ML/61-23).⁸ Bütün bu iyi niyet adımlarının arka planında ailenin teveccühünü ve muhabbetini kazanmak ve bunun da ötesinde onların devlete olan sadakat duygularının pekiştirmek düşüncesi olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Başkent bürokrasisinin bu derece önemseydiği aile üyeleri elbette tarihsel süreç içinde çok sayıda nişan ile de taltif edilmişlerdir (BOA.A.DVNSMHM.d/19-708).

Tablo 1 Şerif Ailesi'nin üyelerinden olup Osmanlı Devleti tarafından nişan ya da madalya ile ödüllendirilen kişiler şunlardır:⁹

	Tarih	Terfi/Taltif Alan Kişi	Memuriyeti	Rütbe/Nişan/Madalya
1	19 Kasım 1859	Şerif Hüseyin Paşa	-	2. Rütbeden nişan
2	1874	Şerif Hüseyin Paşa	Şûrayı Devlet Azalığı	-
3	1875	Şerif Hüseyin Paşa	Meclis-i Vükela Memurluğu	-
4	1877	Şerif Hüseyin Paşa	Şûrayı Devlet Mülkiye Dairesi Reisliği	-
5	9 Temmuz 1877	Şerif Hüseyin Paşa	Mekke Emirliği	-
6	25 Kasım 1908	Şerif Hüseyin	Hicaz Emiri	Vezirlik ve Paşalık
7	1877	Şerif Ali Haydar Paşa	Şûrayı Devlet Azası	Bâla
8	1908	Şerif Ali Haydar Paşa	Ayan Azalığı	-
9	14 Kasım 1909	Şerif Ali Haydar Paşa	Meclis Katipliği (geçici)	-

⁸ 4 Eylül 1906'da 260 kuruş Kisve bedeli verilmiştir bkz. (BOA. DH. MKT 1274/33).

⁹ Şerif Hüseyin Paşa'ya verilen ödüller için bkz. (Uzunçarşılı, 2021: 134; Buzpınar, 2021: 229, BOA. A. DVN. 147/82). Şerif Hüseyin'e verilen ödül ve memuriyetler için bkz. (Köse, 2020:36-57). Şerif Ali Haydar Paşa'ya verilen nişan ve memuriyetler için bkz. (Uzunçarşılı, 2021: 140-141; Stitt, 2018: 88, TBMM Zabıt Ceridesi, İ:1, C:1,1909:2; İ:2, C:1, 1911:10; BOA. MV. 243/77). Şerif Cafer Paşa'ya verilen nişan ve memuriyetler için bkz. (BOA. İ. TAL. 500/44.2; BOA. DH. KMS. 24/55.1; TBMM Zabıt Ceridesi, İ:27, C:1, 1910:406).

10	12 Ocak 1910	Şerif Ali Haydar Paşa	Evkaf Nazırı (Hakkı Paşa Kabinesi)	-
11	1912	Şerif Ali Haydar Paşa	Meclis-i Ayan Reis Vekili	-
12	22 Haziran 1916	Şerif Ali Haydar Paşa	-	Murassa Osmanî Nişanı
13	-	Şerif Ali Haydar Paşa	-	İmtiyaz Madalyası
14	1 Temmuz 1916	Şerif Ali Haydar Paşa	Mekke Emiri	-
15	21 Mart 1911	Şerif Cafer Paşa	-	Altın Donanma Madalyası
16	26 Ocak 1911	Şerif Cafer Paşa	Meclis-i Ayan Üyeliği	-
17	1911-1912- 1914-1915- 1918	Şerif Cafer Paşa	İstida Encümeni	-
18	18 Haziran 1912	Şerif Cafer Paşa	Evkaf Encümeni	-
19	1914	Şerif Cafer Paşa	Mülkiye ve Kanun-i Esasî Encümeni	-

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere Şerif Ailesi’nin üyelerine imparatorluk merkezindeki yüksek bürokraside, üst düzey meclis ve kurullarda ve Hicaz Yarımadası’nın en gözde yönetim pozisyonlarında görevler verilmiştir. Bunların dışında aileye mensup kişiler müderrislik, kadılık, müftülük, imamlık, hatiplik gibi dini mesleklere yönelmişler ve geçimlerini büyük oranda bu işlerden sağlamışlardır. Bu görevleri genellikle Anadolu’da bulunan Şerifler üstlenmişlerdir (Yıldız, 2014: 140).

Şerif Ailesi’ne mensup kişiler İstanbul’a getirilerek emirlere karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmak istenmişlerdir. Emir olabilecek şerifler İstanbul’da Osmanlı usullerine göre eğitim alarak idari pozisyonlarda görevlendirilmişlerdir. Böylece görevden azledilen ya da ölen emirin yerine geçecek kişi Osmanlı devlet idaresinin usullerini bilen devlet geleneğini ve prensiplerini benimsemiş bireyler olarak Mekke emirliğine tayin edilmişlerdir. Babîâlî’nin bu politikasındaki amacı Osmanlı-Arap ilişkilere katkı sağlayacak ve en önemlisi ilişkileri sadakat düzleminde geliştirecek olan emirlerin görev almalarını sağlamaktır (Öztürk, 2017: 157). Osmanlı devlet geleneği olan bu durum zaman zaman Mekke emirlerinin talebi üzerine de gerçekleşebiliyordu. Nitekim Şerif Hüseyin, kardeşi Şerif Nasır’ın İstanbul’a gönderilmesini istemiş bu isteği Babîâlî tarafından geri çevrilmemiştir (BOA. İ. HUS. 177/35).

Osmanlı Devleti ile Araplar arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan Şerif Ailesi’ne mensup bazı önemli şahsiyetler içerisinde Şerif Hüseyin’in amcası Hüseyin Paşa, Şerif

Hüseyin, Şerif Ali Haydar Paşa, Şerif Cafer Paşa ve elbette bu tez çalışmasının da konusunu teşkil eden Şerif Nasır Bey yer almaktadır.

2.2. Şerif Ailesi'nin Batılı Devletlerle İlişkileri

Şerif Ailesi, kendi çıkarları doğrultusunda Avrupalı devletlerle temaslarda bulunmuştur. Özellikle Arap ulus bilinci ile hareket etme arzusunda olan Arap seçkinlerinin varlığından haberdar olan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı Arapların desteğini almak ve Ortadoğu'da Fransız hâkimiyetine karşı güçlenmek için Hicaz idaresini yürüten Haşîmi sülalesinden Şerif Ailesi ile irtibat kurmuşlardır (Okur, 2009: 139).

Osmanlı toprakları üzerinde bir takım siyasi emelleri bulunan Batılı devletlerin Filistin, Mısır, Suriye hattında başlayan mücadeleleri Osmanlı Devleti'ne karşı tehlike oluşturmaktaydı. I. Dünya Savaşı sürecinde İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Ortadoğu'sunda daha aktif olmaya dönük politikaları Arap seçkinleri ile olan ilişkilerin artmasını sağlamıştır (Deveci, 2020: 141). İngilizler I. Cihan Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının etkisini azaltmak için Güney vilayetlerine yönelik önemli faaliyetler yürütmüştür. Bu noktada Arap coğrafyasında önemli bir yerel güç olan Şerif Ailesi'nin, Osmanlı Devleti'nin Araplar üzerindeki gücünü kırabilecek öneme sahip olduğunu anlamakta gecikmemişlerdir (Altunbaş, 2019: 64). İngiltere, Şerif Ailesi'nin bölgedeki gücünden yararlanmak için ailenin önde gelen isimlerine vaatlerde bulunarak onları Osmanlı'ya karşı kışkırtmıştır (Deveci, 2020: 141).

I. Dünya Savaşı esnasında Hicaz bölgesinde yaşanan Osmanlı-İngiltere mücadelesi İngilizlerin başarısıyla sonuçlanmıştır. Zira İngilizler bölgede etkin rol oynayan Şerif Ailesi'ni etkisi altına almayı başarmıştı. Bu çerçevede en etkin kişi de savaş esnasında Mekke-i Mükerreme Emirliğini yürüten Şerif Hüseyin'di. Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ederek Arap coğrafyasının Osmanlı egemenliğinden çıkmasında etkili olmuştur (Bostancı, 2014: 123).

Şerif Hüseyin'in İngilizleri desteklemesinin nedeni Arap topraklarında Osmanlı hâkimiyetine karşı bağımsız olmanın ancak bu devletin desteğinin sağlanmasıyla mümkün olacağına dair inancı idi. Ayrıca bir Arap ulus-devleti kurulduğunda bu devletin başına da Şerif Hüseyin'in geçeceği vaat edilmişti. Büyük bir coğrafyaya hâkim olma hayaline kapılan Şerif Hüseyin'in ihtirasları, Osmanlı'nın uzun yıllar güney vilayetlerinde sağlamayı hedeflediği İslam birliği düşüncesinin de sonunu getirmiş oldu (Okur, 2009: 139). Osmanlı

Devleti, her ne kadar I. Dünya Savaşı sırasında Arap coğrafyasındaki hâkimiyetini Şerif Ailesi'nin önemli bir siması olan Şerif Hüseyin'in hırsları neticesinde kaybetmişse de aileye Arap coğrafyasını yönettiği sürece önem göstermiş bu ailenin önemini bilerek hoşgörülü yaklaşmıştır.

Osmanlı Devleti, nüfusu Araplardan oluşan yerlerde Şeriflerin önemini bildiğinden aileye mensup kişileri devlet kademelerinde istihdam ederek Arap coğrafyasındaki ilişkileri Osmanlı lehine geliştirmek istemiştir.

2.3. Şerif Ailesi'nin Osmanlı Devleti'yle İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin Şerif Ailesi'ne mensup kişilere saygı gösterdiğine yukarıda değinmiştik. Peygamber soyundan gelmeleri, Arap tebaa içerisinde saygın bir konumlarının olması, nüfuz sahibi olmaları gibi nedenlerle Osmanlı, bölge hâkimiyetinin tesisi için Şerif Ailesi'ni yanına çekmeye çalışmaktaydı. Nitekim Arap topraklarında önemli bir yere sahip olan Mekke'nin yönetimini Şeriflere bırakmıştır (Yararbaş, 1996: 71). Şerifler, bürokrasi ve ilmiye içerisinde görev alırdı. Böylece Şerif Ailesi toplum üzerindeki saygınlığını artırmaktaydı (Işık, 2013: 165). Rahat bir yaşam süren Şerif Ailesi, devlet bürokrasisinde Sadrazamlık¹⁰, Kazaskerlik, Şeyhülislamlik gibi makamlara kadar yükselmiştir. İaşeleri de Osmanlı hükûmeti tarafından karşılanmıştır. XIX. yüzyılda Meclis-i Ayan üyeliği de yapan Şerifler Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu imtiyazlara rağmen zaman zaman asayiş bozan olumsuz faaliyetlerde yürütmüşlerdir. (Yararbaş, 1996: 72).

Osmanlı toplumunun önemli bir unsuru olan Arapların merkezi idareye karşı olumsuz tutum geliştirmelerinde Osmanlı Ortadoğu'sunda egemen olmak isteyen Avrupalı devletlerin kışkırtmaları, Osmanlı yerel yöneticilerinin bölgede uygulamak istediği modernleşme çabaları, Arap seçkinleri özellikle Şerif Hüseyin ile merkezden gönderilen idareciler arasındaki anlaşmazlıklar ve ekonomik nedenler etkili olmuştur (Çiçek, 2007: 10). Bu gelişmeler Arap topraklarındaki Osmanlı hâkimiyetini zedelemiştir. I. Dünya Savaşı da bu ortamda geliştiğinden Arap coğrafyası, Avrupalı devletlerin ilgi odağı ya da daha açık ifadeyle sömürge hedefi olmuştur.

Osmanlı Devleti, savaş başladığı esnada Arap yarımadasını ve Hicaz'ın güvenliğini Şerif Ailesi'nin desteği sayesinde sağlayacağı düşüncesiydi. Şerif Ailesi'nin sadakatine önem

¹⁰ Nitekim, Şerif Ailesi'ne mensup olan ve sadrazamlık rütbesine kadar yükselen Seyyid Hasan Paşa, 1743-1746 yılları arasında sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Bkz. (Yararbaş, 1996: 72).

veren Osmanlı, dönemin Mekke Emiri olan ve ilk fırsatta isyan edeceğinden şüphe duyulan Şerif Hüseyin'i dahi görevden almamış, böylece muhtemel bir Arap isyanı önlenmek istenmiştir (Köse, 2020: 59). Ancak Şerif Hüseyin savaş esnasında Osmanlı'ya karşı ailesinin çıkarlarının korunması şartıyla İngilizlerle iş birliği yapmıştır. Sonuçta Şerif Ailesi, Osmanlı ile olan olumlu bağlarını da koparmıştır (Fevvaz, 2022: 105).

Özetle Araplar içerisinde hürmet edilen bir aile olan Şerif Ailesi bir yandan Osmanlı safına çekilmeye çalışılırken bir yandan da Batılı devletlerin yönlendirmeleri sonucunda Şerif Hüseyin üzerinden Osmanlı karşıtı bir tavır sergilemesi hususunda cesaretlendirilmiştir (Köse, 2020: 60). Bu nokta da Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'e karşı ailenin bir diğer üyesi olan Şerif Nasır üzerinden politikalarını yürütmek istemiş ve Osmanlı-Arap ilişkilerinin olumlu seyri için ciddi manada emek harcanmıştır. Bunu Şerif Nasır'ın devlet kademesinde önemli görevler üstlenmesinden ve ona duyulan hürmetten anlamaktayız.

2.4.Şerif Ailesi'nin İleri Gelen Üyeleri

2.4.1.Şerif Hüseyin Paşa (D.1841? – Ö.1880)

Şerif Hüseyin Paşa bin. Muhammed Avn., Mekke Emiri Şerif Muhammed bin Avn'ın üçüncü oğludur. Şerif Ailesi'nin ilerde Mekke emirliğine gelebilecek bir üyesi olarak görüldüğünden İstanbul'a getirilmiş ve 1874'te Şûrayı Devlet azalığına, 1875'te ise Meclis-i Vükela memurluğuna tayin edilmiştir (Uzunçarşılı, 2021: 134).

Mekke emiri olan biraderi Şerif Abdullah Paşa'nın vefatı üzerine 9 Temmuz 1877'de Mekke emirliğine tayin edilmiştir (Buzpınar, 2021: 229). Şerif Hüseyin Paşa, yıllarca İstanbul'da üst düzey devlet hizmetinde bulunmuş, çeşitli nişanlar almış ve Mekke emirliğine tayin edilmiş bir sima olarak Hicaz için güçlü bir imajla göreve başlamıştı (Buzpınar, 2021: 230). Babiâli hizmetinde üstlendiği görevler ile bilinen Şerif Hüseyin Paşa, Osmanlı aleyhine Avrupalı devletler ile irtibat kurmuş bu durum hükûmetin de dikkatini çekmiştir (Uzunçarşılı, 2021: 135).

Mekke emiri Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini devam ettirirken aynı zamanda İngilizler ile de temas halindeydi (Buzpınar, 2021: 232). Şerif Hüseyin Paşa, İngilizler ile olan görüşmesinde Osmanlı Devleti aleyhine bir tavır sergilemiştir. Padişahın, halifenin gücünden faydalandığını, sınırsız bir saygı hak etmediğini söyleyerek şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilen birini kutsal bir güç olarak görmenin doğru olmadığını, peygamber soyundan olması nedeniyle bu hakkın (halifelik makamı temsiliyetinin) kendisinde olması

gerektiği görüşünü savunmuştur (Buzpınar, 2021: 235). Şerif Hüseyin Paşa, saltanata karşı olan bu tutumu dolayısıyla İngiltere'nin desteğini alabileceğini düşünmüş olmalıdır.

Araplar arasında bir Osmanlı hoşnutsuzluğu olduğunu ancak bu durumun Osmanlı Devleti tarafından da bilindiğini düşünen İngiltere ise Şerif Hüseyin Paşa ile olan temasında ihtiyatlı davranmıştır (Buzpınar, 2021: 239). Avrupalı devletlerle irtibat kurduğu ispatlanan Şerif Hüseyin Paşa, Batılı devletlerle iş birliğinin önünü kesmek için, emirlik görevinden alınmış, yerine Zevi Avn ailesine rakip olan Zevi Zeyd ailesinden Şerif Abdülmüttalib bin Galib, Mekke emiri tayin edilmiştir (Uzunçarşılı, 2021: 135). Emirlikten azlinden sonra Mekke'den ayrılan Hüseyin Paşa, Cidde'ye doğru hareket etmiş, 14 Mart 1880'de Cidde'ye girdiği sırada Seyfullah adında bir Afgan tarafından öldürülmüştür (Buzpınar, 2021: 242-243).

Avrupalı devletler Osmanlı Ortadoğu'sunda gerçekleştirmek istedikleri amaçlarına Şerif Hüseyin Paşa ile ulaşamadılarsa da ilerleyen yıllarda ailenin aynı isim ve unvanı taşıyan bir başka üyesi olan ve kendisini Hicaz Emiri olarak ilan eden Şerif Hüseyin üzerinden ulaşmak istemişlerdir.

2.4.2.Şerif Hüseyin (D. 1853- Ö. 1931)

Asıl adı Seyyid Hüseyin bin. Ali El- Haşimi olan Şerif Hüseyin, Zevi Avn denilen Abadile şeriflerinden Şerif Muhammed bin Avn'ın torunu, Şerif Ali Paşa'nın oğludur. Şerif Hüseyin, 1853 yılında İstanbul'da doğmuştur (Gümüş, 2013: 12). 1861 yılında Mekke'ye giden Şerif Hüseyin, Amcası Emir Abdullah'ın kızı Abdiye Hanım ile evlenmiştir (Öztürk, 2017: 153). Mekke'de olduğu süre zarfında bedevi âdetlerini, aşiret yaşam şeklini öğrenen Şerif Hüseyin, İstanbul da başladığı eğitimini Mekke'de tamamlamıştır (Köse, 2020: 35).

Şerif Hüseyin'in Ali, Faysal, Abdullah, Zeyd ve Hasan isimlerinde 5 oğlu 3 kızı vardır. Oğlu Hasan genç yaşta öldüğünden kaynaklarda ismine pek fazla rastlanmamaktadır (Gümüş,2013:10). Ali, Faysal ve Abdullah'ın anneleri Abdiye Hanım iken Zeyd ve kız çocuklarının annesi Adile Hanımdır (Öztürk, 2017: 153). Adile Hanım Sultan Abdülmecid zamanında 6 kez sadrazamlık yapmış olan Mustafa Reşit Paşa'nın torunudur (Gümüş, 2013: 13). Şerif Hüseyin'in oğlu Ali, amcası Abdullah'ın kızı Nesibe Selime Hanımla evlenmiştir. Oğullarından Abdullah 1902'de Amcası Şerif Nasır'ın kızı Misbah ile Faysal ise Nasır'ın diğer kızıyla evlenmiştir (Öztürk, 2017: 154).

Şerif Hüseyin'in kişiliği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi yazarlar Şerif'in heyecanlı, edepli, görünüşü güzel, yumuşak huylu, çalışkan bir adam olduğunu söylerken kimileri de inatçı, aşırı ketum, tedbirli ve şahsi görüşlerini gizleyen biri olduğunu söylemektedir. Bu görüşlerin kesiştiği nokta ise Şerif Hüseyin'in karizmatik bir lider oluşudur (Fevvaz, 2012: 60-61).

Şeriflik makamında bulunan Şerif Hüseyin'in amcası Hüseyin b. Muhammed'in bir Afgan tarafından öldürülmesi üzerine Mekke Emirliğine Zevi Zeyd Ailesi'nden Abdüdmüttalib b. Galip'in getirildiğine değinmiştik. Hicaz'da yönetimi tekrardan ele geçirmek isteyen Zevi Avn Ailesi, içerisinde Şerif Hüseyin'in de bulunduğu bir heyeti 1881 yılında İstanbul'a göndermiştir (Fevvaz, 2012: 63). Mekke emiri Şerif Abdülmüttalib b. Galip görüşmeler neticesinde görevinden azledilince yerine o dönem Şûrayı Devlet azalığı yapan Avn'ur- Refik Paşa 1882'de Mekke emiri olarak tayin edilmiştir (Gümüş, 2013: 15). Avn'ur Refik'in emirliğe tayininden kısa bir süre sonra Şerif Hüseyin ile arası açılmıştı.

Şerif Hüseyin, amcası Avn'ur Refik'in yönetiminden memnun değildi. Kendisine karşı olumsuz tutumunun farkında olan Avn'ur Refik onu Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'e şikâyet etmiştir. Bu sırada Osmanlı casuslarının da Şerif Hüseyin'i "inatçı, milliyetçilik ve bağımsızlık ruhunu alevlendirmeye meyilli" birisi olarak Osmanlı hükûmetine rapor etmeleri üzerine Şerif Hüseyin İstanbul'a davet edilmiştir (Fevvaz, 2012: 63). Osmanlı aleyhine girişimlerde bulunabileceğinden şüphe duyulan dolayısıyla uzun yıllar II. Abdülhamit'in gözetiminde İstanbul'da yaşayan Şerif Hüseyin, İstanbul'da ikamet etmesi neticesinde büyük siyaset adamları ve önemli düşünürler ile görüşme imkânına sahip olmuştur (Hülagü, 1995: 433).

Şerif Hüseyin, İstanbul'a geldikten sonra Şûrayı Devlet azalığına atanmış ve kendisine boğaz da bir ev tahsis edilerek rahat bir yaşam sürmesi sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'e oldukça nazik davranmıştır. İstanbul'da ikamet ettiği süreçte Osmanlı-Yunan, Çin-Japon savaşları gibi dünyadaki gelişmeleri buradan takip etmiş ve aynı şekilde İmam Yahya'nın direnişi sonucunda Sana'yı ele geçirdiğini yine İstanbul'da iken öğrenmiştir (Gümüş, 2013: 15-16). Şerif Hüseyin'in Arap devleti kurma fikrini bu devirde şekillendirmiş olması muhtemel görünmektedir.

Şerif Hüseyin'in Mekke emirliği öncesinde İstanbul'da bulunması aslında Osmanlı devlet adamlarının aldığı bir tedbirdi ve diğer şeriflere de uygulanmaktaydı. Hicaz'da herhangi bir karışıklık çıkabileceği düşüncesi ile Şerif Ailesi'nden ileri gelen isimler ya

başkente yakın Bursa ve Edirne’de ya da direk başkent İstanbul’da ikamet etmekteydiler. Böylece Devlet-i Aliyye aleyhine bir faaliyette bulunmalarının da önüne geçilmek istenmiştir (Köse, 2020: 48). Şerif Hüseyin, İstanbul’da bulunduğu süre içerisinde bir müddet Zabıta meclisi (Meclis-i Zabitan) üyelerinden Tahir Efendi konağında misafir olarak kalmış, 1851 yılında kişisel masrafları için kendisine hazineden aylık 16.500 kuruş verilmiştir (BOA. A. MKT. MHM. 33/71.1). Merkezi hükûmet, Şerif Ailesi içinde giderek daha çok öne çıkan ve Hicaz bölgesinde de hatırı sayılır bir nüfuza sahip bulunan Şerif Hüseyin’in Osmanlı hizmetinde kalması adına 19 Kasım 1859 yılında vefat eden amcası Şerif Abdullah’a verilen Mirimiranlık¹¹ unvanını kendisine vermiştir (BOA. A. DVN. 147/82). Osmanlı taşra idaresinde çok üst düzey yöneticiliğe karşılık gelen bu unvan onu bekleyen daha parlak kariyerin adeta habercisi gibidir. Zira Şerif Hüseyin, XX. yüzyıl başlarından itibaren Hicaz bölgesinin kaderi üzerinde etki eden başlıca tarihi şahsiyetlerden biri olacaktır.

Şerif Hüseyin, vezir rütbesiyle Şûrayı Devlet azalığı görevinde bulunurken Mekke Emiri Abd-i İlah’ın ani ölümü üzerine 1908’de Mekke Emirliğine tayin edilmiştir (Uzunçarşılı, 2021: 137). Aslında Şerif Hüseyin’in Mekke emirliğine tayini tartışmalıdır. Kimi tarihçiler II. Abdülhamit’in isteği üzerine kimileri de İttihatçıların talebi üzerine tayinin gerçekleştiğini savunmuşlardır. İngiliz arşivinde yer alan bir belge ise Şerif Hüseyin’in Hicaz emirliğine atanmasının Sadrazam Kâmil Paşa tarafından İngiliz hükûmeti ile ilişkileri korumak amacıyla yapıldığını kaydetmektedir (Köse, 2020: 55). Bu durum Şerif Hüseyin’in Mekke emiri olmazdan evvel de İngilizlerle irtibatlı olma olasılığını gösteren birtakım şüpheli ilişkilerin varlığına işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

İngiltere hükûmetinin Şerif Hüseyin’e; kendisinin de İngiliz politikasına olan ilgisi artık sır olmadığından II. Abdülhamit, Şerif Hüseyin’in sadakatinden şüphe duymuştur. Bu nedenle emirliği konusunda bazı endişeler taşımıştır. Ancak Sadrazam Kâmil Paşa ve Bab-ı Ali’deki üst düzey bürokratların destekleri ve telkinleri Şerif Hüseyin’in Mekke emiri olmasının yolunu açmıştır (Öztürk, 2017: 163). İttihatçılar, sadakatinden şüphe duyulan Şerif Hüseyin’in güçlenmesini istemiyorlardı. Dolayısıyla onun Emirliği süresince merkezden gelen kanunların uygulayıcısı olmasını ve merkezin gücünü başta kendisi olmak üzere halka hissettiren ancak asla güçlü ve asi bir yönetici profiline sahip olmayan bir emir olarak görev

¹¹ Mir-i miranlık, mülki rütbelere aittir. Beyler Beyi demektir. 1843 yılına kadar mülkiye memurlarına askeri rütbelere aittir. Ferik ve Mir-i liva rütbeleri verilirken bu tarihten sonra askeri rütbelere yerine Ferikliğe eşdeğer mir-i miran, livalığa karşılıkta emir-ül-ümera rütbeleri verilmiştir. Mir-i miranlara “paşa” denir, ilk zamanlarda Beylerbeylik ile Mir-i miranlık ayrı iken sonradan iki rütbe birleştirilmiştir bkz. (Pakalın, 1993: 545).

yapmasını istemekteydiler (Altunbaş, 2019: 25). Sonuç itibari ile Mekke emiri olarak Şerif Hüseyin'in başlıca görevi bedevilerin isyanını bastırmak, hacıların güvenliğini sağlamaktı. Nitekim Şerif Hüseyin de göreve başladıktan sonra kardeşi Nasır ile oğlu Abdullah'ı hacıların güvenliğini sağlamakla görevlendirerek hem hükûmetin hem de eşrafın itibarını kazanmıştır (Özcan, 2010: 585).

Osmanlı Devleti, Hicaz'da kudret sahibi olan Şerif Hüseyin'in giderek güçlendiği gözlemlenen otoritesine karşı bir denge unsuru olması düşüncesiyle bölgeye muktedir valiler tayin etmiştir. Bununla bölgede güç dengesi kurularak Şerif Hüseyin'e Osmanlı hükûmetinin varlığı hissettirilmeye çalışılmıştır (Uzunçarşılı, 2021: 137). Bu sırada Şerif Hüseyin'de bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik çalışmalarını hızlandırmıştır. Nitekim 1912 yılında Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi sıkıntıları da fırsat bilerek oğulları Abdullah ve Faysal'ın Mekke ve Cidde temsilcisi sıfatıyla Meclis-i Mebusan'a seçilmesini sağlayarak siyasi alanda da güçlenmiştir (Özcan, 2010: 585).

Şerif Hüseyin, Mekke emiri olarak görev yaptığı süre içerisinde zaman zaman merkezi hükûmetin temsilcisi olan Hicaz valilerini İstanbul'a şikâyet ederek görevden uzaklaştırılmalarını sağlayabilmiştir. Bu durum Hicaz'daki vali ve ona bağlı olarak çalışan memurlar üzerinde Şerif Hüseyin'in baskısının hissedilmesine neden olmuştur (Altunbaş, 2019: 50). Ancak 1914'te bölgeye vali olarak atanan Vehip Paşa'nın kısa sürede merkezi otoriteyi sağlaması Şerif Hüseyin'i tedirgin etmiştir (Özcan, 2010: 585). Halk arasında sevilen Vehip Paşa, Şerif Hüseyin'i yakın takibe alarak yerel liderlerin geniş bir yetkiye sahip olduğu Arabistan da nüfuz sahibi olan Şerif Hüseyin'in Osmanlı karşıtı fikirlerinin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır (Çiçek, 2012: 177). Vehip Paşa'nın yardım sandığı kurarak Osmanlı memurlarını Şerif Hüseyin'den borç almaktan kurtarması ve Hicaz da bayındırlık faaliyetlerinde bulunarak yollar, okullar yapması vb. imar faaliyetleri yürütmesi ayrıca Kâbe'yi tamir etmesi halk tarafından sevilmesini sağlayan etkenlerdir (Altunbaş, 2019: 51).

Şerif Hüseyin, kendi egemenliği için tehdit olarak gördüğü Vehip Paşa'yı şikâyet etmek amacıyla oğlu Faysal'ı İstanbul'a göndermiş bu sırada Şerif Hüseyin'in İngilizlerle irtibat kurduğu öğrenilmiştir. İngilizlerle irtibatı bilinmesine rağmen Arap bağımsızlığına karşı bir tedbir olarak Şerif'e karşı ılımlı davranılmıştır (Özcan, 2010: 585). Bu nedenle Şerif Hüseyin'in talebi üzerine Vehip Paşa görevden alınarak yerine daha ılımlı bir şahsiyet olan Galip Paşa atanmıştır (Altunbaş, 2019: 52).

Şerif Hüseyin'in isyan girişiminde bulunacağından şüphelenen Hicaz yöneticileri Osmanlı Devleti'ne ihbar niteliğindeki bazı bilgilendirici yazılar göndermişlerdir. Bunlar içerisinde Lit Kazası kaymakamı Sadık Bey ve Osmanlı'ya sadakati ile bilinen Rabig Şeyhi Hüseyin Mübir Bey durumu Osmanlı makamlarına iletmişlerdir (Altunbaş, 2019: 26). Vehip Bey'de valiliği sırasında Arap Yarımadasındaki aşiretlerin Şerif Hüseyin'in kışkırtmaları neticesinde Osmanlı'ya karşı isyan edeceğinden endişelenmiştir. Bundan dolayı Şerif'in emirlikten alınması gerektiğini bildirmiş ancak Babiâli, Araplarla uzlaşmacı bir siyaset izlediğini belirterek bu isteği reddetmiştir (Nizamoğlu, 2010: 163). Bunlar dışında Medine muhafızı Basri Paşa'da Mekke'de edindiği istihbarat neticesinde Şerif'in isyan edeceğini hem İstanbul'a hem de IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya haber vermiştir. Teşkilat-ı Mahsusa Şefi Kuşçubaşı Eşref Bey de Enver ve Cemal Paşalara benzer ihbarlarda bulunmuşsa da gerekli tedbir alınmamıştır (Altunbaş, 2019: 26).

Cemal Paşa aslında Şerif Hüseyin'in isyan edeceğinden şüphelenmiş ancak durumun nezaketinden dolayı acil tedbir alamamıştır (Korkmaz, 2017: 60). Enver ve Cemal Paşaların bu ihtiyatlı tutumları, Şerif Hüseyin isyanının engellenmesi ihtimalini de imkânsız hale getirmiştir (Altunbaş, 2019: 27). Tabi bu durumun yaşanmasında Babiâli'nin hali hazırda I. Dünya Savaşı içerisinde olması ve birçok cephe de mücadele etmesinin Arap coğrafyasına gerekli hassasiyeti gösterememiş olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Şerif Hüseyin'in bunca cüretkâr tutumlarına ve asi hallerine karşın hükûmetin gerekli tedbiri almamasında son ana kadar Babiâli'de, Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne bağlılık hususunda ikna edileceğine dair kuvvetli bir inancın varlığı etkili olmuştur. Şerif de bu doğrultuda bir profil çizmek istemiş ve oğlu Şerif Faysal'ı İstanbul'a göndererek padişaha bağlılıklarını bildirmiştir (Korkmaz, 2017: 60). Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ni desteklediğini söylerken aynı zamanda oğlu Abdullah aracılığıyla da İngilizlerle irtibat sağlıyordu. İlk temas Abdullah ile Lord Kitchner arasında sağlandı (Doğru, 2001:52). I. Cihan Harbi öncesi İngiliz Savaş Bakanı *Lord Kitchner* ile yapılan bu görüşmede muhtemelen Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşecek bir Arap isyanında İngilizlerin tutumu ölçülmek istenmiştir. İngilizler konuya temkinli yaklaşmış ve dost bir devlete karşı Şeriflere silah yardımı yapılamayacağını söylemiştir (Nizamoğlu, 2010: 154). İlerleyen süreçte İngiliz Yüksek Komiseri Mc Mahon ile görüşen Şerif Hüseyin, tarihe Mc Mahon-Şerif Hüseyin mektupları adıyla geçen müzakereleri başlatmış, İngiltere'ye karşı cihadı desteklemeyeceğinin sinyallerini vererek Hicaz Demir Yolu'nun Mekke'ye ulaşmasını engellemeye çalışmıştır (Özcan, 2010: 585).

Şerif Hüseyin'e karşı duyulan şüphe giderek artarken Osmanlı Devleti, Şerif'in I. Dünya Savaşı sırasında hükûmete destek vermesi için mektuplar göndermiştir. Şerif Hüseyin de cihadı destekleyeceğini bildirmiş hatta çocuklarını Hicaz kabilelerinden gelen birlikleri yönetmeye göndermiştir (Bostancı, 2014: 120). Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya olan sadakatini devam ettirmek ve muhtemel bir Arap ulusçuluğunun önüne geçmek amacıyla Arap mebuslarının yanı sıra Türk mebusları da görevlendirilmiştir. Bu mebuslardan biri olan Mehmet Akif Ersoy, Necid seyahati sırasında Şerif Hüseyin ile temas sağlamıştır (Bacanlı, 2018: 6).

Mehmet Akif Ersoy, Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Kuşçubaşı Eşref idaresinde gittiği Necid'te Arabistan'da başlayan Şerif Hüseyin isyanına karşı merkezi hükûmete bağlı kabilelerin desteğini sağlamaya çalışmıştır (Okay ve Düzdağ, 2003: 433). Arap Şeyhlerini yanına çekmeye çalışan Şerif Hüseyin'e karşı Osmanlı Devleti adına propaganda faaliyetleri yürüten Mehmet Akif Ersoy, tüm çabalarına rağmen isyanın Arap coğrafyasındaki Osmanlı egemenliğini zayıflatmasının önüne geçememiştir (Alşan, 2015: 82).

Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında statükonun korunması için yürüttüğü politikalar Şerif Hüseyin isyanına engel olmamıştır. Bağımsız bir Arap devleti kurma konusunda İngilizlerle anlaşılan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmak için gereken güvence ve maddi desteği sağlamıştır (Beyoğlu, 2010: 428). Her ne kadar İngilizlerin desteğini almış olsa da Araplar tarafından desteklenmeyen bir isyanın başarıya ulaşamayacağından endişe duyan Şerif Hüseyin, isyana destek vereceğini düşündüğü Arap reisleri ile yazışarak onları da isyana teşvik etmiştir (Korkmaz, 2017: 60). Tüm çabalarına rağmen isyana Necid ve Ahsa bölgelerinin ileri gelen aşiret liderleri, Necid vali ve kumandanı İbn. Suud, Ruvala aşireti lideri Nuri Şal'an ile Şemmar aşireti şeyhi İbn. Reşit destek vermemiştir (Çiçek, 2012: 177). Bu durum Şerif Hüseyin isyanının genel bir Arap ihaneti olarak zikredilmesi tezini de çürütmektedir.

Şerif Hüseyin ve oğulları Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı Mekke'de isyan etmiştir (Zene, 2020: 156). İsyân gerekçesini bir beyanname ile açıklayan Şerif Hüseyin, Hicaz idaresinin babadan oğula geçmek suretiyle kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu duruma Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonucunda elde ettiği imtiyazın örnek bir vaka olarak etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz (Nizamoğlu, 2013: 124). Bu isteğinin reddedilmesi üzerine Medine ve çevresindeki demiryolu ve telgraf hatlarının tahribi ile başlayan isyan Medine karakollarına yapılan saldırılarla devam etmiştir (Beyoğlu, 2010: 428).

Osmanlı Devleti, isyanın genişlemesi üzerine Şerif Hüseyin'i Mekke Emirliğinden azlederek yerine Şerif Ali Haydar Paşa'yı tayin etmiştir (Alşan, 2015: 82). Bunun üzerine Şerif Hüseyin önce Mekke'yi işgal etmiş, ardından Cidde'yi, kara ve denizden kuşatmıştır. Taif'in ele geçirilmesi ve Medine'nin de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal tarafından kuşatılması üzerine Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak için harekete geçmiştir (Nizamoğlu, 2013: 124). Osmanlı Devleti'nin isyanın daha geniş bir alana yayılana kadar bölgedeki faaliyetlere karşı müdahale etmemesinin sebebi olayın geçici bir hadise olarak düşünülmesidir (Polat, 2019: 123).

Şerif Hüseyin'in başlattığı isyana oğulları ve torunu (Şerif Faysal'ın yeğeni) Emir Nasır (Şerif Nasır bin Ali el-Radi 1890-1943)'da destek vermiştir. Şerif Nasır, Suriye'de isyan etmiştir. Bu kişinin Ayan üyesi aynı zamanda Şerif Hüseyin'in kardeşi Şerif Nasır ile olan isim benzerliği dikkatten uzak tutulmamalıdır. Bu aynı zamanda bu tezin konusunu teşkil eden Şerif Nasır'ın, ağabeyi Şerif Hüseyin ile bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti arasında nerede durduğunun sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesi için de önem taşımaktadır. Torun Şerif Nasır İngilizlerin desteği doğrultusunda silah, altın ve dinamit gibi savaş teçhizatları ile birlikte Suriye'ye gelmiş, Cebel-i Dürüz şeyhleri ile de bağlantı kurarak bir kısmını isyana teşvik edip onlara para ve silah vermiştir (Polat,2019:120-121).

Suriye valisi Tahsin Bey, Hicaz isyanının Suriye'ye yayıldığını Şerif Nasır ve arkadaşlarının paradan başka bir şey düşünmeyerek Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdikleri isyan doğrultusunda Hicaz telgraf hattını tahrip ederek bir süvari bölüğünün pusuya düşürülerek üç zabıtın şehit edildiğini, bölgeye yeterli kuvvetin gönderilmesi gerektiğini Babiâli'ye bildirmiştir (2 Temmuz 1917). Bazı Şamlı, Beyrutlu ve Kudüslü propagandistlerin de Şerif Nasır ile birlikte hareket etmeleri halinde isyanın büyümesi tehlikesi belirmiştir. Cemal Paşa ile Tahsin Bey uzun müzakerelerden sonra isyanın etkilerini düşünerek seri ve şiddetli tedbirler alınması yönünde karar almışlardır. Gerekli kuvvetin bölgeye ulaşmaması halinde büyük bir Arap isyanı ile karşı karşıya kalılabileceğinden duyulan endişe, Arap coğrafyasında bulunan bazı yerel liderler tarafından da derin şekilde hissedilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 558/48.1-7). Öte yandan merkezi yönetimin isyanın başında Şerif Hüseyin'e karşı uzlaşmacı bir siyaset izlemesinde Şerif Ailesi'nin Araplar üzerindeki nüfuzunu kullanarak bütün Arapların Osmanlı'ya karşı muhalif bir tutum sergilemesi endişesi de vardı (Polat, 2019: 111). İngilizlerin Şerif Hüseyin'i desteklemesinin bir sebebi de Şerif Ailesi'nin Arap üzerindeki saygın konumlarıydı. İngilizler, bu isyan sayesinde Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş kanalına taarruzunu engelleyerek I. Dünya Savaşı esnasında Ortadoğu'daki hâkimiyetlerini genişletme

fırsatı elde edebilirdi (Bostancı, 2014: 123). Bu çerçevede Şerif Hüseyin isyanı Osmanlı-Arap ilişkilerinde radikal bir sürece geçişin de önemli dinamiğini oluşturmaktadır (Kılınçkaya, 2015: 75). Zira ayaklanma sonucunda uzun yıllar Babîâli'ye tâbi yaşayan bir ulus olan Araplar, komşuluk bağı bulunmayan bir devlet olan İngiltere'nin siyasetine alet olmuşlar ve Şerif Hüseyin liderliğinde bağımsız bir Arap devleti kurma vaadiyle Osmanlı'ya karşı isyan etmişlerdir (Alşan, 2015: 82).

Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına katılmasının birçok kayıp yaşamasına ve işgallere neden olduğunu söyleyerek, yenilgiden Enver ve Talat Paşa'ları sorumlu tutmuştur. Dahası İttihatçıların Osmanlı düzenini bozduklarını, Osmanlı hanedan ailesinin de kendisini desteklediğini söyleyerek taraftar toplamaya çalışmıştır (Nizamoglu, 2013: 125). Şerif Hüseyin'in suçladığı Osmanlı- Arap ilişkilerinde önemli bir etkiye sahip olan Talat Paşa ise Şerif'e karşı nazik davranılmasını ve onun kışkırtılmaması gerektiğini vurgulamaktaydı. Zira Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü için Şeriflerin desteği önemliydi (Fevvaz, 2012: 207). Ancak Şerif Hüseyin, hayalini kurduğu Arabistan hükümdarlığının İngilizler tarafından destekleneceği umuduyla kendisini Arap ülkelerinin kralı ilan etti (1916). Şerif Hüseyin'in bütün Arap coğrafyasının kralı olmasından rahatsız olan İngiltere ise İbn. Suud (Necid emiri) ile anlaşarak Hüseyin'e karşı İbn. Suud'u desteklemiştir (Özcan, 2010: 586).

Şerif Hüseyin, İngilizlerin tepkisi sonucunda 1918'de kendisini yalnızca Hicaz kralı ilan etmekle yetinmiştir (Uzunçarşılı, 2021: 138). 1924'te İbn. Suud'u hâkimiyeti altına almak amacıyla harekete geçmiş ancak Zaif'te mağlup edilmiştir. İki güçlü Arap liderini birbirine karşı kışkırtan İngiltere bölgedeki kargaşadan yararlanmıştır. İngiliz desteğini alan İbn. Suud Mekke'yi zapt etmiştir. Bunun üzerine Şerif Hüseyin, Mekke'yi terk ederek önce Akâbe'ye sonra Kıbrıs'a gitmiştir (Uzunçarşılı, 2021: 139). Sürgünden 1930 yılında dönen Şerif Hüseyin, İngilizlerin Ürdün Emiri ilan ettiği oğlu Emir Abdullah'ın yanına gelmiş ve bir yıl sonra da ölmüştür. (Özcan, 2010: 586).

Şerif Hüseyin'in Mekke emirliğinden azledilmesi üzerine yerine Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki varlığının devamını isteyen Şerif Ali Haydar Paşa tayin edilmiştir. Şerif Ali Haydar Paşa, Arap isyanının çıkmasıyla birlikte emirliğe tayin edildiği için güney vilayetlerindeki tebaa üzerinde beklenen etkiyi gösterememiştir.

2.4.3.Şerif Ali Haydar Paşa (D.1866/Ö.1935)

Eski Mekke emirlerinden Şerif Abdülmüttalib b. Galib'in torunu, Şerif Ali Cabir'in oğlu olan Şerif Ali Haydar Paşa 1866 yılında İstanbul'da doğmuştur (Stitt, 2018: 42). 1876'da Mekke'ye gönderilen Şerif Ali Haydar Paşa dönemin padişahı II. Abdülhamit'in isteği üzerine İstanbul'a getirilerek sarayda şehzadelerle birlikte eğitim almıştır (Uzunçarşılı, 2021: 140). İlk eşi, Sabiha Hanım'dan olan çocukları Şerif Abdülmecid Bey, Şerif Muhiddin Targan, Şerife Nimet, Şerif Muhammed Emin Bey, Şerif Faysal Targan, ikinci eşi İsabel Dunn (Müslüman olduktan sonraki adı Fatma)'dan ise Şerife Süfeyne ve Şerife Misbah isminde iki kızı olmuştur (Stitt, 2018:14). Annesinin ismi belirtilmemiş olmakla birlikte Osmanlı arşiv belgelerine göre Şerif Ali Haydar Paşa'nın *Banise* adında bir kızının daha varlığı bilinmektedir (BOA. Y. EE. 142/287).

Bir dönem Şûrayı Devlet üyeliği yapan Şerif Ali Haydar Paşa'ya padişah II. Abdülhamit özel ilgi göstermiştir. Bu süreçte Araplarla ilişkiler iyi tutulmak istendiğinden padişah, Ali Haydar'a imtiyaz madalyası vererek Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz bir tutum sergilenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu nedenle saray erkânı, Şerif Ali Haydar Paşa'yı mümkün olduğunca İstanbul'da tutmaya özen göstermiştir (Stitt, 2018: 88).

Mekke'ye emir olmak isteyen Şerif Ali Haydar Paşa, 1904'te dönemin Mekke Emiri Avnürrefik'in vefatı üzerine Şerif Hüseyin ve Şerif Abdullah ile emirlik mücadelesi vermiştir. Ancak emirliğe 1908'de Şerif Hüseyin seçilmiştir (Öztürk, 2017: 160). Aslında Şerif Hüseyin Arap bürokratlar içerisinde sadakatinden kesin olarak emin olunan biri değildi. Buna rağmen Osmanlı Devleti, özellikle Balkan savaşlarında aldığı yenilgi sonrasında Arap yarımadasını da kaybetmek istemediği için Arap ileri gelenlerinin en radikal görüşlü şahsiyetlerine dahi devlet kademelerinde görev vermiştir. Bu noktada Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliğine tayinini doğru bulmayan Ali Haydar Paşa hükûmetle sürekli temas kurmuştur (Stitt, 2018: 131). 1909'da Sultan Mehmet Reşat döneminde Meclis-i Ayan azalığına atanmıştır (Stitt, 2018:118).

14 Kasım 1909'da Ayan meclisinin açılışı dolayısıyla kanun gereği olan iki kâtibin genç yaşta olan kişilerden seçilmesi icap ettiğinden, uygun vasıfları taşıyan Şerif Ali Haydar Bey ile Sami Paşa meclis kâtipliğine seçilme imkânı bulmuşlardır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:1, C:1, 1909:2).¹² Şerif Ali Haydar Paşa, 16 Ekim 1911'de Heyet-i Ayan Reis Vekilliği'ne atanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:2, C:1, 1911:10).¹³ Şerif Ali Haydar Paşa, 30 Nisan

¹² Geçici katipler yerine 15 Kasım 1909'da Halim Bey ile Nuri Bey seçilmişlerdir bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:2, C:1, 1909:6-7).

¹³ Meclis-i Ayan Reisliğine ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hazretleri tayin edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:2, C:1, 1911:10).

1910'da 6 bin 466 kuruş *Şerafet*,¹⁴ 13 bin 534 kuruş *Muhtacın Maaşı* almıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:81, C:1, 1910:478).¹⁵ Şeriflere tahsis edilen Şerafet Maaşı, Meclis-i Ayan içerisinde tartışmalara neden olmuş, bu maaşının, ayanlık maaşından fazla olmasının kanuna uygunluğu mecliste tartışılmıştır. 1920 yılının 31 Ağustos'unda yapılan müzakerelerde Şerafet Maaşı'nın 7 bin 900 kuruş olduğu ve maliye hazinesinden karşılanan bu maaş için bir ödeme bütçesi ayrıldığı anlaşılmaktadır (BOA. BEO. 4649/348673).

Şerif Ali Haydar Paşa, 1911 yılında Ayan üyesi olmasıyla birlikte artan ulusçu eğilimleri önlemek amacıyla Osmanlı hükümetini temsilen Suriye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Suriye ziyareti sırasında halkın durumunu inceleyerek ortamı yatıştırmaya çalışmıştır (Stitt, 2018: 118).

I. Dünya Savaşı sırasında Arap coğrafyasından destek göreceğini uman Osmanlı Devleti, bölgede egemen olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin aracılığıyla Arapların, Osmanlı ordusunu asker yönünden takviye edeceğini düşünmekteydi. Ancak savaş esnasında bu yardım alınamadığı gibi üstüne Şerif Hüseyin'in isyan etmiş olması buradaki durumun Osmanlı Devleti için son derece kötü bir hal almasına neden olmuştur. İngiltere'nin desteklediği Şerif Hüseyin, oğulları ile birlikte Arap kabilelerini isyana teşvik ettiği gerekçesiyle emirlik görevinden alınmış, yerine Ayan meclisinin reis vekili Şerif Ali Haydar, 3 Temmuz 1916'da Mekke-i Mükerrreme Emiri tayin edilmiştir (BOA. HR. SYS. 2423/16). Şerif Ali Haydar Paşa'nın Mekke Şerifliğine atandığı Milli Ajans aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur (BOA. HR. SYS. 2316/5).

Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'ya 22 Haziran 1916'da murassa Osmani Nişanı (1. Dereceden Mecidiye Nişanı) verilmiştir (BOA. MV. 243/77). Mekke emirleri Dersaadet'te yaşanan gelişmeler konusunda da Avrupa ve dünyada meydana gelen bazı siyasal/diplomatik gelişmeler konusunda da bilgilendirilmişlerdir Nitekim 1916 yılının Ekim ayında İstanbul'un iaşesi için İzmir ve Bursa'ya giderek burada çalışmalar yürüten Dahiliye Nazırı Talat Paşa, bu seyahati sırasında padişah, Şerif Cafer Paşa ve Abdülmecid Bey'den aldığı mektuplar çerçevesinde Şerif Ali Haydar Paşa'ya güncel gelişmelerle ilgili bazı bilgiler aktarmıştır (BOA. DH. ŞFR. 69/16). Zira Mekke/Arabistan idaresi uluslararası siyasetten bağımsız düşünülemezdi. Bu çerçevede 1918 yılında Ukrayna ve Büyük Rusya ile sulh sağlandığı,

¹⁴ Şerafet maaşı, şerif soyundan gelenlere tahsis edilen maaştır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:71, C:1, 1910:59).

¹⁵ Muhtacın Maaşı; yoksullara ödenen maaştır. İhtiyaç sahiplerinin korunması amacıyla verilen bu maaş dul kadınlara, yetimlere, din adamlarına, dergâh ve tekkelere, asker ailelerine, felaketzedelere ve öğrencilere verilen maaştır. Bkz. (Cengiz, 2017:59).

Romanya ile de barış öncesi bir ateşkes anlaşması yapıldığı Sadrazam vekili Enver Paşa tarafından Mekke Emiri Ali Haydar Paşa'ya bildirilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 85/116). Öte yandan I. Cihan Harbi esnasında cephelerde yaşanan gelişmeler de bu bilgilendirmenin sınırları içerisinde yer almıştır. Zira Kafkas cephesi kumandanı Vehib Paşa'da istifa ederek İstanbul'a geldiğini, vazifesine devam edemeyeceğinden dolayı duyduğu üzüntüyü Şerif Ali Haydar Paşa'ya bildirmiştir (BOA. DH. ŞFR. 90/33).

Mekke Emiri seçilen Ali Haydar Paşa isyan nedeniyle Mekke'ye gidememiş bir süre Medine'de kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Bu esnada Şerif Hüseyin de gerçekleştirdiği isyan sonucunda kendini Hicaz Emiri ilan etmiştir. Dolayısıyla artık Osmanlı egemenliğinin hüküm sürmediği bu bölge de Ali Haydar'ın emirliği de sembolik kalmıştır (Uzunçarşılı, 2021: 141).

Mekke emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın ailesinden uzakta olsa da aile bağlarının kuvvetli olduğu hissedilmektedir. Şerif Ali Haydar Paşa, 1918 yılında Cebel-i Lübnan'da bulunduğu esnada İstanbul'da bulunan ailesine para göndermiş ayrıca ailesinin sağlık durumu hakkında bilgi almıştır. (BOA. DH. ŞFR. 84/102). Aslında Ali Haydar Paşa, Arap coğrafyasının rahata kavuşması için Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olunması gerektiği düşüncesindeydi. Ancak bu düşüncesini gerçekleştirecek imkânı bulamamış, Hicaz çoktan Şerif Hüseyin'in hâkimiyetine girmiştir (Stitt, 2018: 156). Bu gelişmeler neticesinde Şerif Ali Haydar Paşa'nın Mekke-i Mükerrreme Emiri unvanı Mondros mütarekesinden sonra da devam etmiş, bu unvan 8 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa hükûmeti tarafından kaldırılmıştır (Nizamoğlu, 2013: 130). Emirlik unvanı kaldırılırken bu unvanın kendisine hiç verilmemiş gibi kabul edilmiş olması son derece dikkat çekicidir (BOA.MV.250/161). Şerif Ali Haydar Paşa, 24 Mart 1935'te vefat etmiştir (Stitt, 2018: 300).

2.4.4.Şerif Cafer Paşa (D.1870? / Ö.?)

Cafer Paşa, Zevi Zeyd ailesinden olan eski Mekke Emiri Abdülmuttalib bin Galip'in torunlarından biri ve Şerif Ali b. Cabir'in oğludur (Uzunçarşılı, 2021: 140). Şerif Abdullah, Abdülkerim, Şerif Muhittin ve Şerif Mehmet isimlerinde 4 oğlu vardır (BOA. TŞR. HL. 6/194; Y. EE. 142/287). Mekke emirliği için mücadele eden Zevi Avn ailesine rakip olan Cafer Paşa, Zevi Zeyd ailesine mensup olması sebebiyle Bâbüali'nin desteğini sağlama konusunda üzerinde titizlikle durduğu simalardandır (Uzunçarşılı, 2021: 145).

Babîâli, Mekke-i Mükerrreme Emiri Şerif Ali Haydar'ın kardeşi olan Şerif Cafer Paşa'ya Osmanlı bürokrasisinde görevler vermiştir. Şerif Ailesi'nin üyelerini önemli devlet kademelerinde görevlendirme gayretinde olan merkezi hükümet, Şerif Cafer'in de Osmanlı yanlısı bir politika izlemesini istediği için onun isteklerini mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmıştır. Şerif Ailesi üyelerinin çeşitli isimler altında aldıkları maaşların zaman zaman uygun artışlarla güncellenmesi talepleri ise neredeyse hiçbir dönemde reddedilmemiştir. Nitekim 10 Ekim 1903 yılında Şerif Cafer Paşa, kendisine bağlanan maaşı yeterli bulmayarak zam yapılmasını istemiş,¹⁶ Osmanlı Devleti, şeriflerin başlıca gelir kalemlerinden biri haline gelen maaş ve yardımları ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde dahi geri çevirmeden ödemeye özen göstermiştir (BOA. BEO. 2190/164244.1). Şerif Cafer Paşa'nın 4000 kuruş olan maaşına 1000 kuruş zam yapılmasını istemesi üzerine konu padişaha bildirilmiştir. Maliye Nezareti ile sadaret makamı arasında yapılan yazışmalar sonucunda talep ettiği 1000 kuruş *muhtaciyet maaşının* verilmesine onay verilmiştir (BOA. BEO. 2190/164244-2).

Şerif Cafer Paşa'nın Osmanlı bürokrasisinde üstlenmiş olduğu en önemli makam kuşkusuz Meclis-i Ayan üyeliğidir. 26 Ocak 1911 (R. 13 Kanunusani 1326) tarihinde meclis kürsüsünde yemin ederek bu görevine başlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:27, C:1, 1910:406). Şerif Cafer Paşa, görevi süresince Devlet-i Aliyye'nin gündemindeki meseleler ve yenileşme programları ile ilgili birçok komisyonda görev almış ayrıca temsil ettiği Arap vilayetleri halkının çeşitli sorunlarının ve taleplerinin bu meclisin gündemine taşınmasına aracı olmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:48, C:3, 1911:290; İ:20, C:1, 1911: 235; İ:2, C:1, 1912:23; İ:11, C:2, 1914: 135; İ:2, C:1, 1915: 7; İ:4, C:1, 1918: 42).¹⁷

2.4.5 Şerif Nasır Efendi (D.? - Ö.1902)

Şerif Ailesi içerisinde Nasır isminin yaygın bir kullanıma sahip olduğu bilinmektedir. Şerif Ailesi'ne mensup olan Şerif Nasır Efendi, Arap coğrafyasında etkili bir nüfuza sahipti. Şerif Nasır Efendi'nin Şerif Mehmet bin. Hasan bin. Şerif Hacı Efendi isminde kardeşi, Şerif Yahya ve Hasan isminde oğulları, Şerife Şemsiye isminde de bir kızı vardı (BOA. ŞD. 433/6).

¹⁶ Şerif Cafer Paşa, 4000 kuruş mevcut maaşına 1.000 kuruş zam yapılmasını istemiştir. Bkz. (BOA. BEO. 2190/164244.1).

¹⁷ Şerif Cafer Paşa'nın komisyon görevleri arasında İstida Encümenliği, Evkaf Encümenliği, Mülkiye ve Kanuni Esasi Encümenliği bulunmaktadır. Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:48, C:3, 1911:290; İ:15, C:1, 1912:150; İ:11, C:2: 1914:134-135; İ:30, C:1, 1915: 85).

Hicaz'da etkili bir isim olan Şerif Nasır Efendi Babıâli'nin hürmet gösterdiği şahsiyetlerden biriydi. Osmanlı Devleti, Arap eşrafını mali yönden destekliyordu. Bu bağlamda Mısır, Cidde gibi eyaletlerin hazinelerinden Arap seçkinlerine bütçe ayrılmıştır. Bütçelerin çoğunluğunun bölgenin yerel lideri konumunda olan Şerif Ailesine ait olmasının nedeni de kutsal beldelerin idaresinde Şeriflerin bölgedeki Arap kabileleri üzerinde saygın bir konumda olmalarıydı (BOA.A.MKT.NZD.88/45). Nitekim Mekke eşrafından ve “hürmete layık şürefâdan” biri olarak kabul edilen Şerif Nasır, Cidde hazinesinde kaydına rastlanmadığı halde Mısır hazinesinden “kisve bedeli” adı altındaki bir ödeme kaleminden hak iddia etmiş ve buradan kendisine aylık 1695 kuruş tutarında bir gelir yazdırmayı başarmıştır (BOA. İ. MVL. 291/11655).¹⁸ Şöyle ki Şerif Nasır, bu kıyafet bedelinin karşılanması için İstanbul'a kadar gelmiş, mesele meclise (Meclis-i Valâ) dahi taşınmıştır. Nasır'ın bu gelir kaleminden faydalanmak istemesi yapılan ödemenin dönemin şartlarında azımsanmayacak bir miktar olduğu düşüncesini uyandırıyor. Ayrıca bu ödemenin yapılması için birçok makamın birbiriyle yazışması ağır ama merkezîyetçi esasa göre iş gören bürokrasisinin de varlığını göstermektedir (BOA. MVL. 338/16).

Şerif Nasır, 1854 yılında vefat eden Medine Naibi Osman Ağa'dan boşalan maaşın da kendisine verilmesini istemiştir. Nasır'ın bu isteği kendisini Medine'de Osmanlı'nın vekili olarak gördüğünün de kanıtıdır (BOA. MVL. 147/81.1). Osmanlı Devleti, Nasır'ın bu isteğini kabul etmiştir. Bunun üzerine Şerif Nasır, Osmanlı'nın vekili sıfatıyla Medine'deki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır (BOA. MVL.147/81.3).

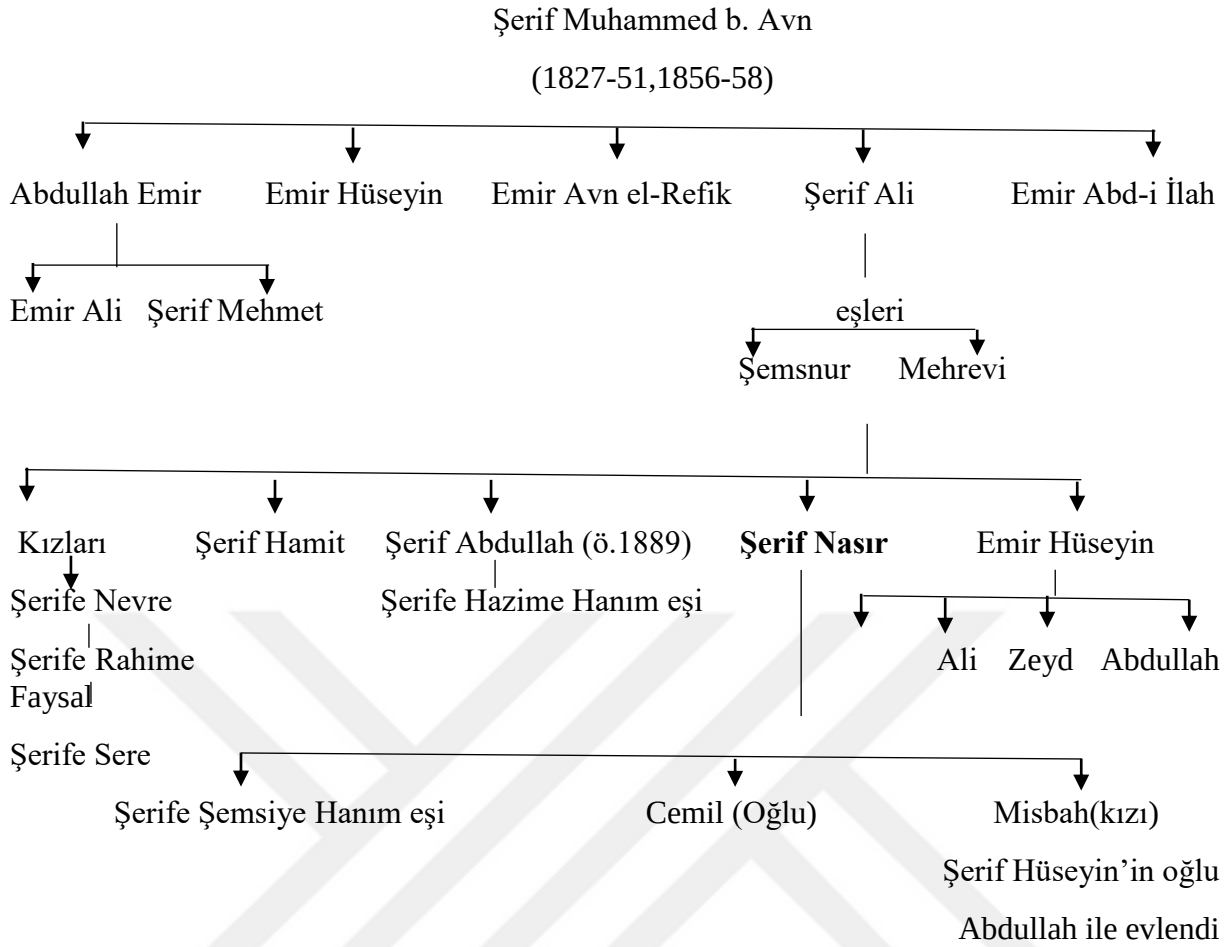
Osmanlı Devleti tarafından bir takım keyfi istekleri ve ricaları hoş görülmüş ve genellikle geri çevrilmemiş olan Şerif Nasır'ın 14 Mart 1902 (R. 1 Mart 1318) yılında vefatı dolayısıyla ondan intikal eden 1687 kuruş maaşının kardeşi Şerif Mehmet bin Hasan bin Şerif Hacı Efendi'ye verilmesi, ayrıca Şerif Nasır'ın hazineden aldığı aylık 1258 kuruş şerafet ve 1360 kuruş muhtaciyet maaşının kızı Şerife Şemsiye, oğulları Hasan ve Şerif Yahya'ya verilmesi istenmiştir (BOA. ŞD. 433/6).

Osmanlı Devleti'nin Şerif Ailesi'ne verdiği nişanlar, madalyalar ve çeşitli devlet kademelerinde görev almaları ailenin önemini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Şerif Nasır Bey'in Soy Ağacı

Haşim-i Zevi Avn Hanesi

¹⁸ Şerif Nasır, Osmanlı arşiv belgelerinde “şayan-ı ihtiram-ı şürefadan” bir zat olarak tanımlanmıştır (BOA. İ. MVL. 291/11655).

2.5. Şerif Nasır Bey (D. 1859?-Ö.?)

2.5.1. Gençliği ve Kişiliği

Şerif Nasır Bey, Zevi Avn Şeriflerinden Şerif Muhammed bin Avn'ın torunu, Şerif Ali Paşa'nın oğludur (Şerif Ali bin Şerif El-Hasan bin Mansur El-Şenbesi Efendi, ö.1907)¹⁹ (BOA. DH. MKT. 1274/33). Osmanlı arşiv belgelerinin genelinde adı Nasır Bey olarak geçse de bazı belgelerde Muhammed Nasır ismi ile de ifade edilmiş olduğunu görmekteyiz (BOA.İ.TAL. 157/10).

Şerif Nasır'ın, Şerife Nevre, Şerife Sere ve Şerife Rahime adlarında kız kardeşleri; Şerif Hamid, Şerif Abdullah ve sonradan kendisini Hicaz kralı ilan edecek olan Şerif Hüseyin adlarında erkek kardeşleri vardı. Şerif Ali Paşa'nın Şemsnur ve Mehrevi adlarında iki eşi

¹⁹ Şerif Nasır'ın babasının ölüm tarihine dair arşiv belgelerinde yer alan bilgilerde bir tutarsızlık dikkati çekmektedir. Nitekim, 15 Kasım 1892 tarihli bir belgede Şerif Ali'nin vefat ettiği bilgisi yer alırken Bkz. (BOA. BEO. 106/ 7932). bir başka belge ise Şerif Ali'nin vefatına ilişkin 13 Haziran 1907 tarihi işaret etmektedir bkz. (BOA. DH. MKT. 1274/33).

bulunmakla birlikte Şerif Nasır'ın annesinin hangisi olduğu bilgisine ne yazık ki incelediğimiz arşiv belgeleri içeriğinde ulaşılamamıştır (BOA. DH. MKT. 1274/33, İ. ŞD. 105/6283).

Eşi Şerife Şemsiye Hanım, eski Mekke Emiri Şerif Abdülmüttalip Efendi'nin kızıdır. Şemsiye Hanım'ın 1900 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır (BOA. BEO. 3088/231587; 1461/109531). Şerif Nasır'ın bu evlilikten Cemil isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir (BOA. İ. TAL. 492/59). Misbah isimdeki kızı, Şerif Hüseyin'in oğullarından Abdullah ile diğer kızı ise Faysal ile evlenmiştir (Öztürk, 2017: 154). Bu anlamda Şeriflerin aile içi evlilik yaptıkları gözlemlenmektedir.

Büyük şeref sahibi kişilerden (şürefa-i kiram) kabul edildiği için Osmanlı Devleti nazarında itibar sahibi olan Şerif Nasır (BOA. TS. MA. E. 379/164), güzel ahlaklı ve sadakat sahibi biri olarak görülmekteydi (BOA. İ. TAL. 15/74). Mekke Emiri ve aynı zamanda Nasır'ın amcası bulunan Şerif Avnürrefik Paşa, Şerif Nasır'ın, övülmesi gereken bir zekaya sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca Şerif Nasır'ın saltanat makamına karşı beslediği sevgi, Osmanlı bürokrasisinde devlet menfaatleri adına kritik sorumluluklar üstlenmesinde ve aldığı görevleri layıkıyla yerine getirmesinde etkili olmuştur. Babıâli, Nasır'ın bu özellikleri dolayısıyla kendisine büyük saygı göstermiştir (BOA.İ.DH.877/69968). Bu sayede Osmanlı padişahı nezdinde hoşnutluk kazanan Şerif Nasır'ın hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu da bilinmektedir. Kâbe'nin onarımı için büyük çaba harcaması, ibadet işlerinin aksamadan yürütülmesi ve Kâbe'de huzurun tesisi için gösterdiği çaba da bu özelliğini doğrular niteliktedir (BOA.İ.TAL.50/12.3).

Osmanlı Devlet adamları ve Mekke Emiri tarafından sevilen bir bürokrat olmasına karşın Şerif Nasır'ın kişiliği konusunda aynı paralelde düşünmeyen kişiler de vardır. Bilhassa bazı Arap liderleri tarafından Nasır, meşrebi ve mizacı yönünden oldukça eleştirilmiştir. Nitekim Arap seçkinlerinin bir kısmı Şerif Nasır'ın sert bir mizaca (*hadidül mizaç*) sahip olduğunu, saray ve saltanat terbiyesi alması gerektiğini aksi halde otorite tanımaz tavrının Arap coğrafyasındaki huzuru bozacağını düşünmekteydi (BOA.Y.A.HUS.202/47-4).

Gençlik yıllarında Mekke'de bulunan Şerif Nasır, kardeşi Şerif Hüseyin'in isteği üzerine İstanbul'a gitmiştir (BOA. İ. HUS. 177/35). İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde çeşitli memuriyetlerde görev almış ve Osmanlı Arapları hakkında bilgi sahibi olmak ve Arap eşrafi ile görüşmeler yapmak amacıyla da zaman zaman güney vilayetlerine ziyaretler gerçekleştirmiştir.

2.5.2. Şerif Nasır'ın İstanbul Yılları

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, kardeşi Şerif Nasır'ı 1909 yılında İstanbul'a göndermiştir. Şerif Ailesi'nin bazı üyelerinin İstanbul'da tutulmuş olmaları, bir zorunluluğu ifade etmemekle birlikte esasen bu usul, Hicaz bölgesinin idaresinde öteden beri uygulanan eski bir adetti (BOA.İ.HUS.177/35).²⁰ Bu süreçte İstanbul'da bulunan Şerif Ailesi üyeleri, Mekke emirlerini kontrol etmeye yönelik bir baskı unsuru olmakta aynı zamanda başkentte tutulan kişinin zihinsel bir dönüşüm süreci yaşamasını da ifade etmekteydi. Şerif Ailesi üyelerinin Osmanlı Devlet'inin idaresini, yönetsel anlayışını daha iyi anlamaları beklenir, bununla saltanat ve hilafet makamlarına bağlılıklarının artırılması amaçlanırdı. Bu dönüşüm gerçekleştiği takdirde aile üyeleri bazı kritik mevkilere atanarak ya da özel görevlerle bölgeye gönderilerek onların Arap memleketleri ve ahalisi üzerindeki nüfuzlarından yararlanılabiliirdi. İmparatorluk merkezinde bulunduğu sıralarda merkezi hükûmet ile iyi ilişkiler geliştiren Şerif Nasır, padişah ile bizzat görüşebilen, resmi merasimlere protokol olarak katılabilen bir kişiydi (BOA. BEO. 3651/273764).

İstanbul'da ikamet etmek üzere gönderilmeden önce de Arap coğrafyasında bazı sorumluluklar üstlenen Şerif Nasır, üst düzey devlet adamları ile sürekli irtibat halindeydi. 8 Ocak 1914 tarihinde zamanın sadrazamına (Talat Paşa) gönderdiği ve içeriğinde kendisine hizmet ve kulluk etmekten duyduğu mutluluğu bildirdiği yazısı bu duruma işaret etmektedir (BOA. A. MTZ. (05).38/20).

Nasır'ın zaman zaman padişah huzuruna kabul edilmesi yalnızca bürokraside değil saray çevresinde de önemsendiğini göstermektedir (BOA. BEO. 3608/270556). Şüphesiz Osmanlı hükûmeti adına İstanbul dışında da resmi görevler üstlenmiş olması onun başkent bürokrasisindeki saygınlığını ve tanınırlığını artırmıştır (BOA. BEO. 3651/273764).

Şerif Nasır, İstanbul'a geldikten sonra kendisine eski İran Hariciye Nazırı Muhsin Han'ın İstinye'deki yalısı tahsis edilmiştir. Şerif Nasır'dan önce kardeşi Şerif Hüseyin'e de kiralanmış bu yalıda İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Nasır Paşa, ikamet etmiştir (BOA. ML. EEM. 1305/19). İlerleyen yıllarda Şerif Nasır'ın ödeyemediği kira borçları maaşından

²⁰ Şerif Nasır'ın İstanbul'a gönderilmesi konusu Serkatib-i Şehriyari tarafından padişaha şu cümle ile arz edilmiştir: Mekke Emiri Şerif Hüseyin tarafından gelen bir tahrirata göre “...adat-ı müstahsene-i kadimeden olduğu üzere daru'l hilafet-i aliyyede bulunması muktezi olan biraderi Şerif Nasır Bey Efendi hazretlerinin Dersadet'e gönderildiği...” Bkz. (BOA.İ.HUS.177/35).

kesilerek taksitle alınmıştır (BOA. ML. EEM. 1272/11).²¹ Arap bürokratlarının Osmanlı hazinesine olan ödemelerinin tahsili konusunda ihtiyatlı davranan Babiâli, Şerif Nasır Bey'in Osmanlı bankasından istediği borç talebini de onaylamıştı. Maliye hazinesinin kefil olmasıyla verilen 300 lira (30.000 kuruş) Nasır Bey'den tahsil edilemeyince konu Bakanlar Kurulu'na kadar iletilmiş ve borcun taksitlendirilerek ödenmesine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti, Şerif Nasır'a borçlarının ödenmesi konusunda kolaylık sağlamıştır (BOA. MV. 217/41).

Şerif Nasır Bey'in ikamet ettiği yerlerden biri de Fatih civarındaki Saraçhane başında Horhor Caddesinde bulunan İsmail Paşa'nın 1 numaralı hanesidir. I. Dünya Savaşı'na tekabül eden yıllarda kiracı olarak kaldığı anlaşılan bu hanede Şerif Nasır'ın durumu zaman zaman merkezi hükûmet tarafından merak edilmiş ve gizliden gizliye soruşturulmuştur. Nitekim 20 Kasım 1918 tarihinde Şerif Nasır'ın ikametgâhı Osmanlı emniyet birimleri tarafından “acele” notu ile araştırılmıştır (BOA. DH. İ. UM. 19/3). Bu tarihin Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyanın zamanı ile örtüşmesi oldukça dikkat çekicidir. Belli ki Osmanlı-Arap ilişkilerinin hassas bir dönemden geçtiği zamanlarda nasıl tepkiler geliştireceği merak edilen Şerif Nasır, başkent bürokratlarının talimatları doğrultusunda bir nevi gözlem altında tutulmuştur.

Şerif Nasır, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Kardeşi Şerif Hüseyin ve amcası Şerif Abdullah Paşa'nın İstanbul'da elde ettikleri mevki de bulunmak istemiştir. *Şerif Nasır'a göre*: “İslam dünyasının ve hilafetin merkezi İstanbul'dur”. Bu sebeple Şerif Nasır, çeşitli kişiler ve makamlar ile gerçekleştirmiş olduğu yazışmalarda İstanbul'u *merkez-i hilafet-i muazzama-i İslamiyye* olarak tanımlamıştır. Nasır, tam da bu nedenle Hicaz bölgesinin ve mukaddes yerlerin bir temsilcisi, üstelik peygamber soyunun bir üyesi olarak kendisine ve makamına uygun muamele gösterilmesini istemiş ve beklemiştir (BOA. BEO. 3651/273764.2).

Arap yarımadasında huzuru sağlamak ve toprak bütünlüğünü korumak için Şerif Ailesi'nin merkezi hükûmet ile arasının iyi olması gerektiğini bilen Osmanlı Devleti, Şeriflerin Hicaz bölgesinde bağımsız hareket etmelerinin önüne geçmek için aile fertlerine oldukça hoşgörülü davranmıştır. Şerif Nasır, bu noktada Osmanlı'nın Arap politikasında önemli manalar yüklediği bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Şerif Nasır, İmparatorluk merkezinde düzenlenen merasimlere de davet edilmiş hatta bu merasimler

²¹ Borcun 84 lira (8.400 kuruş) olduğu ve maaşından 2100 kuruş kesinti yapılarak bu borcun kapatılması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır (BOA. ML. EEM. 1272/11).

esnasında protokolde kendisine gerekli hürmetin gösterilmesini beklemiştir. Nitekim 1905 yılında Topkapı Sarayı'nda tertip edilen bir törende uygulanan protokolden duyduğu rahatsızlık üzerine Şerif Nasır'ın bu rahatsızlığını bir yazı ile ilgili makamlara ilettiğine şahit olmaktayız:

Bir aya yakın süreyle Mekke-i Mükerrreme emaretinin vekaletini yürüttüğüm halde memuriyetimden dolayı rütbe takdimi gerekir iken her nasılsa meydana gelen bir takım yanlış tutumlardan dolayı kisveyi saadetin Topkapı sarayına konulduğu günü yapılan merasimde Şerif Haydar Bey Hazretlerine takdir ettirildiği görülmüştür. Benim açımdan son derece üzüntü verici olan şu halin meydana gelmesinden beri icra edilen bazı özel merasimlerde de davetli olduğum halde makamıma uygun muamele görmüyor isem bu şekilde gerek vatanım ahalisine ve gerek buradaki saraydaki konumuma karşı yakışksız bir durum söz konusu olmuştur. Bu tür merasimlerde teşrifata uygun olmayan haller devam ederse bundan böyle bu merasimlere katılmayacağımı beyan ederim (BOA. BEO. 3651/273764).

2.5.3. Bir Osmanlı Bürokratı Olarak Şerif Nasır Bey

Şerif Nasır'ın bir memur olarak Osmanlı bürokrasisindeki ilk hizmeti, geçici bir süreliğine Mekke Emirliği vekâletini yürüttüğü tarih olan 1909 yılındadır (H.29 Ramazan 1327-M.14 Ekim 1909). Şerif Nasır, bu makama bir ay süreyle vekâlet etmiştir. Kısa bir zaman dilimini içeriyor olsa da bu süreçte Osmanlı bürokrasisini deneyimlemiş, özel merasimlere katılmış ve sorumluluk alanında Arap tebaa ile Osmanlı idaresi arasında herhangi bir huzursuzluğa mahal vermemek için gayret göstermiştir (BOA. BEO. 3651/273764.2).

Şerif Nasır'ın Mekke Emirliği vekilliği öncesinde gayri resmi bazı görevler üstlendiği de görülmektedir. Bu vazifelerin bir memuriyet dairesinde değil, Şerif Ailesi'ne mensup ve ahali üzerinde etkisi olan bir kanaat önderi olarak kendisine verildiği anlaşılmaktadır. 1894 yılında Mekke'de Kâbe ve civarının huzurunu sağlamak amacıyla görevlendirilmesi bu türden bir sorumluluktur (BOA. İ. TAL. 50/12.2). Diğer taraftan Nasır'ın değişik yorumlara ve bazı şüphelere neden olan bir de Hindistan seyahati bulunmaktadır (BOA. Y. A. HUS. 386/47).²²

Şerif Nasır, Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve amcası Şerif Abdullah'ın İstanbul'u ziyareti sürecinde vekaleten Mekke-i Mükerrreme Emirliği görevini yürütmüştür. Rütbe taktimi esnasında düzenlenen merasimde Şerif Ali Haydar Paşa'nın kendisine pek iyi davranmadığını, Arap ahalisine ve saraydaki konumuna karşı bir hakaret yapıldığını söyleyerek onu merkeze

²² Şerif Nasır'ın Hindistan seyahati bu tezin III. Bölümü'nde ele alınacağından burada detaylarına yer verilmemiştir.

şikâyet etmiştir. Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olarak tayin edilmesinden hoşnut olmayan Ali Haydar Paşa ile Şerif Nasır'ın arasının açık olduğu anlaşılmaktadır (BOA. BEO. 3651/273464-2).

Şerif Ailesi içerisinde Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliğinden memnun olmayan yalnızca Şerif Ali Haydar Paşa değildi. Aile üyelerinin birbirlerine karşı olumsuz tutum sergilemelerinden endişe duyan Osmanlı makamları, Arap topraklarındaki huzurun bozulmaması için bu çatışmaları engellemek istemişlerdir (BOA. BEO. 3916/293631.2). Zira Şerifler arasındaki mevki çatışması aile ile merkezi hükûmet arasındaki ilişkileri de tehdit etmekteydi. Bu nedenle aile üyelerinin Bâbü'lî'ye yaptıkları şikâyetler karşısında mülki amirleri görevlendirerek ihtilafların giderilmesi yoluna gidilmiştir. Konuya oldukça hassas yaklaşan Bâbü'lî, bölgede görevlendirilen mülki amirlerden biri olan Hicaz Valisi Hazım Bey'in uzlaştırmacı bir siyaset izlemesini önermiştir (BOA. BEO. 3916/293631.3). Husumet ve çekişmelerden kaynaklanan bu tür bir anlaşmazlık 1911 Temmuz'un da yaşanmıştır. Nasır Bey, ağabeyi Şerif Hüseyin için Tâif yakınlarında tertip edilen karşılama merasiminde yaşadıkları şeyleri bir şikâyetin konusu yapmıştır. Şerif Nasır'ın son derece müteessir olduğu hadiseyi şu cümleler anlatmaktadır:

Şerif Hüseyin'in Yemen'den Tâif'e teşrifi sırasında şehrin dışında onu karşılamak üzere toplanan heyetin arasında bulunduğum sırada kalabalık arasında bir takım kötü sözler ve hakaretlerle üzerime hücum edilerek haysiyet ve onuruma saldırıda bulunuldu. Bu olay üzerine adaletinize sığınarak gereğinin yapılmasını istemiştım. Bir zamanlar Hicaz valisi olup şimdilerde Beyrut vilayeti valisi bulunan atıfettü Hazım Bey Efendi Hazretlerinin dahi bu hadiseden bilgisi vardır. Şeref ve onuruma karşı gerçekleşen bu saldırı nedeniyle gereken kanuni işlemlerin uygulanmasını istirham ediyorum (BOA. BEO. 3916/293631.2).

El dai (Şerif Abdulmuttalip'in merhum biraderinin hafidi) Muhammed Nasır Bey

Şerif Ailesi'nin aynı zamanda kardeş olan iki üyesi arasında yaşanan husumeti sonlandırmak için harekete geçen Bâbü'lî, olaylardan haberi olduğu iddia edilen Vali Hazım Bey'den görüş talep etmiştir. Hazım Bey'in 3 Temmuz 1911 tarihiyle yazdığı raporun içeriği şöyledir:

Hasan (Hüseyin?) Han'ın²³ fesad ahlakı rivayet edilmekle beraber benim oraya vardığım andan itibaren fesat hareketi görülmedi. Mekke Emiri Paşa, vekili ve oğulları da bu yolda hiçbir

²³ Belgede Hasan Han olarak belirtilmiş olsa da olay örgüsünden bu kişinin Şerif Hüseyin olduğunu ve bu noktada belgede noktalama eksikliğinden kaynaklanan bir yazım hatası olduğunu düşünmekteyiz. Bkz. (BOA. BEO. 3916/293631.3).

şey söylemedi bu tür haberlerin buradaki huzuru kaçırmak üzere fırsat kollayan kişiler tarafından verilmiş olduğu düşünülmektedir Nasır b. Muhsin namında kimse bulunmadığından bu kişinin Şerif Haydar Bey'in biraderi Nasır Bey olacağı anlaşılmalıdır. Bunların buradan şikâyetle meydan vermeyecek şekilde başka bir yere gitmelerinin mümkün olamayacağını arz etmek isterim (BOA. BEO. 3916/293631.3).

Görüldüğü üzere Şerif Ailesi üyeleri birlik ve beraberlik görüntüsünden uzak tutumlar içerisinde. Arap kabileleri arasında, hatta bazen aynı kabilenin kendi üyeleri arasında husumet boyutuna varan çekişmeler merkezi hükümetin bölgedeki otoritesini sarstığı gibi Hicaz bölgesinde görev ifa eden valilerin işlerini de son derece güçleştirmiştir. Her şeyden önemlisi Şerif Ailesi içerisindeki anlaşmazlıklar artık bölgeye istikrarın gelmesini engelleyen bir boyuta ulaşmış ve muhakkak çözülmesi gerekli bir sorun halini almıştır. Bu noktada Osmanlı bürokrasinin bütün imkânları ile bu meselenin sulh ve uzlaşma ile çözümüne odaklandığına şahit olmaktayız.

Vali Hazım Bey, 24 Ağustos 1327 (M. 9 Eylül 1911) tarihinde Sadrazamlık makamına hitaben kaleme aldığı bir bilgilendirme yazısında Şerif Hüseyin'in ne denli kontrolden çıktığını somut misallerle delillendirmektedir. Hazım Bey'in iddiasına göre Şerif Hüseyin, Mekke-Umre arasında işlemekte olan faytonları Mekke Emirliği binası önünde toplatıp üzerlerine gaz döktürerek yakılması emrini vermiştir. Olaya şahit olan vali vekilinin ifadesine göre artık kendisinden başka kimsenin arabaya binmesinin caiz görülemeyeceği ilan edilmiş ve bu manzara karşısında toplanan ahali dehşete kapılarak korkmuş ve sindirilmiştir (BOA. BEO. 3935/295076-2). Diğer taraftan Şerif Hüseyin, Nasır ile arasında yaşananlar nedeniyle şahsının ve itibarının pek zarar gördüğünü, Nasır'ın fesatları nedeniyle Vali Hazım Bey ile dahi arasının açıldığını ifade ederek bu mesele nedeniyle gerekirse çok sevdiği ve hizmetiyle iftihar ettiği Mekke Emirliği makamından istifa etmekle Sadrazamlık makamına nazik bir üslupla rest çekmiştir (BOA. BEO. 3935/295076). Mekke Emiri ile aile üyeleri arasında yaşanan bu olumsuzluklar merkezi hükümet yöneticilerinin uzlaştıracı yaklaşımlarıyla yatıştırılabilmektedir (BOA. BEO. 3931/294764).

Arap milliyetçiliğinin etkilerini gösterdiği 1900'lü yılların başlarında Osmanlı Devleti, Arapların yaşadığı toprakları kendi egemenlik sahası içinde tutmaya devam etmek istemiştir. Dünyadaki bütün Müslümanlar için birleştirici bir güç olan hilafet makamının İstanbul'da ve Osmanlı padişahları tarafından temsil edilmesi Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerin Osmanlı egemenliği altında olmasını daha anlamlı hale getirmiştir. Sürre alaylarının düzenli olarak Mekke ve Medine'ye gönderilmesi bu iki şehir halkının hoşnutluğunun kazanılmaya

çalışılması öteden beri uygulanan bir gelenektir (Buzpınar, 2009:569). Ulusçuluğun İslam toplumunun zihin dünyasına bir fitne gibi düştüğü çağda bu geleneksel merasimler daha da önem kazanmıştır. Bu nokta da Osmanlı bürokrasisinde önemli görevler ifa etmekte olan Şerif Nasır Bey, Osmanlı Devleti ile Araplar arasında köprü vazifesi gören ve Osmanlı'nın Arap politikasına ışık tutan önemli bir karakterdi. Bu çerçevede sahada da fiili sorumluluklar üstlenmiştir. Zira henüz Ayan Meclisi azası değil iken de bazı Arap kabilelerinin devlete bağlılık konusunda ikna edilmelerinde rol oynamıştı (BOA. DH. MKT. 2813/40.2).

Şerif Nasır Bey, yalnızca Osmanlı merkezî hükûmeti için değil Şerif Ailesi için de oldukça önemli bir şahsiyetti. Şerif Nasır Bey'in amcası aynı zamanda dönemin Mekke Emiri Avnürrefik Paşa, Osmanlı Devleti'nin devamı için sadakatle hizmette bulunan Şerif Nasır'ın güvenilir bir bürokrat olduğunu, devlete olan hizmetlerini ve sorumluluklarını ise layıkıyla yerine getirdiğini beyan etmiştir. Avnürrefik Paşa'ya göre, sadakatinden şüphe duyulmayacak Şerif Nasır'ın ve eşi Şemsiye Hanım'ın başlıca gelirleri, halifelik makamının vermiş olduğu maaştır. Paşa, bu vasıfları Şerif Nasır'ın maaşına zam yapılması için yeterli bir gerekçe olarak gösterip ayrıca söz konusu zammın hazine tarafından ödenmesini istemiştir (BOA. Y. PRK. UM. 75/78).

Şerif Nasır'ın gerek aile içinde gerekse Arap kabileleri içinde sevilen bir şahsiyet olması doğal olarak ona bazı misyonlar yüklenmesine neden olmuştur ki o görevlerden biri de husumeti olan aile fertlerinin uzlaşma yoluyla barıştırılması; asilik eğiliminde olanların ise yatıştırılmasıydı. Arap ulus bilincinin etkilerini gördüğü bir devirde zaman zaman bunun ihtiyacı hissedilmekteydi. Nitekim 1906 yılının mart ayında Nasır Bey, tarafından ikna edilen bu topluluklara Beyrut mal sandığı ve Bank-ı Osmani aracılığıyla 20.000 kuruş tahsis edilmiş, bu paranın ilgili yerlere ulaştırılması sürecinde Sürre-i Hümayun muhafızı Abdurrahman Bey ile iletişim halinde hareket edilmesi istenmiştir (BOA.DH.MKT.2759/6).

Şerif Nasır, Araplar ile Babîâli arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Bu ilişkiler çerçevesinde Nasır Bey, bazen Babîâli'nin talimatlarını Arap memleketlerinde hayata geçirmeye çalıştığı gibi bazen de Arap tebaanın hükümetten isteklerini iletme konusunda aracılık etmiştir. Bu bakımdan Şerif Nasır'ın bir nevî Arap ahalinin sözcülüğü görevini de üstlendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Zira 1907 yılının şubat ayında bazı Arapların Osmanlı hazinesinden 200 lira kadar borç almasına aracılık etmiş, ancak bu kişilerin hazineden borç kullanma işini bir alışkanlık haline getirmesi de hükümet tarafında rahatsızlık uyandırmıştır (BOA. DH. ŞFR. 393/93).

Şerif Nasır Bey, Hicaz bölgesine bazen birden fazla görevi ifa etmek üzere gönderilmiştir. 1909 yılı Mart’ında hacı kafiləsi ve Sürre Alayı ile Mekke ve Medine için gönderilen hediyelerin sorumluluğu kendisine verilmiştir (BOA.BEO.3515/263604). Bu memuriyete “Mahmil” adı verilmektedir.²⁴

Şerif Nasır Bey’in bu seyahatteki ikinci görevi ise Hicaz Demiryolu Hattı’na asi ruhlu bazı Arap kabilelerinin yapmış oldukları saldırıların önlenmesi için gereken tedbirlerin alınmasıdır. Bilindiği üzere 1 Eylül 1900 tarihinde yapımına başlanan Hicaz Demir Yolu Hattı Mekke ve Medine’ye yapılan hac yolculuğunun bedevi saldırıları nedeniyle tehlikeli olmasından dolayı II. Abdülhamit tarafından önem arz etmekteydi. Zira bu hat sayesinde hem daha güvenli seyahat edilecek hem de bölge savunması için gerekli asker sevki gerçekleşecekti (Gülsoy ve Ochsenwald, 1998: 441). Bölgeye yapılan saldırılara karşı tedbirleri artırmak isteyen Sultan II. Abdülhamit, demir yolu boyunca bir de telgraf hattı ağının kurulması talimatını vermiştir. Zira Babiâli, demiryolu ve telgraf hatlarının uyumlu bir iletişim ve ulaşım ağı oluşturmasını istemekteydi. Dolayısıyla hat boyunca telgraf hattı ve tren yolu birlikte planlanmıştır. Merkezi hükümetin amacı telgraf hatları ile tren yolunun güvenliğini sağlamayı ve trenler aracılığıyla posta yazışmalarının iletilmesiydi (Çelebi, 2020: 201). Ne var ki bazı bedevi Arap kabileleri hattın yapımı sırasında ve yapımının tamamlanmasından hemen sonra bu hatlara zarar vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda demiryolu ve telgraf hattına yapılan saldırılar hattın 1908 yılında Medine’ye ulaşmasından itibaren başlamıştır. Hattın yapımına karşı çıkan bedevilerin saldırıları 1908 ve 1909 yılları arasında artmıştı. Zira Şubat 1909’da 200 kadar bedevinin el-Ulâ Medine hattına yaptığı hücum sonrasında hat tahrip edilmiş ve bir asker de şehit düşmüştür (Çetin, 2010: 111).

1909 yılında saldırılardan kaynaklanan rahatsızlık hat safhaya varmış olacak ki bu sırada Sürre kafiləsi ile *mahmil* memuriyeti dolayısıyla Osmanlı Arabistan’ına seyahat eden Şerif Nasır Bey bu işle görevlendirilmiştir. Özellikle hattın Şam’dan Medine’ye kadar ulaşan kısımdaki saldırıların önlenmesi için Nasır Bey önce Şam’a gelerek bazı görüşmeler yapmış ardından da Medine’ye ulaştığında (muhtemelen) bu güzergâh üzerindeki bütün Arap şeyhlerini Medine’de toplayarak onlarla bir görüşme gerçekleştirmiştir (BOA.BEO.3515/263604). Bu süreçte Arapların kültürel ve ekonomik taleplerini Dersaadet’e bildiren Şerif Nasır Bey, her yıl belirli aylarda düzenlenen Sürre Alayı’nın komisyon

²⁴ Mahmil, Mahfe gibi deve üstüne oturmak için konulan iki taraflı nakil vasıtasının adıdır. Mahmil-i Şerif, Haremeyn’e sürre adıyla gönderilen para ve hediyelerin yükletildiği vasıta. Mahmil deveye yükletilirdi. Bkz. (Pakalın, 1993:384).

başkanlığını yapıp Arap eşrafının Osmanlı'ya olan sadakatlerini artırmak üzere hediyeler götürmüştür (BOA. BEO. 3515/263604), Bunun yanı sıra Nasır, Arap yarımadasının imar işleri ile de bizzat ilgilenmiş, bu çerçevede Ayn Zebid'in (Yemen'in büyük şehri) tamiri için Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilmiş ve şehrin tamiri işlerine başkanlık yapmıştır (1908) (BOA. İ. TAL. 457/18-2).

Üstlendiği görevleri ve hizmetleriyle sarayın ve Babîâli'nin takdirini kazanan Şerif Nasır, 13 Kasım 1909 (H. 29 Şevval 1327) yılında Meclis-i Ayan üyesi seçilmiştir (BOA. BEO. 3662/274637).²⁵ Bir gün sonra da (14 Kasım 1909) meclis kürsüsünde yemin ederek resmi olarak göreve başlamıştır. Böylece imparatorluk siyasetinin belirlendiği yönetim mekanizmasının bir parçası olan Şerif Nasır, yasama faaliyetlerine ve devletin çeşitli meseleleri ile ilgili müzakerelere katılan siyasi bir kişilik haline gelmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:1, C:1,1909:3). Kardeşi Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri tayin edilmesinden bir yıl sonra Nasır'ın Meclis-i Ayan üyesi seçilmesi farklı bazı yorumlara neden olmuştur. Nitekim bu kararın Babîâli'nin bir tasarrufu değil imparatorluğun merkezinde de güçlü olmak isteyen ve Babîâli'nin politikalarından haberdar olmak isteyen Şerif Hüseyin'in politikasının bir sonucu olduğunu iddia eden bir düşünce mevcuttur (Polat, 2019: 58). Ancak Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan bazı ifadeler bu durumun Şerif Hüseyin'in imparatorluk yönetimine karşı bir hamlesi olmadığını aksine Babîâli'nin Şerif Hüseyin'in yeni konumuna karşı kardeşini İstanbul'da göz önünde bulundurmak düşüncesine dayandığını ortaya koymaktadır. Üstelik bir çeşit rehin işlemini andıran bu uygulamanın çok eski bir adet olduğu da özellikle belirtilmektedir (BOA.İ.HUS.177/35). Üstelik imparatorluk yöneticileri Şerif Nasır'ı bir güvence olarak İstanbul'da tutmakla kalmamış Arap tebaa üzerinde nüfuz sahibi bir ailenin üyesi olarak zaman zaman onun bu özel konumundan yararlanmasını bilmiştir. Burada Şerif Hüseyin'in planları ve merkezi hükümetin düşünceleri kadar Şerif Nasır Bey'in tutumu da elbette önemlidir. Nasır'ın Osmanlı Devleti, mensubu olduğu Arap tebaa ve ailesi arasındaki tercihleri ve tutumu için onun üstlenmiş olduğu görevler üzerinde biraz daha derinleşmek gerekecektir.

Meclis-i Ayan üyesi olduktan sonra Şerif Nasır, imparatorluğun başkent bürokrasisini temsil eden kurumlarla daha güçlü ilişkiler geliştirme imkânı bulmuştur. 1910 yılı Ramazan ayında yedi arkadaşı ile birlikte Hazine-i Hümayun'a gerçekleştirmiş oldukları ziyaret buna işaret etmektedir (BOA. TS. MA. E. 379/164).

²⁵ Şerif Nasır Bey'in Heyet-i Ayan azalığına ataması, Damat Ferit Şeyriyari ve önceki Dâhiliye Nazırı Reşit Akif ve Müşir Fuat Paşalar ile aynı tarihte yapılmıştır. Bkz. (BOA. BEO. 3662/274637).

Osmanlı Devleti, Osmanlı-Arap ilişkilerinin seyri konusunda yalnızca Şerif Ailesine mensup kişilere görevler vermemiştir. Genel olarak tercih edilen aile şerifler olsa da Araplar arasında eşraf olarak nitelenen daha başka aile mensuplarına da görevler vermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, 1888 yılında Caf Aşireti'nin üyelerinden Mahmut'a paşalık unvanı vermiş, ardından Mahmut Paşa'yı Gülanber kazasına²⁶ kaymakam olarak atamıştır. Bunun dışında Hemavend Aşireti'nin de Musul'da iskân edilmesi için politikalar yürütülerek merkezden uzak eyaletlerde yaşayan eşraftan kişiler Osmanlı bürokrasisinde kendisine yer bulmuştur (Özoylumlu, 2018: 24).

Şerif Nasır, özel yönetimli bir yer olan Haremeyn'in idaresinde bilhassa Sürre Alayı için yürütülen bürokrasiye dair işlerde merkezi hükümet adına sorumluluklar üstlenmiştir. Örneğin Kâbe'nin örtüsünün değiştirilmesinden ve eski örtünün payitahta getirilip teslim edilmesinden sonra vazifesini tamamlayan memurların asıl görev yerleri olan Mekke'ye dönüş izinleri Şerif Nasır tarafından takip edilmiştir. Bu noktada görevini yerine getiren Harem-i Şerif müdürü Emin Efendi'nin Mekke'ye hareketi 13 Temmuz 1912 tarihinde ayandan Nasır Bey tarafından Babiâli'ye iletilmiştir (BOA. BEO. 4062/304584).

Meclis-i Ayan üyesi olarak göreve başladıktan sonra Arabistan meseleleri ile ilgili hususlarda kendisine danışılan Şerif Nasır Bey'e 6 Haziran 1910 yılında yapılan meclis görüşmelerinde Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere demek yerine Haremeyn-i Şerifeyn demenin lisana uygun olup olmadığı sorulmuş, Arapların meclisteki temsilcilerinden biri olan Nasır, bu tabirin uygun olacağını söylemiş bunun üzerine meclis müzakerelerinde Mekke ve Medine ile ilgili görüşülecek konularda "Haremeyn'i Şerifeyn" tabiri kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:82, C:1, 1910:347).

Mecliste ilmiye bütçesi ile ilgili yapılan müzakereler sırasında dönemin şeyhülislamı Sahip Molla Bey, yapılan ıslahat çalışmalarını maliye encümenin engellediğini, oysa ilmiye sınıfının Osmanlı devlet örgütünün ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu nedenle bozulan ilmiye sınıfının ıslahı için mevcut ilmiye bütçesinin artırılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Hariciye bütçesinden ayrılan 6 milyon kuruş teklifi kabul etmeyen Sahip Molla Bey, yapılan hesaplara göre daha yüksek bir bütçe limitine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Sahip Molla Bey'e göre "İlmiye sınıfının şerefini korumak Devlet-i Aliyye'nin bir vefa borcudur." Aynı paralelde düşünen Şerif Nasır Bey, Sahip Molla Bey'e destek vererek 1911 yılı ilmiye

²⁶ Gülanber kazası, Musul vilayetinin Süleymaniye sancağından olup bu sancağın güneydoğusunda yer alan büyük bir kazadır. Gülanber kazası İran sınırı yakınındadır bkz. (Kılıç, 2010: 255).

bütçesinin talepler doğrultusunda ve daha gerçekçi biçimde belirlenmesi sürecine katkı sağlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:88, C:1, 1910:506-508).

Osmanlı bürokrasisinin işleyişi üzerine zamanla deneyimli bir bürokrat haline gelen Şerif Nasır, Osmanlı devlet ricali içerisinde sözüne itibar edilen bir şahsiyet haline gelmiştir. Nitekim meclis bünyesindeki çalışmalar sırasında Osmanlı padişahına nasıl hitap edileceği konusunda dahi önerilerde bulunmuştur. Bu noktada 1 Aralık 1910 yılı meclis görüşmelerinde aktif rol oynayan Şerif Nasır Bey, hilafet ve saltanat makamının sahibi padişahı söz ederken iki ayrı sıfatı söylemek yerine *hilafet penâhilerine* denilmesini önermiş, Nasır'ın bu talebi kabul edilmiştir. Öte yandan halifelik makamının ön plana çıkarılması da Arapların Osmanlı padişahına olan bağlılıklarının halifelik makamına duydukları hürmetten kaynaklandığı göstermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:10, C:2, 1910:118).

Şerif Nasır, 1911 yılının kış aylarında geçirdiği hastalığın devam etmesi nedeniyle 29 Mayıs'ta (1911) müzakereyi terk etmek zorunda kaldığından duyduğu üzüntüyü dile getirerek izin talep etmiştir. Şerif Nasır, doktor tavsiyesi ile Bursa kaplıcalarına gideceğini, meclis toplantılarında bir süre bulunamayacağını gerekçeleriyle anlatmıştır. Nasır'ın izin talebi meclis tarafından onaylanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:71, C:1, 1911:384).

Şehirlerin imarı ve iaşesi konusunda diğer Meclis-i Ayan üyeleri ile çalışmalar yürüten Şerif Nasır, bu husustaki bazı yasal ve idari düzenlemelerde yer almıştır. Nitekim Anadolu demiryolu hattının Adapazarı'ndan Bolu'ya ve Bolu'dan ileriye doğru tahminen 60 km mesafeye kadar uzatılması, inşa ve işletilmesi meseleleriyle Maliye ve Nafia Nazırı'nın ilgilenmesi ve Haydar Paşa-Pendik Hattı'nın çifte hatta dönüştürülmesi için Şerif Nasır, Zihni Paşa, Fuat Paşa, Ziyaeddin Efendi, Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, Nuri Beyefendi ve Ferit Paşalar tarafından meclise sunulan kanun tasarısı kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti, demiryolu hatlarına bu tarihlerde oldukça önem vermiştir (29 Kasım 1911) (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:16, C:2, 1911:196).

Meclis çalışmaları bünyesinde Şerif Nasır Bey, bazı alt komisyonlarda da görev ve sorumluluklar üstlenmiştir. Bunlardan biri 16 Kasım 1916 yılında seçilmiş olduğu *İstida Encümeni* görevidir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:2, C:1, 1916:9).²⁷ Bu kurulda halk istek ve şikâyetlerini Osmanlı hükümet merkezine iletebilme imkânı bulmuştur. İstida Encümeni, I.

²⁷ 16 Kasım 1916 yılında yapılan seçimlerde Şerif Nasır ilk oylamada seçilememiş, ikinci oylamada en çok oyu alarak seçilmiştir. İstida encümenine seçilen diğer azalar, Süleyman Paşa (26 oy), Logofet Bet (21 oy), Mavrovini Bey (18 oy), Azaryan Efendi (16 oy) ile seçildiler. Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:2, C:1, 1916:9).

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Kanun-i Esasi'nin 14. Maddesinde dilekçe hakkına yönelik kararlar alınması üzerine, yasal çerçevede kurulmuş, böylece Osmanlı Devleti'nde devleti oluşturan kurumların işleyişinin demokratikleşmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır (Öz, 2022:113). “Dilekçe Komisyonu” Mebuslar Meclisi'nde oluşturulmuş ve encümenin üyeleri halkın başvurularını değerlendirerek sonuca bağlamışlardır. Şerif Nasır Bey, bu komisyonda Osmanlı toplumunun saltanat makamından ve hükümetten beklentilerini, devlet kurumlarının işleyişinde yaşanan aksamalar nedeniyle yine bürokrasinin karşılaştığı zorlukları ve bunları aşmaya yönelik taleplerini deneyimleyerek öğrenme imkânı bulmuştur (Aydın ve Çakır, 2015:90 ve Öz, 2022:116).

Şerif Nasır, Dilekçe komisyonu üyeliğine seçildiği gün *Nizamname-i Dâhili Encümenine* de seçilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:3, C:1, 1916:12).²⁸ Bu ikinci komisyonda görev almış bulunmasını hayli anlamlı bulmaktayız. Zira Nizamname-i Dahili Encümeni, kamu kurumlarını ilgilendiren kanunlarda yasaların uygulanışını düzenleyen bir kuruldu. Şerif Nasır'ın bu kurulda görev alması Osmanlı Devlet kurumlarında yasama faaliyetlerinde tecrübe kazanmasına olanak sağlamıştır. Resmî kurumların iş ve işleyişlerinin ne şekilde gerçekleşeceğini aynı zamanda yasal bir hakkın nasıl uygulanacağını belirleyen tüzük ve yönetmelik anlamına gelen nizamnameler hazırlayan bu kurul Tanzimat döneminden itibaren başlayan “kanunlaştırma hareketinin” Meşrutiyet döneminde de sürdürüldüğünü göstermesi dolayısıyla da önem taşımaktadır (Belge, 2022:111).

Meclis-i Ayan'da yalnızca devlet örgütünün işleyişi ile ilgili yenileşme hamleleri veya düzenlemeler görüşülmemiş aynı zamanda devletin bekasını tehdit eden gündemin politik meseleleri de bu meclisin gündemine taşınmıştır. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarının güneyinde Arapların meskün olduğu bölgede yaşanan huzursuzluklar, hissedilen otorite kaybı ve dahası artık isyana dönüşen toplumsal hareketler Şerif Nasır'ın da içinde bulunduğu meclis görüşmelerinde değerlendirilmiş ve müzakere edilmiştir. Asilerden birinin ağabeyi olması, elbette Şerif Nasır için bu müzakereleri derin bir üzüntü ve mahcubiyet duyduğu görüşmeler mahiyetine büründürmüştür.

Şerif Hüseyin'in Osmanlı bürokrasisinde büyük yankı uyandıran isyanı, doğal olarak meclis oturumlarında etraflıca ele alınmıştır. İslam aleminin kurtuluşu için yürütülen harp sırasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan etmesi padişah ve İslam alemini düşmanlığa

²⁸ Nizamname-i Dahili Encümenine seçilen diğer üyeler; Süleyman Paşa, Legofet Efendi, Mavrovini Efendi, Azaryan Efendi, Şeref Efendi'dir. Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:3, C:1, 1916:12).

itmiştir. Bu hareket Meclis Reisi Rıfat Efendi tarafından *yüce sülaleye (Sülale-i ulyaya) hakaret ve hilafet makamına ihanet* olarak değerlendirilmiştir. Meclis üyelerinden Ahmet Rıza Bey, düşmanlık kelimesinin aileye hakaret olarak değerlendirilebileceğini ve hakareti hak edenin sülale değil Şerif Hüseyin olduğunu söylemesi üzerine Abdurrahman Şeref Efendi, “Şerif Ailesi’ne Osmanlı Devleti kadar hürmet eden başka bir devlet daha olmadığına ve 630 seneden beri bu hürmetin devam ettiğine tarih şahittir. Babıâli’nin hürmet ve sevgi gösterdiği bu ailenin savaş zamanı isyanı hem sülaleye hem de şeriata hakarettir” şeklinde mukabele etmiştir. Meclis içerisinde tartışmaların artması üzerine Şerif Nasır Bey, söz isteyerek; *Ehl-i Beyte Osmanlı Devleti kadar hürmet eden olmamıştır. Osmanlı bu muhabbetin devamı için büyük çaba gösterdi. Bu nedenle kardeşim hakkında ne söylemeniz haktır!* diyerek salonu terk etmiştir. Reşit Akif Bey, Şerif Nasır Bey’in bu sözleri söylerken ağladığını samimi ve kalpten söylenen bu sözlerden anlaşılacağı üzere Şerif Hüseyin’in isyanı dolayısıyla bütün sülaleye düşmanlık beslenmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Mecliste yapılan müzakereler sonucunda Şerif Hüseyin isyanı “Sülale-i Ulyâya ve Makam-ı Hilafet-i Uzmaya ihanet” olarak değerlendirilmiştir. Böylece isyanın bütün Şerif Ailesi’ne mâl edilmesinin de önüne geçilmiştir (27 Kasım 1916) (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:5, C:1, 1916: 28-29).

Şerif Nasır 8 Aralık 1917 yılında hastalığı nedeniyle meclise gelemeyeceğini bildirip, izin istemiştir. Nasır’ın izin talebi kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:10, C:1, 1917:119). Dönemin Lahiya Encümeni Şerif Nasır, aynı ay içerisinde düzenlenen meclis toplantısına katılarak (26 Aralık 1917) müttefik ve tarafsız devletlerden ilmiye kitapları, bilimsel eserler ve gazete alınmasına dair Damat Ferit Paşa’nın önerdiği kanun teklifini dönemin diğer Lahiya Encümenleri *Ferit, Salih, Seyyit, Aristidi ve Bohor Efendiler* ile görüşülerek uygun bulmuşlardır. Kanun’un içeriğine göre ilim ve fen kitaplarının memlekete katılımı ve İstanbul’a kabulü yasak değildir. Müttefik ve tarafsız devletlerin gazetelerinin İstanbul’a gelmesi herkes tarafından kabul görmüştür. Savaş halinde olunmayan devletlerden, sansür usulüne tabi eserlerin getirilmesi kabul edilmiştir. Ancak harbin son bulduğu gün bu kanunun 3. maddesinin hükmü kaldırılacaktır. Kanunun uygulanmasından Maarif Nazırı sorumludur. Avrupalı devletlerin eserlerinin Osmanlı memleketlerine getirilmesinin istenmesi Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın Avrupalı eserlerin takip edilmesi gerektiğini düşündüğünü göstermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:15, C:1, 1917:194). Şerif Nasır, 14 Şubat 1918 ve

28 Aralık 1918 yılları arasında da Lahiya Encümenliğine seçilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:26, C:1, 1918:382; İ:4, C:1, 1918:42).²⁹

Meclis-i Ayan üyeleri katılamayacakları her toplantı için mazeret belirtmişlerdir. Bu anlamda rahatsızlığı nedeniyle zaman zaman meclis toplantılarına katılamayan Şerif Nasır Bey, 12 Mart 1918’de Birinci Ferik Ali Rıza Paşa ile birlikte rahatsızlıkları nedeniyle meclise katılamayacaklarını bildirmişlerdir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:36, C:2, 1918:74). Yıl içerisinde de sağlık sorunları devam eden Şerif Nasır, telefon ederek meclise bir süre daha katılamayacağını bildirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:10, C:1, 1918:101). 19 Ocak 1920’de de yine birkaç toplantıya daha katılamayacağını bildirmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:3, C:1, 1920:14).

²⁹ 14 Şubat 1918’de Lahiya encümenine 1. Şubeden Seyyid Beyefendi, Aristidi ve Salih Paşa, 2. Şubeden ise Şerif Nasır ile Damat Ferit Paşa atanmıştır bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:26, C:1, 1918:382). 26 Aralık 1918’de Lahiya Encümenine atanan diğer üyeler; Fuat Paşa ve Muhittin Efendi’dir. bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, İ:4, C:1, 1918:42).

III. BÖLÜM

3. ŞERİF NASIR'IN HİCAZ, SURİYE VE HİNDİSTAN'DA ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER

3.1. Arap Kabileleri ile Yaptığı Görüşmeler

Arap yarımadasında kabilecilik anlayışı, kökeni İslamiyet öncesi döneme kadar uzanan Arap toplum düzeninin esasını teşkil etmiştir (Apak, 2001:179). “Asabiyet” düşüncesinde, aynı kanı taşıyanların oluşturduğu birliktelik, ortak bir ataya bağlı aile ve aşiretlerden oluşan kabilenin bütünlüğünü sağlayan ana unsurdur (Temir, 2019:43-59). Asabiyet anlayışı kabileyi diğer kabileden üstün tutma düşüncesine dayandığından, bu aynı zamanda Arap coğrafyasında kabileler arasındaki bir iktidar mücadelesine de zemin hazırlamıştır. Bu nedenle aralarında birliktelikten ziyade çatışma vardı (Apak, 2017:83). Osmanlı Devleti de Arap topraklarında hâkimiyeti ele geçirdikten sonra yerel iktidar kaynağı olan bu aşiretlere birtakım görevler vererek kabileleri kendine bağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Mısır’da önde gelen aşiretlerden olan *Beni Bakara* aşiretine bazı sancakların vergilerini toplama görevi, Şam’daki *Hanaş* aşiretine ise Lübnan kırsalını idare etme hakkını tanımıştı (Özoylumlu, 2018:11). Suriye’de ise *Aneze*, *Aşârne* ve *Beni Zîyad* kabileleri Halep ve Hama da etkili bir nüfuza sahiplerdi (Ünal, 2013:59-235). II. Abdülhamit döneminde güney vilayetleri merkezden kontrol edilemez hale gelmişti. Nitekim Suriye’de *Şammar Carba* aşireti ile İran da etkili olan *Piştar* aşiretlerinin isyanları Babîâli’nin müdahalesi ile bastırılabilmişti (Özoylumlu, 2018:24-25). Aynı huzursuzluk Hicaz için de geçerliydi.

Osmanlı hükûmeti, Hicaz bölgesindeki asayiş ve emniyetini, en başta mülki amirleri aracılığıyla sağlamaya çalışmış, bu suretle merkezin otoritesinin bölgede hissedilmesini arzulamıştır. Yerel idareciler aracılığıyla Hicaz’daki mahalli liderler hakkında sık sık bilgi alan Osmanlı Devleti, yerel idarecilerin itaatsizlik eğilimi göstermeleri ya da ahali arasında herhangi bir nedenle huzursuzluk çıkarmaları durumunda öncelikle bölgedeki mülki amirlerden bilgi alınmış ardından güç kullanmadan evvel ilk olarak diplomatik kanallarla bu tür olumsuzlukların giderilmesine çalışılmıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde bahsedildiği üzere, Şerif Nasır ile Şerif Hüseyin arasındaki huzursuzluğun giderilmesi sürecinde Vali Hazım Efendi’nin üstlenmiş olduğu rol bu hususu son derece güzel örneklemektedir (BOA. BEO. 3916/393631.3).

Ulusçuluk akımlarının bölgede etkili olmaya başladığı çağda, Arapların milliyetçi duygularla hareket ederek kendi bağımsız-milli devletlerini kurma eğilimi içine girmeleri Osmanlı Devleti için ciddi bir tehlike olarak kendisini hissettirmiştir. Öte yandan, üniter yapıyı tehdit eden fikirlerin yanında nüfuzlu kabilelerin birbirleri üzerinde üstünlük kurma mücadeleleri de bölgedeki Osmanlı egemenliğinin sürdürülebilirliği açısından bir başka olumsuzluk olarak belirmiştir (Kurşun, 1999:151-152). Suriye’de yaşanan asayiş sorunları bu duruma örnek gösterilebilir. *Aneze, Müntefik ve Şammar* aşireti gibi büyük Arap aşiretleri diğer kabile reisleri üzerinde baskı kurarak bu aşiretlerin bulundukları köyleri terk etmelerine ya da başka köyleri yağmalamalarına neden olmuşlardır. Osmanlı Devleti, bölgede yaşanan aşiretler arası çatışmaları önlemek için Babiâli’nin politikalarını destekleyen aşiretlere araziler vererek güney vilayetlerini Osmanlı denetiminde tutmaya çalışmıştır. Nitekim Suriye’de bulunan *Sa’dun* aşiretine nizamı bozan aşiretleri caydırmak için araziler verilmişti (Özoylumlu, 2018:17-18). Şerif Nasır, bu nokta da yerel liderler ile Arap seçkinleri arasında bir köprü vazifesi görerek Osmanlı yönetiminin Araplar üzerinde olumsuz bir etki bırakmasına mâni olmak amacıyla bazı çalışmalar yürütmüştür.

Osmanlı Devleti, dini gücü elinde bulunduran Mekke emirlerinin de Arap kökenli bürokratlarında bölge seçkinleri ile geliştirdiği ilişkilerin Osmanlı aleyhine sonuçlanmaması için merkezi hükûmet tarafından kontrol edilen bu memurlar ile alakadar olmuştur. Şerifler hem Mekke emirliği görevini yürütmüş hem de devlet bünyesinde görevlendirilmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin ve Arap kabile reislerinin Şerifler ile alakadar olmalarının sebebi de şüphesiz Araplar arasındaki itibarlarıydı. Üst düzey Osmanlı yöneticileri Şerif Nasır’a da ailesinin nüfuzundan dolayı ayrıca ilgi göstermekteydi (BOA. DH. MKT. 2904/6).

Mekke Emirleri Osmanlı’ya olan bağlılıklarını Şerif Nasır ile olan görüşmelerinde de devlet makamı ile yaptıkları yazışmalarda da halifelik makamı üzerinden göstermek istemişlerdir. Burada Müslüman birliğinin halifelik üzerinden tesis edileceği düşüncesinin emirler üzerinde etkili olduğu düşüncesinin uyanması mümkündür. Zira ilerleyen yıllarda halifelik makamının Arap toplumu üzerindeki gücünü bilen Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Osmanlı’ya karşı gerçekleştirdiği isyan sırasında kendisini halife ilan ederek Arapları yanına çekmeye çalışacaktır (BOA.Y.PRK. UM. 75/78).

Arap topraklarında tutunmak için Mekke emirlerinin Osmanlı’yı desteklemesi önemliydi. Zira Osmanlı hükûmetine karşı çıkan bir isyanda Mekke emirlerinin tutumu isyanın boyutunu değiştirebilirdi. Bu nedenle gerek Şerif Nasır ile gerekse yerel liderler aracılığıyla Mekke emirlerinin Osmanlı’ya olan sadakatlerinin devamı için gereken tedbirleri

almalarını ve Osmanlı Araplarının merkezi hükûmet ile olan ilişkilerini tehdit edebilecek fesat faaliyetlerine karşı hassasiyet göstermelerini istemiştir (BOA. BEO. 3916/293631.3).

Şerif Ailesi'nden iki etkili ismi önemli memuriyetlere getiren Osmanlı Devleti, Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile Şerif Nasır arasında herhangi bir anlaşmazlık yaşanmasını istememiştir. Zira böyle bir çatışma Arap topraklarında ciddi kargaşalara yol açabilir ve bölge asayiş de bundan olumsuz yönde etkileyebilirdi. Bu çerçevede merkezi hükûmet, Şerif Hüseyin'i Mekke Emiri olarak tayin ederken Şerif Nasır'ı İstanbul'a davet etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Mekke'nin iki itibar sahibi üyesinden birini bölgeden uzaklaştırmak istemesi aynı zamanda bölgede huzurun sağlanması için alınan bir tedbirdir. Ancak alınan önlemlere rağmen Şerif Hüseyin ile Şerif Nasır arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Şerif Hüseyin'in merkezi hükûmet ile yazışmalarında bunun izlerine rastlamak mümkündür. Nitekim Şerif Hüseyin 1911 yılında Osmanlı sadrazamına hitaben kaleme aldığı bir yazısında Şerif Nasır ile olan ilişkileri yüzünden yerel liderler ile de arasının açıldığından yakınmakta ve Babîâli'ye Şerif Nasır'ı ve Hicaz Valisi Hazım Bey'i şikâyet etmektedir (H.4 Şevval 1329/M. 28 Eylül 1911) (BOA. BEO. 3935/295016.17). Aynı tarihlerde Şerif Nasır ise Tâif'ten çektiği telgraf eşliğinde kendisini savunmakta ve yaşanan bunalımı kendi cephesinden izah etmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Şerif Ailesi'nin üyeleri arasında ciddi anlaşmazlıkların ya da husumetin olduğuna dair bilgilerin ayyuka çıkmasının ve bunun siyasi çevrelerde ya da Arap kabileleri arasında duyulmasının uygun olmayacağının farkında olan Babîâli hızla gereken önlemi almaya çalışmıştır (BOA. BEO. 3931/294764). Zira aile üyeleri arasında yaşanan çekişmeler bölgeye istikrarın gelmesinin önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bir taraftan Şerif Ailesi üyelerini karşı karşıya getirmek istemeyen Babîâli, bir taraftan da güney vilayetlerindeki Arap kabilelerin idaresi ve kontrolü noktasında aile üyelerini birbirleriyle denge oluşturacak ve birbirlerini kontrol edecek şekilde yetkilendirerek bölgede Osmanlı egemenliğini tam manasıyla tesis etmeye çalışmıştır.

3.1.1. Beni Salim Kabilesinin Mekke-Medine'deki Eşkîyalık Faaliyetleri ve Şerif Nasır

Hicaz Yarımadası'nın bazı bölgelerinde, özellikle Mekke-Medine arasında, yaşayan Arap kabileleri zaman zaman asice tavırlar takınarak bölgenin huzuruna zarar vermişlerdir. Üstelik bu kabileler kimi zaman kamu mallarına zarar vererek ya da bazı kamu hizmetlerinin yapılmasına engel olmaya çalışarak devlet otoritesini hiçe sayan fiiller işlemekteydiler. Kubâ ile Medine arasında, batı yolu üzerinde, *Rânûna Vadisi*'nin ortasındaki bölgede yaşayan *Beni Salim* kabilesi bunlardan biriydi (Sözener, 2010: 30).

Hazrec kabilesinin bir kolu olan Beni Salim kabilesi, adını *Salim b. Avf b. Amr b. Hazrec el-Kahtânî*'den alır (Küçükaşçı, 2009:48). Kahtânîlerden Zeyd b. Kehlan'ın en büyük kolunu oluşturan Evs ve Hazrec kabileleri ilk olarak Yemen'e gelmişler, ardından da Medine'ye yerleşmişlerdir. Akabe Biati'ndan (621-622) sonra Müslümanlığı kabul eden Beni Salim kabilesi bu tarihten sonra Medine'de İslamiyet'in en önemli savunucularından olmuşlar ve böylece Arap kabileleri üzerindeki saygınlıklarını artırmışlardır (Küçükaşçı, 2009:48; Sözüner, 2010:6-7). XIX. yüzyılda Medine'de nüfuzu iyice artmış olan Beni Salim kabilesi, Osmanlı Devleti'ne karşı asayiş bozan bazı tutumlar sergilemekteydi.

2 Nisan 1909 yılında Mekke-Medine arasında devecilik yapan Beni Salim kabilesinden Hevazım adındaki devecibaşların Mekke-Medine tren hattına düzenledikleri saldırılar hem bölge ahalisi ve memurları hem de imparatorluk idaresi üzerinde büyük bir huzursuzluğa neden olmuştur (BOA. DH. MKT. 2813/40). Beni Salim kabilesinin kutsal yerlerdeki fesat faaliyetlerinin geniş bir alana yayılması tehlikesi belirdiğinden bu tarz asi tavırlar bir şekilde engellenmek istenmiştir. Bölgedeki Osmanlı memurlarının merkezi hükümete sunmuş oldukları raporlar da bu yöndeydi (BOA. DH. MKT. 2813/40-2).

1909 yılının Şubat ayında iki asker, asilerin saldırı sonucu şehit olmuş, Mart ayında da devam eden saldırılarda iki Osmanlı askeri daha şehit edilmişti. Böylece bütün bu saldırılarda 4 asker şehit olmuş, 4 asker de yaralanmıştır. İsyanın büyümesi üzerine Osmanlı hükûmeti bölgeye yerel memurlar dışında Arap eşrafından kabul edilen ve aynı zamanda bir Osmanlı bürokratı olan Şerif Nasır'ı görevlendirmiştir (BOA. DH. MKT. 2813/40). Bu esnada Medine'de bulunan Şerif Nasır, Beni Salim kabilesinin başlattığı bu isyanın sona ermesi için bölgeye asker sevki yapılmasını, bunun dışında masraflar için de para gönderilmesini istemiştir. Şerif Nasır, olayları önleyemeyen Medine muhafızı Abdurrahman Bey'in görevinden azledilmesi gerektiğini de Babiâli'ye bildirmiştir (BOA. DH. ŞFR. 410/7). Şerif Nasır dışında dönemin Medine mebusu Abdulkadir Hâşimi'de asi devecilerin Medine muhafızı sorumluluğunda olmaları dolayısıyla yaşanan bu fesat faaliyetlerinden Abdurrahman Bey'i sorumlu tutarak görevinden alınmasını istemiştir. Onun yerine daha genç, aktif ve işinin ehli bir muhafızın tayin edilmesini önermiştir. Şayet bölgeye yeterli asker sevki yapılmaz ve gerekli tedbirler alınmaz ise ileri de çok daha zor durumlar yaşanacağını düşünen Nasır, küçük çaplı da olsa Arap coğrafyasındaki asilik içeren hareketlerin izlenmesi ve kontrol altında tutulması gerektiği fikrini savunmuş, aksi halde bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin sonlanacağı endişesini taşımıştır (BOA. DH. MKT. 2813/40).

Arap kabilelerinin saldırıları İslam toplumunun bütünlüğüne ve kardeşliğine de zarar vermiş ve bu yönüyle İslamcılık siyasetinin etkilerinin kaybolmaya başladığı görülmüştür. Beni Salim kabilesinin isyanından kaynaklanan karışıklığı önlemek amacıyla görevlendirilen Şerif Nasır Bey, olayla ilgisi olduğu düşünülen kabile liderlerini Medine'ye çağırarak onlara amaçlarını sormuştur. Beni Salim kabilesinin Osmanlı Devleti'nden istekleri Arap topraklarında yapılan ıslahatlara hatta Babîâli'de yapılan yenileşme hareketlerine karşı tepkiye varacak kadar ciddi boyuttaydı (BOA. DH. MKT. 2813/40).

Bu talepler altı başlık halinde sıralanmıştır:

1. Maaşlar ay ve ay düzenli olarak ödenmelidir.
2. Maaşlar iyileştirilmelidir.
3. Tren hattı Medine'ye gelmeyerek Medine'ye iki konak mesafede kalmalıdır
4. Hürriyetin iptali sağlanmalıdır.
5. Emirü'l müminin değiştirilmelidir
6. Meclis-i Mebusan gereksizdir, kapatılmalıdır (BOA. DH. MKT. 2813/40).

Osmanlı –Arap ilişkilerinin gerildiği, zarar gördüğü dönemlerden biri de kuşkusuz Hicaz Demiryolu'nun inşa edildiği dönemdir. Bu noktada Arap kabilelerin hangi gerekçelerle hattın yapımına karşı çıktıkları üzerinde de düşünmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin demiryolu inşası ile birlikte bölgedeki hakimiyetinin artacağından endişe duyan Araplar, Hicaz Demiryolu hatlarına saldırılar düzenleyerek hattın yapımına engel olmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede El-Ula ve Medâin-i Salih istasyonlarına saldırılar düzenleyen aşiret liderleri hattın inşasına sert tepkiler göstermişlerdir. Bedevilerin saldırılarının temel nedeni ise kervanlardan aldıkları ücretlerin kesilecek olmasıydı (Karababa, 2021:54-55). Hattın inşasına muhalefet eden kabileler arasında *Beni Sahr*, *Advan*, *Beni Harb*, *Beni Ali*, *Havazım*, *Ahamideh* bulunmaktadır. İsyancılar hattın geçeceği yere devasa kaya parçaları koymuşlar, rayları söküp, silahlı saldırılar dahi düzenlemişlerdir (Kanberoğlu, 2018:173). Ayrıca bölge üzerinde ticari ve ekonomik çıkarları bulunan İngilizler de bu saldırıların düzenlenmesi konusunda Arap kabile reislerini tahrik etmişlerdir (Karababa, 2021:47). Osmanlı Devleti de bu asi bedevilerin faaliyetlerine karşı aynı coğrafyada bulunan Babîâli'nin politikalarına ılımlı yaklaşan kabileleri çeşitli imtiyazlar vermiştir. Cebel-i Dürüz Dürzileri, Rualla, Anzeh, Beni Atiy, Rabig kabileleri ve Şerif Ailesi bunlardan bazılarıdır (Kanberoğlu, 2018:173).

Osmanlı Devleti, Arapça konuşulan eyaletlerde yalnızca Şerif Ailesi'ne değil, diğer kabile liderlerine de maaş bağlamıştır. Beni Salim adlı kabile maaşın miktarından memnun

olmadığını Şerif Nasır'a bildirmiştir. Dahası Osmanlı Devleti'nin İslam birliği politikası ve Arap topraklarının güvenliği için önemli bir yere sahip olan Hicaz demiryolunun Medine'ye ulaşmasına karşı çıkarak merkezi hükûmetin Araplar üzerinde kurduğu otoriteyi de tanımamışlardır (BOA. DH. MKT. 2813/40).

Beni Salim kabilesinin taleplerinin 4, 5. ve 6. maddelerinde sıralanan istekleri gerçekte II. Meşrutiyet'in ilanına gösterilen tepkiyi yansıtmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yaşanan 31 Mart olayı II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet artmış ve meşrutiyete karşı bir tepkiye dönüşmüştür (Çayci, 2009:41). II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle birlikte bu devirde takip edilen İslamcılık politikası da etkisini kaybetmiştir. Bundan sonraki süreçte İttihat ve Terakki'nin uyguladığı "Türkçülük politikası" Arap memleketlerinde yaşayan tebaa üzerinde huzursuzluğa neden olmuştur (Semiz, 2014:229). Oysa Osmanlı Devleti propaganda malzemesi haline gelen "Türkleştirme politikası" iddialarının aksine merkez bürokrasisinde Arap kökenli bürokratlara mümkün olduğunda fazla yer vermekteydi. Ancak bazı Arap liderleri, Osmanlı'da meydana gelen birtakım değişimleri kendi çıkarlarına göre yorumlamaktaydı. Bu çerçevede II. Meşrutiyet'in ilanı ve Türkçülük politikasının Türk-Arap ilişkilerinde ve Hicaz yarımadasının idaresinin kaderi üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu görmekteyiz. Beni Salim kabilesinin bu maddelerle sunmuş oldukları şartlar da bu gerçekliğin yansımalarıdır.

Meclis-i Mebusan'ın varlığına karşı çıkan bu kabile, muhtemelen Babiâli'nin Arap eşrafına sağladığı imkânlar dolayısıyla Araplar üzerinde elde ettikleri nüfuzu kaybedeceklerini düşünmekteydi (BOA. DH. MKT. 2813/40). Konu ile ilgili incelenen arşiv kaynaklarında Osmanlı Devleti'nin bu talepler karşısında aldığı önlemler hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Osmanlı hükûmetinin ülkenin bütünlüğü için yürüttüğü politikaları bir kabilenin eleştirmesi Babiâli'nin tüm çabalarına rağmen merkezden uzak eyaletlerde eski otoritesine sahip olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu isyan 1900'lü yıllarda Osmanlı-Arap ilişkilerinin seyrine de ışık tutmaktadır.

3.2. Suriye, Lübnan ve Tâif'te Üstlendiği Görevler

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Suriye, Lübnan ve Hicaz, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır (Bağlıoğlu, 2008:13). Akdeniz'in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu, doğu da Irak ve güneyde Ürdün, Lübnan ve İsrail ile çevrili olan Suriye jeopolitik açıdan stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle tarih boyunca birçok

medeniyet Suriye'ye hâkim olmuştur (Şen, 1999:15). 1516'da bölgeye Osmanlı Devleti egemen olmuş ve Suriye'nin idari yapılanmasına oldukça önem vermiştir. 1549'da Halep ve Şam eyaletleri kurulmuştur.³⁰ XVII. yüzyıla gelindiğinde bölge Şam, Halep, Tunus ve Sayda isimli 4 vilayetten oluşmaktayken 1865'te ise Şam ve Sayda vilayetleri birleştirilerek Suriye Vilayeti adını almıştır (Ünal, 2013:3-4). Lübnan ise kuzeyi ve doğusunda Suriye, güneyinde İsrail ile çevrilidir. Batısında Akdeniz'e açılan Lübnan, dağlık bir alandadır. Beyrut, Trablusşam, Sayda ve Sur önemli şehirleridir. Bölge de Müslüman, Rum ve Ermeniler yaşamaktaydı (DİA, 2003:243).

Lübnan'ın Osmanlı egemenliğindeki idaresi dönemin güçlü Dürzi ailesi olan Ma'oğulları'na verilmiştir. Ma'n emirlerinin yanında bölgede yerel yöneticiler de bulunmaktaydı (Buzpınar, 2003:248). Lübnan da öne çıkan iki farklı dini grup olan Hristiyan Maruniler ile idareyi elinde bulunduran Müslüman Dürziler arasında yaşanan çatışmalar bölgedeki Osmanlı hakimiyetini zorlaştırmaktaydı (Bağlıoğlu, 2008:14). Nitekim bu çatışmalar sonucunda emirlik görevi Ma'oğulları'ndan alınarak, Hristiyan (Maruni) *Şehab Ailesi'ne* bırakılmıştı. 1832-1840 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın işgalinde kalan Lübnan'da 1840'da Osmanlı hakimiyetinin tekrardan tesis edilmesi üzerine Dürzi-Maruni çatışması da yeniden gündeme gelmiştir (Akar, 1996:8).

Hiç kuşkusuz Arap coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri de Hicaz'dır. Necid yaylaları ve Tihâme ovaları arasında bulunan Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Tâîf'ti (Apak, 2001:180). Tâîf, Mekke'nin 80 km. doğusunda, Gazvan dağının güney eteklerinde Vec vadisinde kurulmuştur. Zengin su kaynaklarına ve verimli topraklara sahip olan şehir önemli bir ticaret merkeziydi (Aycan, 1995:213). Tâîf'te İslamiyet'ten önce *Sakif kabilesi* etkiliydi. Bu şehrin etrafını surlarla çevirdiği için Tâîf (etrafı duvarlarla çevrili) olarak adlandırılmıştır. Şehrin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte idari yönetim Mekke şeriflerine bırakılmıştı. 1864 *Tuna Vilayet Nizamnamesi* kapsamında Hicaz eyaletinin Mekke sancağına bağlı nahiye merkezi olmuştur (Küçüktaşçı, 2010:443-446).

Osmanlı Devleti, bölgeyi kontrol altında tutabilmek amacıyla her yıl düzenli olarak hac organizasyonu düzenlenmiştir. Hac kervanlarının en önemli durak noktalarından biri olan Şam'da bu organizasyon vali tarafından yönetilmekteydi. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar valilik görevine Azm Ailesi getirilmiştir. 1783'te valilik görevinin Azm Ailesi'nden alınması

³⁰ Halep eyaleti; Halep, Adana, Hama, Humus, Birecik, Azaz-Kilis, Maarra, Banyas ve Selemiye olmak üzere 9 sancaktan oluşurken, Şam eyaleti ise Şam, Kudüs-i Şerif, Gazze, Nablus, Safet, Trablus, Salt-Aclun maa Kerek, Şebek ve Ikta-i Vilayet-i Turuba-yı Arap olmak üzere 8 sancaktan oluşmaktaydı. Bkz. (Ünal, 2013:4).

üzerine bu kabile bölgedeki nüfuzundan yararlanarak çevre aşiretler ile ittifak kurarak hac organizasyonunu engellemeye çalışmıştır (Özoylumlu, 2018:15-16).

Babîâli'nin görevlendirdiği en önemli valilerden biri de şüphesiz Cezzar Ahmet Paşa'ydı. Şam ve Sayda valiliği yapan Cezzar Ahmet Paşa, 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte Suriye'nin de işgal tehlikesine karşı Akka önlerinde başarılı bir mücadele vermiştir (Şen, 1999:18). Şam'da meydana gelen olaylar bununla da sınırlı kalmamış, 15 Kasım 1831'de isyan çıkmıştır. Hac mevsiminin yaklaşması dolayısıyla isyanı bir an önce bastırmak amacıyla Sayda ve Halep valileri bölgeye gönderilmiştir. İsyancılar Şam valisi Selim Paşa'yı şehit etmiş, bunun üzerine Halep valisi Mehmet Paşa, isyanın Halep'e ilerleyeceğinden endişe duymuş olmalı ki şehrin güvenliği için önlemler almıştır (Ünal, 2013:263).

Osmanlı Ortadoğu'sunda yaşanan huzursuzluklardan yararlanmak isteyen Fransızlar faaliyetlerini Lübnan'da yoğunlaştırmışlardır. Dürzi kabile reislerinin İngiltere ile yakınlaşmasından rahatsız olmuşlar ve Maruni reisleri ile iş birliği yapmışlardır. 1840 yılında Fransızların desteklediği Maruni reislerinden Beşir Şehab'ın Emirlik görevinden azledilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu kaymakamlık düzenine son verilip emirliğe tekrardan Şehab'ın getirilmesini istemişlerdir (Akar, 1996:13-14). Fransızların bölge üzerinde hakimiyet kurmak istemelerinin nedeni Lübnan'ın Avrupalı devletlerin, Araplar ile olan ilişkilerinde bir köprü vazifesi görmesiydi (Günay, 1995:87).

Fransızlar, Lübnan hakimiyeti için bölgede okul ve kiliseler açarak Fransız kültürünü Lübnan'daki Hristiyanlar arasında yaymaya çalışmışlardır. Ayrıca bölgede bulunan konsololar, yerel liderlere karşı haksız müdahalelerde bulunmuşlardır. Müdahalelere karşı en sert tepki Sayda valisi Hurşit Paşa'dan gelmiştir. Hurşit Paşa 1857 yılında durumu Sadaret makamına bildirmiştir (Akar, 1996:14-15). XIX. yüzyılda dil ve vatan birliğine dayanan ulusçuluk fikri Avrupalı devletlerin de etkisiyle Osmanlı Arapları arasında yayılmaya başlamıştır (Poliak, 1954:101). Bölgede bir yandan kabileler arasında yaşanan mücadeleler devam ederken bir yandan da Osmanlı idaresine karşı ayaklanmalar meydana gelmekteydi. Bütün bu hadiseler Arap yarımadasındaki huzursuzluğu iyice artırmıştı.

Şerif Nasır, Arap topraklarında bulunduğu sırada merkezi hükûmet ile temaslar kurarak kutsal beldelerde yaşanan gelişmelerden ve bazı tatsız hadiselerden Babîâli'yi haberdar etmiştir. 1892 yılında dönemin Mekke emiri aynı zamanda amcası olan Avnürrefik'i Osmanlı hükûmetine şikâyet etmiştir. Şerif Nasır ve kardeşi Şerif Hüseyin ile amcası Avnürrefik

arasında yaşanan gerginliğin nedeni, Avnürrefik'in emirlik vazifesine gelmesiyle birlikte Şerif Ailesi üyeleri üzerinde baskın bir konum elde etmek ve bu konumu menfaatleri için kullanmasıdır. Üstelik Arap halkı da yapılan bu zulümden nasibini almıştır (BOA. BEO. 106/7932.2). Ailesinin Avnürrefik'in adamları tarafından darp edildiğini, yıllardır hakarete uğradıklarını ve haklarının gasp edildiğini iddia eden Şerif Nasır, amcası Abdullah'ın oğlu Ali ile birlikte kendilerine reva görülen zulümden şu cümleler ile bahsetmekte ve merkezi hükümetten artık duruma müdahale etmesini istemektedir:

Şerif Hazretleri dünkü gün biraderimiz Şerif Hüseyin Bey'in evini bastırıp, kapılarını kırıp Taif'te bulunan eşlerinin zi kıymet (kıymetsiz) eşyalarına varıncaya kadar sokaklara attırdığı gibi adamlarımızı (hizmetkârlarımızı) dahi sıra dayağından geçirip hapsedti. Bize büyük pederimizden intikal eden ve ailemizin tüm üyelerine ait olan çiftliklerimizin gelirlerini ve kendi hissemizi on seneden beri ya kullanıp ya da satıp kazanç elde eden bu kişi (Avnürrefik) bugün 100.000 mecdiyeyi aşan hakkımızı vermekten imtina ediyor. Bize reva görülen bu zulm ve hakaretlere artık sabır ve ihtimalimiz kalmadığından alacaklarımızın Mekke Emiri olan bu kişiden tahsilini talep eder, perişan halde olan aile fertlerimize merhamet ve şefkat-i şahanelerini niyaz ve istirham eyleriz (BOA. BEO. 106/7932).

Emir-i Sabık Merhum Şerif Abdullah Paşazade Ali

Merhum Şerif Ali Paşazade Nasır

Osmanlı Devleti, yaşanan bu olay neticesinde Şerif Hüseyin'i İstanbul'a davet ederek kendisine burada memuriyet vermiştir. Böylece Arap yarımadasında Şerif Ailesi arasında yaşanacak çatışmaların bölgedeki Osmanlı egemenliğini tehlikeye atmasının önüne geçilmiştir (Öztürk, 2017: 153). Ne var ki Babiâli'nin aldığı bu önlem olayları yatıştırmamış, Şerif Nasır ve amcası Abdullah'ın oğlu Ali, Mekke Emiri Avnürrefik'in kendilerine duyduğu düşmanlığın son bulmadığını aksine ailenin bütün fertlerine iftiralar atarak Osmanlı hükümetinin aileye olan sevgisini ortadan kaldırmaya çalıştığını söyleyerek tekrardan şikâyet etmişlerdir. *Şura-ı Devlet Azası'ndan Şerif Abdullah Paşa'ya* ve *Şura-ı Devlet Azası'ndan Şerif Hüseyin Bey'e* hitabı ile başlayan yazı içeriği şu şekildedir:

Saltanat ve hilafet makamlarına olan minnet duygularımızı ifade etmek cesaretinde bulunarak söze başlamak isteriz. Mekke Emiri (Avnürrefik) tarafından artık alışkanlık haline gelen düşmanlık hissi gün be gün artmaktadır. Hukukumuzun üzerine yatmak ve kollarıyla (nüfuzuyla) aile fertlerimizin küçüklerini ve büyüklerini mahvetmek amacıyla iftiralar atmak niyetinde olduğu (aşikârdır). Bu yalanların aslı araştırılmaksızın ve soruşturma heyetinin dahi onayı beklenmeden ata ve ecdadımızdan ırsen intikal etmiş, o sayede refah içinde yaşamakta

olduğumuz hisse ve halifelik makamının teveccühlerini kaybetmekten korkup çekindiğimizden üzerimize atılan iftira ve yalanların hükümsüz bırakılması hususunda ... (BOA. Y. PRK. AZI. 23/6).

Merhum Şerif Ali Paşazade Nasır

Merhum Şerif Abdullah Paşazade Ali

Görüldüğü üzere Şerif Ailesi içerisinde farklı zamanlarda çok sayıda huzursuzluk yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıklar zaman zaman bölge istikrarını da olumsuz etkileyen bir mahiyete bürünmekte ve Arabistan Yarımadası'nın idaresini güçleştiren bir durum olarak Babıâli'nin işini hayli zorlaştırmaktadır. Öte yandan bu tartışmalar hilafet makamı tarafından verilen ihsan ve hediyelerin maddi ve manevi açıdan aile fertleri üzerinde ne derece etkili olduğunu ve önemsendiğini gözler önüne sermektedir. Zira ailenin fertleri bu ihsanlara mazhar olmanın kendilerine Mekke Emirliği gibi önemli makamların yolunu açacağına pekâlâ bilincindedirler.

Tüm İslam âleminin kiblesi olan Kâbe'nin huzur içerisinde olması ve burada hayır işlerinin düzenli şekilde yürütülmesi için bazı sorumluluklar üstlendiği anlaşılan Şerif Nasır hem Padişah'ın gözündeki saygınlığını artırmış hem de Arapların sevgisini kazanmıştır. Nasır bu hizmetleri nedeniyle 1894 yılının Nisan ayında hilafet makamı tarafından ödüllendirilecektir (BOA. İ. TAL. 50/12.2).

Şerif Nasır'ın Hicaz Yarımadası'nın idaresinde üstlenmiş olduğu önemli görevlerden biri de Hamidiye Hicaz Demiryolu'nun yapımı sırasında üstlenmiş olduğu komisyon görevleridir. Bu kapsamda 1908 yılında demiryolu inşası için hatırı sayılır meblağda bir yardım toplamıştır. Benzer şekilde Nasır, Yemen'de (Aynı Zebid) tamir komisyonluğunun başkanlığı görevini de yürüterek devlet ricalinin takdirini kazanmıştır (BOA. İ. TAL. 457/18).

Osmanlı hükûmeti, devletin bekası için Arapların Osmanlı yönetiminden ayrılmamaları konusunda ihtiyaç duyulan tüm önlemleri almak istemiştir. Arapça konuşulan eyaletlerde politikaları da bu çerçevede yürütmüşlerdir. Bununla birlikte tüm çabalarına rağmen Osmanlı Arabistan'ında genel anlamda bir gerginlik ve hareketlilik olduğunun da farkındaydı. Bu gerginliğin bir tarafında Şerif Ailesi içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar vardır ve çatışmalar genellikle Tâif ve civarında yoğunlaşmıştır. Nitekim 1911 yılında bazı Arap seçkinlerinin

bölgedeki nüfuzlarını artırma hırsı dolayısıyla Tâîf'te meydana gelen olaylarda Tâîf'in dörtte birini çeviren duvar yıkılmış, olaylar şiddetini artırarak devam etmiştir. Yaşanan bu karışıklıklar merkezi hükûmetin aldığı önlemlerle giderilse de Arap coğrafyasındaki isyanların sonu gelmemiştir (BOA. BEO. 3935/295076).

Bu tür saldırıların arttığı dönemde Şerif Nasır, Şam ve Medine'ye giderek burada hatta zarar veren bölgenin ileri gelen Arap kabileleri ile görüşmüştür (BOA. BEO. 3515/263604.2). Anlaşıldığı kadarı ile bazı Arap şeyhleri başkentten gönderilen paranın kabul edilip edilmemesi konusunda tereddüt yaşamışlardır. Ancak bu aşamada Şerif Nasır'ın Arap kabilelerini ikna konusunda başarılı olduğunu görmekteyiz. Gerçekte Babiâli her yıl Sürre alayları ile önde gelen Arap liderlerine düzenli olarak bazı hediyeler göndermiştir. 1909 yılında Şerif Nasır'ın *mahmil* görevi eşliğinde İstanbul'dan Hicaz yöresine getirmiş olduğu hediyeler bu çerçevede bölgede dağıtılmıştır. Bunun dışında ikna edilen Arap liderlerine verilmek üzere Beyrut mal sandığı aracılığı ile Bank-ı Osmani'ye emanet edilerek Medine-i Münevvere muhasebeciliğine 20.000 kuruş para gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. 2759/ 6.2). Şerif Nasır, bu ziyaretleri esnasında saray ile arasını bozacak herhangi bir faaliyette bulunmamıştır. Aksine başkent bürokrasisi ile iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1911 yılının Ekim ayında hizmetinde olduğu Sadrazam'a bir tebrik mesajı göndererek sadakatini sunmuştur (BOA. A. MTZ. (05) 38/20).

3.3. Şerif Nasır'ın Kölesi Esad Said'in Bir Başka Köle'yi Öldürmesi ve Mekke'deki Yansımaları

Osmanlı hükûmeti ve Arap eşrafı tarafından saygı duyulan bir şahsiyet olsa da Şerif Nasır'ın davranışlarından memnun olmayan bazı Arap kabile liderlerinin varlığı söz konusuydu. Arapça konuşulan eyaletlerde bölge eşrafından bazı kişiler Şerif Nasır'ın mizacı ve Mekke'deki halka olan tutumuna tepki göstererek onun bölgede Osmanlı otoritesini tanımayan davranışlarını merkeze şikâyet etmişlerdir. Şikâyet konu olan suçlama ise 1887 yılında Mekke'de bulunduğu dönemde Şerif Nasır'ın konağında hizmet eden kendi kölesi Esad Said'in, Abdullah Sagir isimli bir başka köleyi kasten öldürmesidir. Olayı etraflıca anlatan Mekke eşrafının şikâyet yazısına göre;

Köle Abdullah Sağır, Şerif Nasır'ın konağının dehlizinde ve bizzat kendisinin vermiş olduğu emir doğrultusunda Nasır'ın kölesi Esad Said tarafından rovelver (tabanca) ile vurularak öldürüldü. Yarasının ağır olmasından dolayı komşuları feryat seslerini işittiler, feryat seslerine üzüldüler, ne çare ki üçüncü gün köle öldü. Vefatına üzülen annesinin çarşı pazar dolaşarak,

başına topraklar saçarak ve oğlunun kasten öldürüldüğünü feryat ederek gezmesi bu defada ahali üzerinde son derece olumsuz etkiler doğurmuştur. Daha sonra ceset konaktan çıkarılarak defnedilmiştir (BOA.Y.A.HUS.202/47.4).

Bu üzücü olay, Mekke Emiri tarafından da işitilmiş ve Şerif Nasır çağrılarak olay kendisine sual edilmiştir. Kölenin Şerif Nasır'ın emri ile öldürüldüğünün anlaşılmasından sonra Mekke Emiri ve Mekke eşrafından 15 kişinin isteği ile şer'i yargı sürecinin başlatılması için Osmanlı hükûmetine başvurmuştur. Kendine has kurallar çerçevesinde yönetilen kutsal beldelerin idaresinde ve sosyal yaşamında kölelik kurumunun geleneksel yasaları yaşatılmaktaydı. Nitekim Arap toplumunda köleler “*beyne'l verese dahili tereke*” yani “*mirasa dahil olan mal varlığı*” olarak kabul edilmekteydi. Bu durum toplum içerisinde sınıfsal bir yapı olduğunu da göstermektedir. Şüphesiz merkezi hükûmetin Arap kabile liderlerine karşı ihtiyatlı davranmasının nedeni de Arap toplumunun bu yapısıdır (BOA. Y. A. HUS. 202/47.4).

Mekke seçkinleri, Şerif Nasır'ın saray ve saltanat ortamında terbiye edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu ciddi tepkinin asıl nedeni ise Mekke ileri gelenlerinin Nasır'ın otorite tanımaz, keyfi tutumunun ailesinin nüfuzundan kaynaklandığını düşünmeleri idi. Aşiret reisleri Şerif Nasır'ın bu itaatsiz tavırlarının ileride daha şiddetli boyuta ulaşacağından duydukları endişe böyle bir çözümün üretilmesine neden olmuştur (BOA. Y. A. HUS. 202/47.14).

Neticede Mekke Emiri Şerif Avnürrefik Paşa'nın konunun araştırılmasını talep etmesi ve yaşanan cinayetin neden olduğu huzursuzluk Babıâli'yi de haklı olarak bir endişeye sevk etmiş, sonuçta bu tür keyfi davranışların sergilenmesini önlemek için Şerif Nasır, İstanbul'a davet edilmiştir. Babıâli, Mekke'deki kabile liderlerinin merkezi otoriteye olan güvenlerinin tesisi için olayı incelemiş, ancak konunun hassaslığı dolayısıyla Mekke eşrafı ile Şerif Nasır arasında yaşanan bu gerginliğin sonlanması için aracı olmuştur (BOA. DH. MKT. 1417/3). Şerif Nasır, İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra gelecekte bir Osmanlı bürokratu olarak birtakım görevlerle imparatorluğun güney vilayetlerine gönderilecek ve Arap eşrafı tarafından muhabbet ile karşılanacaktır.

3.4.Hindistandaki Görevleri ve Görüşmeleri

Şerif Nasır, yalnızca kendi doğup büyüdüğü yerler olan Mekke ve Hicaz bölgesinde değil aynı zamanda lisanına ve kültürüne yabancı olduğu başka coğrafyalarda da çeşitli sorumluluklar üstlenmiştir. Hindistan bu yerlerden biridir. Hindistan’da yürüttüğü faaliyetler, Nasır’ın Osmanlı Devleti’nin hizmetinde iken bazı diplomatik misyonlar üstlendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hindistan, Umman denizi ile Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya dağları, güneyde Hint okyanusuna kadar uzanan geniş topraklar üzerinde kurulmuştur (Erinç, 1998:69). Tarih boyunca birçok medeniyetin akınlarına uğrayan Hindistan, üzerinde en etkili olan topluluk şüphesiz Türkler olmuştur (Karagözoğlu, 2016:248). Bilindiği üzere Gazneli Mahmut’un seferleri ile İslamlaştırılan Hindistan da Gaznelilerden sonra Memluk Türklerinden oluşan Gurlular egemen olmuşlardır. Bunun dışında bölgede Türk-İslam kültürünün yayılmasını sağlayan Delhi Türk Sultanlığı, Kalaçlar, Tuğluklular, Seyyidiler, Lodiler ve Babürler de bulunmaktadır (Şahin, 2018:136-138).

Osmanlı Devleti’nin Hindistan Müslümanları ile ilişkileri XV. yüzyılda başlamıştır. Babıâli, Hint Müslümanlarının Halife’ye olan sadakatini artırmaya çalışmıştır. Bu süreçte bölge üzerinde Osmanlı hükümetinin nüfuzuna tehdit oluşturan İngiltere, XIX. yüzyılda Hindistan’da bir sömürge sistemi kurmuştu. 1600 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz sömürgeciliğinin Asya kıtasındaki en önemli gücünü oluşturmaktaydı (Bilgenoğlu, 2020:276). Ümit Burnundan, Macellan boğazına kadar uzanan alanda 15 yıl sürecek olan ticaret üstünlüğü sağlayan, aynı zamanda politik bir yapıya sahip olan Doğu Hindistan Şirketi’nin yetkilerine 1858’de çıkarılan Hindistan idare kanunu ile son verildi. Böylece Hindistan yönetimi doğrudan İngiliz Hükümetine geçmiştir (Doğan ve Erdoğan, 2017:840-845). Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit döneminde Hint Müslümanları ile ilişkilerini Ulema, nüfuzlu kişiler üzerinden ve gazeteler aracılığıyla geliştirmeye çalışmaktaydı. Babıâli, İngilizlerin Hindistan üzerinde yürüttüğü sömürge politikalarına karşı bölgedeki Müslümanların halifeye olan bağlılığını artırmak istemekteydi (Özcan, 1998:81-84). Bu amaçla bölgeye giden nüfuzlu kişilerden biri de Şerif Nasır’dı.

Şerif Nasır, 29 Haziran 1898 yılında Hindistan’a seyahat etmiştir. Seyahati sırasında İngiliz siyaset adamları ile görüştüğü bilinmektedir. İngilizler ile olan bu münasebet Osmanlı Devleti’nin Hindistan’daki Batavya şebbenderliğinin dikkatini çekmiş ve konu ile ilgili Sadrazam Halil Rıfat Paşa’ya bilgi verilmiştir. Osmanlı hükûmeti, Şerif Nasır’ı sadakatli bir bürokrat olarak görse de seyahat ettiği yerlerdeki mülki amirler onun İngilizlerle olan ilişkisine şüphe ile yaklaşmışlardır. Batavya Şebbenderi Kadir Bey’in 17 Mayıs 1898 tarihiyle İstanbul’a gönderdiği raporda Nasır’ın seyahat süresince Hindistan’da uğradığı yerler ve temas kurduğu kişiler yazılmıştır (BOA. Y. A. HUS. 386/47.1).

Raporda, Batavya şebbenderi Kadir Bey, Nasır’ın Hindistan’a gelmeden evvel daha İstanbul’da iken İngiltere’nin Dersaadet sefiri *Sir Filib* ile görüştüğü ve aynı şekilde İngiliz konsolosu *Lord Karmed* ile görüşerek her ikisinden de seyahati boyunca referans olarak kullanabileceği birtakım tavsiyename aldığını bildirilmiştir. Söz konusu tavsiyenamelelerden biri Bombay’da bulunan etkili bir kişiye diğeri ise Singapur melikine hitaben yazılmıştır (BOA. Y. A. HUS. 386/47.1). XIX. yüzyıl şartlarında yurtdışı seyahatlerinde çok lüzumlu olan bu belgeler seyyahların ya da bürokratların gittikleri yerlerin yöneticilerine vermeleri halinde seyahat şartlarını kolaylaştıran son derece önemli belgelerdir (Belge ve Hanılçe, 2022:1200). Seyahat süresince konsoloslukta misafir edilen Şerif Nasır’ın İngiliz siyaset adamlarının ileri gelenleri ile olan teması son derece dikkat çekici bulunmuştur. Osmanlı Devleti’ne ihanet edebileceğine dair bazı kanaatlerin oluşması Hindistan’da bulunan diplomatik temsilcileri endişeye sevk etmiştir (BOA. Y. A. HUS. 386/47.3).

Şerif Nasır’ın Hindistan’a gerçekleştirdiği seyahate şüphelerin gittikçe artması üzerine Hariciye Nâzırı tarafından Hindistan Batavya şebbenderinin şüphesini çürüten bir yazı Babıâli’ye gönderilmiştir. Hariciye nâzırı Turhan Paşa’ya göre; “*Şerif Nasır’ın Hindistan seyahatinin amacı Hindistan çevresinde bulunan yüksek rütbeli devlet görevlilerini ziyaret etmektir. Merkezi hükûmet Nasır’ın Cava’ya (günümüz Endonezya) seyahatine de müsaade etmiş ve İngilizler ile olan temasından da haberdardır*”. Dönemin Hariciye Nâzırı Turhan Paşa’nın bu eğilimlerinin asıl nedeni Nasır’ın Hindistan’daki faaliyetlerinden dolayı Şerif Ailesi gibi saygın bir ailenin Osmanlı’ya karşı olumsuz bir tutum sergilemenin önüne geçmektir (BOA. Y. A. HUS. 386/47). Ayrıca Şerif Nasır’ın, İngilizler ile olan görüşmelerinde Osmanlı aleyhine gelişebilecek bir asılık girişimi içinde olmadığını da Turhan Paşa’nın düşünceleri doğrular niteliktedir.

Tablo 2 Şerif Nasır’ın bazı seyahatleri ve üstlendiği görevler

Tarih	Bulunduğu Şehir	Görevi
1894	Mekke	Kâbe ve civarının huzurunu sağlama
1898	Hindistan	Yüksek devlet görevlilerini ziyaret etmek
1908	Yemen	Ayn-ı Zebit şehrinin tamir işlerini yürütmek
1909 (Şubat)	Hicaz	Beni Salim kabilesinin Mekke-Medine tren hattına düzenledikleri saldırıları sonlandırmak
1909 (Mart)	Hicaz	Hacı kafillesi ile gönderilen Sürre alayıyla birlikte Mekke-Medine'ye gönderildi
1909 (Mart)	Şam-Medine	Hicaz Demiryoluna yapılan saldırıları sonlandırmak
1909(Haziran)	İstanbul	-
1911	Tâif	Şerif Hüseyin'i karşılama komisyonunda bulundu

3.5. Şerif Nasır Bey'in Maaş ve Ödül Bilgileri

Meclis-i Ayan'ın Arap kökenli bir bürokratı olarak Türk-Arap ilişkilerinde önemli işler başaracağı düşünülen Şerif Nasır Bey'in incelenen arşiv belgelerindeki bilgilere göre çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirildiği görülmektedir. Şerif Nasır, Hz. Peygamber soyundan gelmesi nedeniyle *şurefa-i kiramdan* kabul edilmiştir (BOA.TS.MA.e. 379/164). Arapların en nüfuzlu ailelerinden biri olan Şerif Ailesine mensup olması dolayısıyla da “Bey”, “Efendi” gibi unvanlara anılan Şerif Nasır'ın, *Paşa* unvanını aldığı da bilinmektedir (BOA.İ.DH. 982/77574). Babiâli'ye olan sadakatinden dolayı Şerif Nasır'ın almış olduğu bir başka unvan da *mirimiranlık'tır* (sivil paşalık) (BOA. İ.TAL. 151/74).

Osmanlı Devleti tarafından madalyalar ile de ödüllendirilen Şerif Nasır, 1883 yılında 3. rütbeden bir Mecidi Nişanı ve (BOA. İ. DH. 877/69968) 1885 yılında yüksek rütbeden *mirimiranlık* unvanı almıştır (BOA. İ. DH. 967/76460). 1886'da ise 1. sınıf 1. rütbe Osmanlı ve Mecidi Nişanı almış, ardından bir üst rütbeden ödüllendirilmiştir. Dönemin Mekke Emiri Avvürrefik, Şerif Nasır'ın Mekke/Medine'nin hizmetkârlığını yürüttüğünü Şerif Ailesi'nin

uzun yıllardır Mekke Emirliği görevini yürütmeleri dolayısıyla ödüllendirilmelerini, yeğeni Şerif Nasır ve kardeşi Abdullah'ın oğlu Şerif Mehmet'in mevcut rütbelerinin yükseltilmesini istemiştir (BOA. Y. MTV. 46/120). Dönemin Mekke Emiri Avnürrefik Paşa, 1889 yılında yangın felaketine uğrayan yeğenleri Şerif Hüseyin'e 1. rütbeden, Şerif Nasır'a ise Osmanlı ve Mecidi Nişanlarının 3. rütbelerine ilaveten üst (bâla) rütbe verilmesini istemiş ancak Sadrazam Kâmil Paşa, mevcut rütbelerinin şu anda yeterli olduğu konusunda görüş bildirmiştir. Avnürrefik, ileri de yeğeni Şerif Hüseyin ile arası açılacak olmasına rağmen aileye mensup kişilerin Osmanlı Devleti nezdinde ödüllendirilmelerini talep etmiştir (BOA. Y.A. HUS. 247/54).

Şerif Nasır'a 1892'de Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığından dolayı Sadakat Nişanı (1. Rütbeden Mecidi Nişanı) ve Mirimiranlık unvanı verilmiştir. Nasır'ın bu derece itibarlı ödüller almış olması elbette onun Osmanlı Devleti hizmetindeki başarılarını ve Osmanlı devlet ricalinin muhabbetini kazandığını göstermektedir (BOA. İ. TAL. 15/74). Kâbe'deki hizmetlerinden dolayı da kendisine 2. rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. Bunlara ilaveten 1898'de 1. sınıf 1. rütbeden 2. Mecidi Nişanı da verilmiştir (BOA. İ. TAL. 50/12.3, 157/10.2). Ayrıca Mekke Emiri Şerif Hüseyin, kardeşi Şerif Nasır'ın Arap topraklarındaki hizmetlerinden dolayı onun mevcut rütbesinin (Nişanı Ali) bir derece yükseltilmesini talep etmiş, merkezi hükûmet Şerif Hüseyin'in bu teklifine olumlu yanıt vermiştir (BOA. İ.TAL. 457/18). Ulusçuluğun etkilerini Arap topraklarından uzak tutmak isteyen Osmanlı hükûmetinin Arap eşrafından bir bürokratı kendi himayesinde ve saltanat yanlısı bir şahsiyet olarak yüksek kademelerde görevlendirmesi, şüphesiz Arap topraklarındaki Osmanlı egemenliğini olumlu yönde etkileyecek bir durumdur.

1909'da İstanbul'a gelen Şerif Nasır ve beraberindeki Âsir³¹ müftüsünün oğlu Ahmet Hıfzı ile Âsir ümerasından Mehmet bin. Abdurrahman Aiz Efendilere hizmetlerinden dolayı 4. rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. Nasır'ın Mekke -Medine dışında Arap coğrafyasının diğer bölgeleri ile de olan irtibatı onu, Osmanlı Devleti'nin Arap politikasının önemli bir bürokratı yapmaktadır (BOA. BEO. 3620/271451). Osmanlı Devleti, Şerif Nasır ve Arap yarımadasının önde gelenlerini hizmetine alarak Arap tebaa üzerindeki nüfuz sahibi kişilerin ihanetlerini de önlemek istemiştir (BOA. DH. MKT. 2904/6). Aynı zamanda İngilizlerin Şerif

³¹ Asir bölgesi Suudi Arabistan'ın güneybatısında yer alan idarî bir bölgedir. Hicaz ile Yemen arasındaki Serat denilen dağlık bölgeyi içine alan Asîr, coğrafi bir bölgenin adı değildir. XIX. yüzyıldan itibaren ise Necran ve Nimas arasındaki dağlık bölgeye Asîr, Yemen'den Kahme'ye kadar olan Kızıldeniz sahilindeki ovalık sahaya da Tihâme Asîri adı verilmiştir. Asîr 1922 yılından itibaren Suudi idaresine gitmiştir bkz. (Halaçoğlu, 1991: 482-483).

Hüseyin ile iş birliği içinde Arap ileri gelenlerini yanına çekmeye çalıştığını düşünürsek, Âsir ümerasının Osmanlı lehine bir tutum sergilemesinin Şerif Hüseyin'in güçlenen etkisine karşı bir denge unsuru oluşturacağı muhakkaktır. Âsir ileri gelenlerine verilen taltifler de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti, 1914 yılında Meclis-i Ayan üyesi Şerif Nasır'a birinci; oğlu Cemil Bey'e ise ikinci rütbeden Mecidi Nişanı vermiştir. Nasır'ın yalnızca kendisiyle değil oğlu ile de alakadar olan merkezi hükûmet, Şerif Ailesinden Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Arap topraklarındaki Osmanlı karşıtı faaliyetlerinin istihbaratını aldığı için aynı aileden Şerif Nasır'ı, Hüseyin'e karşı devlet yanlısı bir politika yürütmesi için madalyalarla, üst düzey rütbe ve maaşlarla kendine bağlamaya çalışmıştır (BOA. İ. TAL. 492/59).

Osmanlı Devleti, özel yönetimli eyaletlerden olan Mekke'de yaşayan Şerif Ailesi'nin üyelerine bütçe ayırmış, Arapların önde gelen eşrafına kıyafet giderini karşılaması için "kisve bahası" adı ile dahi para vermiştir (BOA. DH. MKT. 1274/33.2). Şerif Nasır'ın bürokrat kişiliğinden istifade ederek merkez ile iş birliği içerisinde olmasını isteyen Babîâlî, konunun hassasiyeti nedeniyle Şerif Nasır'a ilgi göstermiştir. Diğer taraftan Nasır da bu ilginin bilinci içerisinde hareket etmiştir. Bu çerçevede Osmanlıdan çeşitli gerekçelerle kendisine bazı ödenekler tahsis edilmesini talep etmiş, Nasır'ın bu istekleri Osmanlı makamları tarafından genellikle kabul görmüştür. Nitekim ailesinden ölen kişilerin maaşının da kendisine aktarılması kabul edilmiştir. Vefat eden aile fertlerinden kalan maaşlar Nasır'ın gelir kalemleri arasında sayılabilir. Bu bağlamda Şerif Nasır'ın kardeşi *Şerife Sere Hanım*'ın vefatından sonra ondan kalan 1000 kuruş maaşın Nasır'ın mevcut 1900 kuruş maaşına ilave edilmesi (1890), (BOA. İ. ŞD. 105/16283), ayrıca kayınpederi Abdülmüttalip Efendi'den kalan 1000 kuruş maaşın da Şerif Nasır Bey'in 1800 kuruş maaşına ilaveten ödenmesi (1891) bu eğilimin sonucu olan talepler olarak karşımıza çıkmaktadır (BOA. İ. DH. 1253/98316).

Şerif Nasır, kardeşi Abdullah'ın 1889 yılında vefat etmesi üzerine kardeşinden kalan maaştan (1800 kuruş) kendisine düşen payın verilmediğini, maaşın tamamını Şerif Abdullah'ın eşi *Hazime Hanım*'ın aldığını söyleyerek bir kısmının kendisine verilmesini istemiştir. Nasır, taleplerinin şeri hukuka uygun olduğunu belirterek girişimlerine hukukî bir zemin bulmaya çalışmıştır (BOA. İ. DH. 1133/88479).

Şerif Ailesi'nin her bir üyesinin devlete bağlılığını kazanma konusunda oldukça titiz hareket eden Babîâlî, Şerif Nasır'ın eşine de maaş bağlamıştır. Nasır ve eşi Şerife Şemsiye Hanım, maaşlarını Mekke hazinesinden talep etmiş (BOA. BEO. 3088/231587). ancak

maaşlarının hazinece ödenmemesi üzerine vekilleri *Cemiyet-i Rüsumiye Azası Hüseyin Hüsnü Bey*, konu ile ilgilenmesi için Şerif Nasır tarafından görevlendirilmiştir. Şerif Nasır ve ailesinin maaşları için Osmanlı Devleti ile sürekli irtibat halinde olması ailenin gelir kalemleri arasında hazineden tahsis edilen ödeneklerin ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (BOA. BEO. 1383/103708).

Tablo 3 Şerif Nasır'ın aldığı nişan ve ödülleri³²

	Tarih	Nişan – Madalya Alan Kişi	Memuriyeti	Nişan/Madalya
1	15 Şubat 1883	Şerif Nasır Bey	-	3. Rütbeden Mecidi Nişanı
2	9 Kasım 1885	Şerif Nasır Bey	-	Yüksek Rütbeden Mirimiranlık
3	4 Şubat 1886	Şerif Nasır Bey	-	1. Sınıf 1. Rütbe Osmanlı ve Mecidi Nişanı
4	16 Kasım 1892	Şerif Nasır Bey	-	Sadakat Nişanı (1. Sınıf 1. Rütbeden) Mecidi Nişanı ve Mirimiranlık unvanı
5	5 Mart 1898	Şerif Nasır Bey	-	2. Rütbeden Mecidi Nişanı
6	31 Ekim 1898	Şerif Nasır Bey	-	1. Sınıf 1. Rütbeden 2. Mecidi Nişanı
7	19 Kasım 1908	Şerif Nasır Bey	Ayn-ı Zebid Tamir Komisyonu Başkanlığı	-
8	16 Ağustos 1909	Şerif Nasır Bey	-	4. Rütbeden Mecidi Nişanı
9	14 Ekim 1909	Şerif Nasır Bey	Mekke Emiri (vekâleten)	-
10	13 Kasım 1909	Şerif Nasır Bey	Meclis-i Ayan Azası	-
11	23 Nisan 1914	Şerif Nasır Bey	Meclis-i Ayan Azası	1. Rütbeden Mecidi Nişanı
12	23 Nisan 1914	Şerif Nasır'ın oğlu Cemil Bey'e	-	2. Rütbeden Mecidi Nişanı
13	16 Kasım 1916	Şerif Nasır Bey	İstida Encümeni ve Nizamname-i Dahili Encümeni	-
14	26 Aralık 1917-14 Şubat 1918-28 Aralık 1918	Şerif Nasır Bey	Lâyiha Encümeni	-

³² Şerif Nasır'a verilen taltiflerin ve memuriyetlerinin yer aldığı belgeler bkz. (BOA. İ. TAL. 15/74; İ. DH. 967/76460; İ. DH. 877/69968; İ. TAL. 457/18.2; İ. TAL. 50/12; İ. TAL. 157/10; BEO. 3620/271451; İ. TAL. 492/59; BEO.3651/273764.2; BEO. 3662/274637).

³³**Tablo 4** Şerif Nasır'ın Maaş Bilgileri

	Tarih	Maaş Alan Kişi	Maaşı	Maaşa Zam	Yapılan
1	15 Aralık 1890	Şerif Nasır Bey	1900 kuruş	1000 kuruş ilaveten	
2	4 Eylül 1906	Şerif Nasır Bey	260 kuruş Kisve Bedeli	-	
3	30 Kasım 1891	Şerif Nasır Bey	1800 Kuruş	1000 Kuruş ilaveten	

³⁴**Tablo 5** Şerif Nasır'ın Osmanlı Hazinesinden Aldığı Borçlar

	Tarih	Borç Alınan Kurum	Alınan Borç	Memuriyeti
1	28 Eylül 1911	Maliye Nezareti	138.000 kuruş	Meclis-i Ayan Azası

Tablo 6 Şerif Nasır'ın Borcunun silinmesi³⁵

Borcun Miktarı	Borcun silindiği tarih	Silinme nedeni
53 lira 76 kuruş	25 Mayıs 1936 Resmî gazete ilanı	Borçlunun Mısır'da olması, Türkiye'de malı bulunmaması ve Mısır'daki adresinin tespit edilememesi nedeniyle borcu silinmiştir.

³³ Maaş bilgilerinin yer aldığı arşiv belgeleri bkz. (BOA. İ. ŞD. 105/6283; DH. MKT. 1274/33; İ.DH. 1253/98316).

³⁴ Hazineseden alınan borçlar için bkz. (BOA. BEO. 3941/295544).

³⁵ TBMM, Resmî Gazete, C:14, Sayı,3883, 1938:1288).

SONUÇ

Ulusçuluk akımın etkileri Balkanlara göre Arap coğrafyasında daha geç bir devirde görülmüştür. Bunun başlıca nedenleri arasında kuşkusuz Arap ahalinin meskûn olduğu toprakların ihtilalci akımların neşet ettiği Avrupa kıtasına hayli uzak olması ve İslam ortak paydasının Osmanlı toplumlumun Müslüman unsurları üzerindeki etkisi sayılabilir. Bu noktada II. Abdülhamit döneminden itibaren hilafet makamının etkin şekilde kullanılmasına yönelik ümmetçilik politikasının etkisi inkâr edilemez. Bu devirde Babîali, Arap topraklarındaki Osmanlı egemenliğinin sürdürülebilirliği için bölgeyi tanıyan, aynı dili konuşan ve Arap tebaa üzerinde son derece etki sahibi olan bazı nüfuzlu Arap kabilelerine mensup bürokratlar ile iş birliğini önemsemiştir. Bu meyanda bu tür ailelerden biri olan Şerif Ailesi'ne yönetim kadrolarında görevler vermiştir. Ne var ki emperyalist emelleri doğrultusunda hareket eden bazı Avrupalı devletlerin de bu ailelerin kendi politikaları için arz ettiği önemi kavramaları uzun sürmemiştir.

Avrupalı devletler, Arap aşiretlerinin siyasi ihtirasları doğrultusunda Osmanlı'ya karşı isyan edeceğini düşündüklerinden Arap eşrafını Osmanlı aleyhine kışkırtmışlardır. Esasen Osmanlı aleyhtarlığı, ulusçuluk hareketlerinden çok önce XVIII. yüzyılda Vehhabî hareketi ile ciddi bir boyuta ulaşmıştı. Bu siyasal ve dini zemin, milliyetçi fikirlere bürünüp daha farklı renklere evrilerek XIX. yüzyılın sonuna doğru Arap toplumunun Osmanlı Devleti'nden ayrılığını ve bağımsızlığını amaçlayan büyük halk hareketlerine dönüşmüştür. Arap memleketlerinin kendine özgü sosyal ve kültürel şartlarında bu olumsuzluklarla baş etmek kolay olmamıştır. Hükûmet karşıtı isyanlar kimi zaman Arap kökenli bürokratların yardımıyla kimi zaman da yerel yöneticilerin marifetiyle bastırılmıştır.

Babîali, Arap eşrafı üzerinden bölgedeki egemenliğini sürdürme siyaseti ile Hicaz Yarımadası'nda ve güney vilayetlerinde tutunmaya, otoritesini korumaya çalışmıştır. Şüphesiz en nüfuzlu ailelerden biri olan Şeriflerin bu politika doğrultusunda hem Mekke-i Mükerreme emirliği görevini yürütmeleri hem de Osmanlı bürokrasisinde aktif üyelerinin olması tesadüf değildi. Babîali, peygamber soyundan olmaları dolayısıyla aşiret topluluklarına liderlik eden ve etkili bir nüfuza sahip olan Şerif Ailesi'nin gücünden yararlanabilmiştir.

Beka endişesi ve ileri gelen Arap kabilelerinin desteğini kaybetmeme hassasiyeti, bölgede esnek bir politika takip edilmesine de neden olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı hükûmeti, Arapça konuşulan güney vilayetlerinde yerel liderlere idari yönden bazı kolaylıklar

sağlamıştır. Bu hoşgörölü politika bölge reislerinin zaman zaman bağımsız hareket etmek istemelerine neden olsa da I. Dünya Savaşı'na kadar bu ayaklanmaların ciddi bir boyuta ulaşmadığı görölmektedir. Bunda Şerif Ailesi'nin etkisi büyüktür.

Osmanlı Devleti'nin Şerif Ailesi içerisinde görevlendirdiği kişiler arasında iki önemli karakter Osmanlı-Arap ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Bunlardan biri ailenin en radikal üyelerinden Şerif Hüseyin, diğeri saltanat makamına sadakati ile göze çarpan Şerif Nasır'dır. Şerif Hüseyin, dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından sadakatinden endişe duyulan biri olarak görölmesine rağmen devlet erkânından gelen talepler neticesinde Mekke Emiri olarak görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Şerif Hüseyin'den gelebilecek herhangi bir isyan girişimine karşı kardeşi Şerif Nasır, bir çeşit emniyet tedbiri olarak İstanbul'da tutulmuştur. Bu siyasetin kadim bir gelenek olduğı, Şerif Nasır'ın bu çok köklü uygulamanın belki de son somut örneğı olarak İstanbul'da tutulduğı anlaşılmaktadır. Bu durum Şerif Nasır'ı aynı zamanda Osmanlı merkez bürokrasinin bir parçası haline getirmiştir. Zira Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e karşı ailenin bir diğfer ferdi olan Şerif Nasır, Meclis-i Ayan'ın üyesi yapılmıştır.

Arap coğrafyasında merkezi otoriteye karşı çıkan isyanları bastırmak amacıyla genellikle merkezden atanan yerel yöneticiler yerine Arap kökenli bürokratlara başvurulmuştur. Bu tarz görevlerle zaman zaman güney vilayetlerine gönderilen Şerif Nasır, bölgede asayişini sağlamaya çalışmıştır. Nasır'dan başka Şerif Cafer ve Şerif Ali Haydar gibi aynı alenin diğfer ileri gelenlerinin de benzer görev ve sorumluluklarla bölgeye gönderildiğı görölmektedir. Bu durum elbette bölgenin idaresinde ailenin nüfuzundan yaralanma düşüncesini gösterdiği kadar aynı zamanda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in giderek hissedilen nüfuzuna karşı bir denge oluşturulması iradesini de ifade eder. Diğfer taraftan Şerif Ailesi'nin üyeleri arasında çoğı zaman bir birlik sağlanamadığı görölmüştür. Osmanlı Devleti, bir yandan aşiret toplum yapısının egemenliğini tehdit etmemesi için Arap eşrafi arasında yaşanan iktidar mücadelelerini kendi lehine kullanmaya çalışırken bir yandan da Şerif Ailesi'nin kendi içerisinde bir ayrılık yaşamasını önlemek istemiştir. Zira aile üyeleri arasındaki anlaşmazlık kimi zaman Hicaz emniyetini ve idaresini zorlaştırmıştır. Bu noktada Şerif Hüseyin ile Şerif Nasır arasındaki ilişkide uzlaşmacı bir yol izlemiştir.

Şerif Nasır hem Arap coğrafyasında hem de merkez bürokrasisinde Osmanlı Devleti'nin meclis içerisindeki temsilcilerinden biri olarak hükümet meseleleri ile alakadar olan, sözüne itibar edilen bir bürokrat olmuştur. Meclis içerisinde çeşitli komisyon görevlerinde bulunmuş, siyasi meselelerde olduğı kadar, devlet örgütünün işleyişinde, bilhassa merkezi bürokrasinin çeşitli kademelerinde katkı sağlamaya çalışmıştır. Babıâli,

şehirlerin imarı, iaşesi, Osmanlı ordusunun ve donanmasının güçlendirilmesi için yardım toplanması gibi konularda hizmetleri görülen Nasır'ı bazı nişanlarla taltif etmeyi de ihmal etmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Arap politikasının, aynı aile bireylerindeki yansımaları farklı olmuştur. Nitekim Şerif Hüseyin, Babıâli'nin ılımlı siyaseti karşısında elde ettiği serbestliği, Osmanlı aleyhine kullanarak Hicaz'da isyan etmiş ve Osmanlı'nın Arap coğrafyasındaki hâkimiyetinin sonlanması sürecinde ciddi bir rol oynamıştır. Buna karşın Şerif Nasır ise Ayan üyeliği görevine devam ederken kardeşinin isyanına destek vermemiştir. Ne var ki isyan nedeni ile Şerif Nasır, meclis bünyesinde yürütülen çalışmalar sırasında zaman zaman zor anlar yaşamıştır.

Neticede Şerif Nasır'ın Osmanlı Devleti'ne olan sadakati, Arap toprakları üzerinde Osmanlı egemenliğinin devamını sağlayamasa da onun devlete olan bağlılığı en azından “Araplarının tamamının Osmanlı yönetimine karşı olduğu ya da ihanet ettikleri” yönündeki algının ve değerlendirmelerin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Abdülhamit I. (A.E. SABH I.): 290/19501

Ali Emiri Ahmet III. (AE. SAMD III.): 169/16552

Babıâli Evrak Odası (BEO): 3662/274637; 2190/164244; 3916/293631; 3515/263604; 3651/273764; 3620/271451; 3088/231587; 3608/270556; 4062/304584; 3931/294764; 1461/109531; 1383/103708; 3935/016; 106/7932; 3935/295076; 4490/336739; 3941/295544; 4649/348673

Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS): 24/55; 8/21

Dahiliye, Mektubi Kalemî Evrakı (DH. MKT): 1274/33; 1417/3; 2759/6; 2904/6; 2813/40

Divan-ı Hümayun Kalemî (A. DVN): 147/82

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM. d): 19/708

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM.4.Şb.):9/17

Hariciye Nezareti, Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS): 2423/16; 2316/5

Haritalar (HRT. h): 470; 477

İdare-i Umumiye Belgeleri (DH. İ. UM): 19/3

İrade Dahiliye (İ. DH): 897/6996; 1133/88479; 982/77574; 877/69968; 967/76460; 1253/983316

İrade Hususi (İ. HUS): 177/35

İrade Maliye (İ. ML): 23/1; 141/41

İrade Taltifat (İ.TAL): 500/44; 50/12; 15/74; 157/10; 151/74; 492/59; 457/18;

İrade, Meclis-i Vâla (İ. MVL): 291/11655

İrade, Şûra-yı Devlet (İ. ŞD): 105/6283

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM.): 1305/19; 1272/11

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL): 338/16; 147/81

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 217/4; 243/77; 250/161

Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Belgeleri (A. MKT. NZD): 88/45

Mısır Belgeleri (A. MTZ. (05). 38/20

Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH. MTV): 24/55

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Odası Belgeleri (A. MKT. MHM.): 33/71

Şifre Kalemî Belgeleri (DH. ŞFR.): 393/93; 410/7; 69/16; 85/116; 90/33; 84/102; 558/48

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 433/6

Taşra Evrakı, Halep Vilayet (TŞR. HL): 6/194

Topkapı Sarayı Müze Evrakı Arşivi (TS. MA. e.): 379/164

Yıldız Esas Evrakı (Y. E E): 142/287

Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı (Y. PRK. BŞK): 28/71

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS): 202/47; 247/54; 386/47

Yıldız, Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y. MTV): 46/120

Yıldız, Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM): 75/78

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMMA)

Zabıt Ceridesi, İ:27, C:1,1910; İ:1, C:1,1909; İ:2, C:1,1911; İ:48, C:3,1911; İ:20, C:1,1911; İ:2, C:1,1912; İ:11, C:2,1914; İ:2, C:1,1915; İ:4, C:1,1918; İ:15, C:1,1912; İ:30, C:1, 1915; İ:71, C:2,1911; İ:1, C:1, 1909; İ:82, C:1, 1910; İ:88, C:1, 1910; İ:10, C:2, 1910; İ:16, C:2, 1911; İ:2, C:1, 1916; İ:5, C:1, 1916; İ:10, C:1, 1917; İ:15, C:1, 1917; İ:26, C:1, 1918; İ:4, C:1, 1918; İ:36, C:2, 1918; İ:10, C:1, 1918; İ:3, C:1, 1920; İ:81, C:1, 1910; İ:71, C:1, 1910; İ:3, C:1, 1916; İ:71, C:1, 1911

Resmî Gazete, C:14, Sayı:3883, 1938:1288

İnceleme Eserler

Kitap

Armaoğlu, F. (2017). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul, Timaş.

Aydın, H.F. ve Çakır, Ö. (2015). *Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Tutanak Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TBMM Basımevi.

Belge, H. (2022). *Aristarki Ailesi Osmanlı Bürokrasisinde Yeni Fenerliler*, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler.

- Fevvaz, K.S. (2012). *Şerif Hüseyin ve Osmanlılar Arasındaki Yazışmalar (1908-1918)*, İstanbul, Selenge.
- Güner, S. (2012). *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil: Vehhâbî- Suûdiler (1744-1819)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt.
- İshakoğlu, Ö. (2021). *Modern Suriye Edebiyatı (1800-1918)*, İstanbul, Akdem.
- Karpat, K.H. (2005). *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kılınçkaya, M. D. (2015). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Ankara, Atatürk Araştırmaları Merkezi.
- Koloğlu, O. (2017). *Türk-Arap İlişkileri Tarihi*, İstanbul, Tarihçi.
- Köse, İ. (2020). *Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, İstanbul, Kronik.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul, İrfan.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü II.*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı.
- Polat, Ü. G. (2019). *Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, İstanbul, Kronik Kitap.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2021). *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, U. (2013). *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri.

Derleme Kitap

- Yıldız, A. (ed.), (2014). Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan Sempozyumu, H. Yüksel, *Osmanlı Toplumunda Seyyidler ve Şerifler*, (ss. 123-142) içinde. Sivas, Asistan.

Çeviri Kitaplar

- Kayalı, H. (2003). *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Türkan Yöney (çev). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt.
- Poliak, A.N. (1954). *Sâmi Doğunun Araplaşması*, Bahriye Üçok (çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Stitt, G. (2018), *Son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor Osmanlı Arabistan'ı Nasıl Kaybetti*, Yusuf Selman İnanc (çev.). İstanbul, Kronik.
- Zeine, Z. (2020). *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği*, Emrah Akbaş (çev.). İstanbul, Ark.

Kongre ve Sempozyum Bildirileri

Arpa, E. (2018). Sultan II. Abdülhamid'in Jeostratejisi ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara, 3-394.

Ansiklopedi Maddeleri

Buzpınar, Ş. T. (2009). Sürre, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 37, 567-568). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Büyükkara, M.A. (2012). Vehhabilik, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 42, 611-615). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ergin, A.Ş. (1992). Büstani, Süleyman b. Hattar, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 6, 474-475). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Erinç, S. (1998). Hindistan, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 18, 69), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Görgün, H. (2012). Urabî Paşa (1841-1911), *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 42, 167-169). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Gülsoy, U. ve Ochsenwold, W. (1998). Hicaz Demiryolu, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 17, 441-445). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Halaçoğlu, Y. (1991). Asîr, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 3, 482-484). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Koloğlu, O. (2003). Lawrance, Thomas Edward, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 27, 114-116). Ankara: Türkiye Diyanet vakfı.

Kurşun, Z. (1997). Hâşimiler, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 16, 412-415). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Küçükaşçı, M. S. (2009). Sâlim b. Avf, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 36, 48). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.

Küçükaşçı, M.S. (2010). Tâif, *Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 39, 443-447). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.

Okay, M.O. ve Düzdağ, M.E. (2003). Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 28, 432-439). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özcan. A. (1998). Hindistan, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 18, 81-85), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Özcan, A. (2001). İttihad-ı İslam, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 23, 470-475). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özcan, A. (2010). Şerif Hüseyin, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 38, 585-586). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Rasheed, M. (2000). İbnü'r Reşit, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 21, 184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Sarıçam, İ. ve Öz, M. (1997). Hâşim (Ben'î Hâşim), *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 16, 403-405). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şevabike, A.F.B. (1988). Abdülhamit ez-Zehravi, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 1, 226-227). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TDV İslam Araştırmaları Merkezi Ansiklopedi Hazırlık Kurulu (DİA). (2003). Lübnan, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (C 27, 243-244). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Makale

- Akçetin, N.Ç. ve Akçetin, E. (2013). Liberalizmin Dönüşümü, *Humunitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 14-26.
- Alptekin, M.Y. (2004). Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), *TASAM Siyaset ve Sosyokültürel Çalışma Grubu*, 1-49.
- Alşan, S. (2015). Mehmet Akif Ersoy'un; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Dönemini Değerlendirmesi, Çözüm Önerileri ve Osmanlı Devleti Adına Ortadoğu Propaganda Faaliyetlerinde Yer Alması, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 75-85.
- Apak, A. (2001). İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 177-194.
- Apak, A. (2017). Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-91.
- Aşan, A.M. vd. (2021). Lawrance'ın 27 Maddelik Raporu Bağlamında Ortadoğu'da İngiliz Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 199-214.
- Atar, A. (2010). Hicaz Demiryolu ve Ürdün Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Journal Of Academic Opinion*, 1(2), 56-62.
- Ay, H.U. (2018). Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 32-49.
- Ayca, İ. (1995). Sakif Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 209-235.
- Bacanlı, H. (2018). Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif (Ersoy) ve Faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(97), 1-54.
- Belge, H. ve Hanılçe, M. (2022). 19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarının Notlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tatarlarca Yürütülen Rehberlik Hizmetleri, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 1198-1212.
- Beyoğlu, S. (2010). Türk-Arap İlişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(78), 425-460.

- Bıyıklı, M. (2012). Osmanlıya Karşı Ayrılıkçı Hareketten Batı'ya Karşı Bağımsızlık ve Hakimiyet Mücadelesine Arap Düşüncesine Genel Bir Bakış, *Yeni Fikir*, 9, 29-47.
- Bilgenoğlu, A. (2020). Sömürgeler Çağında “Kralın Tacındaki Elmas”: Hindistan'ın İngiliz Sömürgeciliğindeki Yeri ve Önemi, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 271-290.
- Bilgin, T. (2015). Thomas Edward Lawrance'ın Ölümünün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler, *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 463-481.
- Bodur, H.E. (2003). Vehhabi Hareketi ve Küresel Terör, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 7-20.
- Bostancı, M. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hakimiyet Mücadelesi, *Akademik Bakış Dergisi*, 7(14), 117-136.
- Buzpınar, Ş.T. (2021). Hicaz'da Bir Suikastın Arka Planı: Şerif Hüseyin, Afganlar ve İngilizler, *Tarih Dergisi-Turkish Journal Of History*, 75(3), 223-249.
- Boztepe, M. (2013). Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren “Merkeziyetçilik” Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2-14.
- Canatan, Y. (2020). Arabistan Yarımadasında Osmanlı Aleyhtarı Batı Politikası, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 31-67.
- Cengiz, G.H. (2017). II. Abdülhamit Dönemi Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Tev'em Maaşı, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi), 41, 57-78.
- Çabuk, M. (2019). İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920), *Belgi Dergisi*, 2(17), 1130-1147.
- Çakaloğlu, C. (2019). Yemen'de İmam Yahya İsyanının Başlaması ve İlk Askeri Hareket, *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(39), 1715-1723.
- Çakmak, A. (2021). Vakıf-ı Müsadere İlişkisi Bağlamında İzzet Halo Paşa'nın Vakıfları İçin Verdiği Mücadele, *Vakıflar Dergisi*, 56, 107-121.
- Çetin, E. (2010). Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918), *History Studies*, 99-115.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-96.
- Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamit'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, *Osmanlı Araştırmaları- Araştırma Makalesi*, 47(47), 353-409.
- Çiçek, M.T. (2012). Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve “Arap İhaneti”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17(32), 169-188.

- Çolak, K. (2008). Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801), *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 141-183.
- Demirel, A. (2019). Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1029-1946), *Mustafa Kemal Üniversitesi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 69-89.
- Deveci, C. (2020). Paris Barış Konferansı Öncesinde Haim Weizmann- Şerif Faysal Görüşmeleri ve Faysal'ın Konferansta Filistin Hakkındaki Talepleri, *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10, 140-156.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2017). XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 16(3), 839-847.
- Doğru, D. (2001). I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 52-57.
- Dursun, D. (2005). Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar, *Ortadoğu Yıllığı*, 1, 311-332.
- Ekinci, E. B. (2008). Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 6, 7-84.
- Gökçe, Ö.T. (2019). Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönemleri, *Yeni Fikir*, 10(22), 55-71.
- Güler, Ü. (2021). Osmanlı Sosyal Hayatında 18. ve 19.yy. Diyarbakir Örneği, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 860-895.
- Günay, S. (1995). II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 85-108.
- Hastürk, Ö. (2017). II. Abdülhamit'in Eşraf ve İslam Birliği Politikasında Arap Bir Danışman İzzet El- Abid, *Yeni Türkiye*, 98, 589-595.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 105-150.
- Hülagü, M. (1995). İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları, *Belleten*, 59(225), 429-446.
- İyiat, B. (2021). Arap Milliyetçiliği Ütopyası, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 103-112.
- Kanberoğlu, N. (2018). Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, 159-187.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 49-65.
- Karagözoğlu, B. (2016). Hindistan Türk Moğol İmparatorluğu Döneminde Farsça Tarih Yazıcılığı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 348-370.

- Karaköse, H. (2019). Osmanlı Yönetimindeki Yemen’de İngiliz Siyaseti (Birinci Dünya Savaşı’nın Sonuna Kadar), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(34), 323-339.
- Kartaloğlu, H. (2021). Sebilürreşad Dergisi Kapsamında Osmanlı’nın Son Döneminde Vehhabilik Algısı, *Atlas International Congresson Social Sciences*, 8, 276-286.
- Kayıran, M. (2019). Milliyetçilik Akımının Balkanlardaki Gayr-i Müslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789-1875), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 71-97.
- Keskin, Ö.A. (2020). Ortadoğu’da Arap Milliyetçiliğinin Seyri: Osmanlı Döneminden Milli Mücadelenin İlk Yıllarına Arap Milliyetçiliği ve Türk-Arap İlişkileri, *Turkish Studies-Historical Analysis*, 15(3), 944-972.
- Kılıç, R. (2010). Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası, *TÜBAR- XXVIII.*, 245-259.
- Koçak, E. (2020). Kimlik ve Tarihçilik Bağlamında Vehhabiliğe Dair Mülahazalar (Ahmet Cevdet Paşa ve Osman B. Bısr Örneği), *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 616-649.
- Kodaman, B. (1991). XIX. Yüzyıl Sonunda Güney-Doğu Anadolu’da Fransız Politikası, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 157-162.
- Korkmaz, S. (2017). Cemal Paşa’nın Hatıralarına Göre I. Dünya Savaşında Filistin Cephesi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLIII (2), 45-77.
- Kurşun, Z. (1999). Basra Körfezinde Bir Arap Aşireti: Acman Urbanı (1820-1913), *Belleten*, 63, 123-164.
- Kuş, B. ve Günay, N. (2019). Osmanlı’da Demiryolu Ağının Gelişimi Açısından Hicaz Demiryolu, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 65-79.
- Küçük, L. (2016). Osmanlı’nın XIX. Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Haşîmi Soyundan Bürokratlar, *Karadeniz Uluslararası Bilimler Dergisi*, 1(29), 121-134.
- Nizamoğlu, Y. (2013). 1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine’nin Tahliyesi Programı, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 123-148.
- Okur, M.A. (2009). Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası, *Bilig*, 48, 137-156.
- Oral, O. (2014). Hayderizade İbrahim Efendi’nin Vehhabilik Adlı Makalesi, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, 7(2), 71-102.
- Örs, O. (2020). İslamcılık/Panislamizm Penceresinden Osmanlı Devleti’nin Kürt Şeyhleriyle İlişkisi, *Kürt Araştırmaları Dergisi*, 3, 156-183.

- Öz, E. (2022). TBMM'nin Erken Dönemlerinde İyi Yönetim Geliştirme Örneği: İstida (Arzuhal) Encümeni ve Haftalık Mukarrerat Cetveli, *Ombudsman Akademik*, 8(16), 107-128.
- Öztürk, M. (2010). Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi, *History Studies*, 326-351.
- Öztürk, T. (2017). Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliğine Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul'da Geçirdiği Yıllar, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları*, 2(1), 153-165.
- Polat, Ü.G. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938), *Atatürk Araştırmaları Merkezi*, 33(2), 113-154.
- Poyraz, T. ve Arıkan, G. (2004). Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Yayılmacılığından Sonra Değişen "Öteki" Tanımları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1-16.
- Saydam, A. (1993). Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 243-256.
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 35, 217-244.
- Sert, S. (2016). I. Dünya Savaşında Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemendeki Faaliyetleri, *Akademik Bakış*, 9(18), 121-139.
- Soy, H.B. (2004). Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar, *BİLİG (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 30, 173-202.
- Şahin, H.H. (2018). Tarihsel Bir Panorama: Hint-Türk Tarihine Dair "Babürler Dönemine Kadar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(234), 127-142.
- Şeker, F.M. (2012). Vehhabiliğin Osmanlı Mütefekkirleri Üzerindeki Akisleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 1-358.
- Şimşek, K. (2021). Mehmet Ali Paşa ve Vehhabiler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21(42), 19-46.
- Tanıyıcı, Ş. ve Kahraman, S. (2017). II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(2), 7-31.
- Toprak, S.V. (2018). Kanun-i Esasi Gazetesi'nde İttihad-ı İslam Teması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(1), 109-138.
- Turhan, K.C. (2019). Vehhabi Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar ve Harekete Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 409-448.

- Uçar, F. (2018). Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(8), 81-108.
- Uzun, T.İ. ve Abidin, M.Z. (2017). Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası/ “Hicaz Demiryolu Müdüriyet-i ‘Umûmiyesi Binası Projesi” Özgün Çizimleri Üzerinden Bir Okuma, *Megaron*, 12(4), 572-588.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 311-324.
- Yıldız, M.C. (1999). Osmanlının Son Dönemlerindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 279-301.
- Yozgat, N. ve Kartın, C. (2021). Arap Bürosu’nun Gizli Raporları: Arap Bülteni, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 247-286.

Lisansüstü Tez Kaynakları

- Akar, M. (1996). Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Lübnan ve Şam Hadiseleri (1860-1861), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altun, B. (2015). Selefilik- Vehhabilik ve Türkiye’deki Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altunbaş, İ. (2019). Şerif Hüseyin İsyanı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çaycı, M.E. (2009). Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Çelebi, B. (2020). Osmanlı Devleti’nin Merkezileşmesinde Telgrafın Rolü: 1855-1909, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çiçek, M.T. (2007). Şerif Hüseyin İsyanının Türk ve Arap Kimlik İnşa Süreçlerindeki Etkisinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Duysak, C. (2005). Osmanlı Belgelerine Göre ASÎR Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Emir, M.S. (2002). II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gümüş, İ. (2013). Şerif Hüseyin İsyanı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürbüz, E. (2020). Suriye’de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi’nin Rolü, Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Işık, A. (2013). Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbül -Eşraflık Müessesesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaplan, U. (2015). Uluslararası Politika’da Vehhabîlik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Khalil, J. (2019). Suriye’de Milliyetçiliğin Doğuşu ve Ulemanın Buna Bakışı, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Karababa, H. (2021). Ürdün Hâşimi Vesikaları’nda Hicaz Demiryolu (1919-1952), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurtuluş, A. (2020). Milliyetçilik ve Yenileşme Hareketlerinin Tanzimat Fermanı Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nizamoğlu, Y. (2010). Vehip Paşa (KAÇI)’nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Örs, O. (2018). II. Abdülhamit’in Kürt Politikası 1876-1909, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, S.E. (2018). II. Abdülhamid’in İttihad-ı İslam Siyasetinde Tarikatların Rolü: Senusi Tarikatı Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özoylumlu, M.Y. (2018). 1908-1918 Yılları Arası Osmanlı Devleti ve Arap Aşiretleri, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Sözener, M. (2010). İslam’ın Doğduğu Çağda Evs ve Hazrec Kabileleri Arasındaki İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sunay, S. (2019). XIX. Yüzyılda Fransa’nın Osmanlı-Arap Coğrafyası’ndaki Faaliyetleri ve Sonuçları: Lübnan Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şen, S. (1999). Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi (Tarihi ve Sosyal Temelleri), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Temir, H. (2019). Arap Yarımadasında Kabile Hayatı (Ortaya Çıkışından Hz. Peygamber Dönemine Kadar), Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Temizgüney, F. (2008). Erzurum’a Demiryolu’nun Gelişi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Toprak, S. (2011). 19. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Torun, A. (2020). II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı-Hint İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Torun, D. (2021). Tasavvufa Sosyo-Politik Bir Yaklaşım Örneği Olarak Teşekkül Sürecinde Vehhâbîlik (XVIII-XIX. Yüzyıl), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yararbaş, Ö. (1996). I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlıların Arabistan Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yazıcı, S. (2018). Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri (1914-1918), Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yeşilyurt, Y. (2011). Yemen’de Osmanlı İngiliz Mücadelesi (1871-1914), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

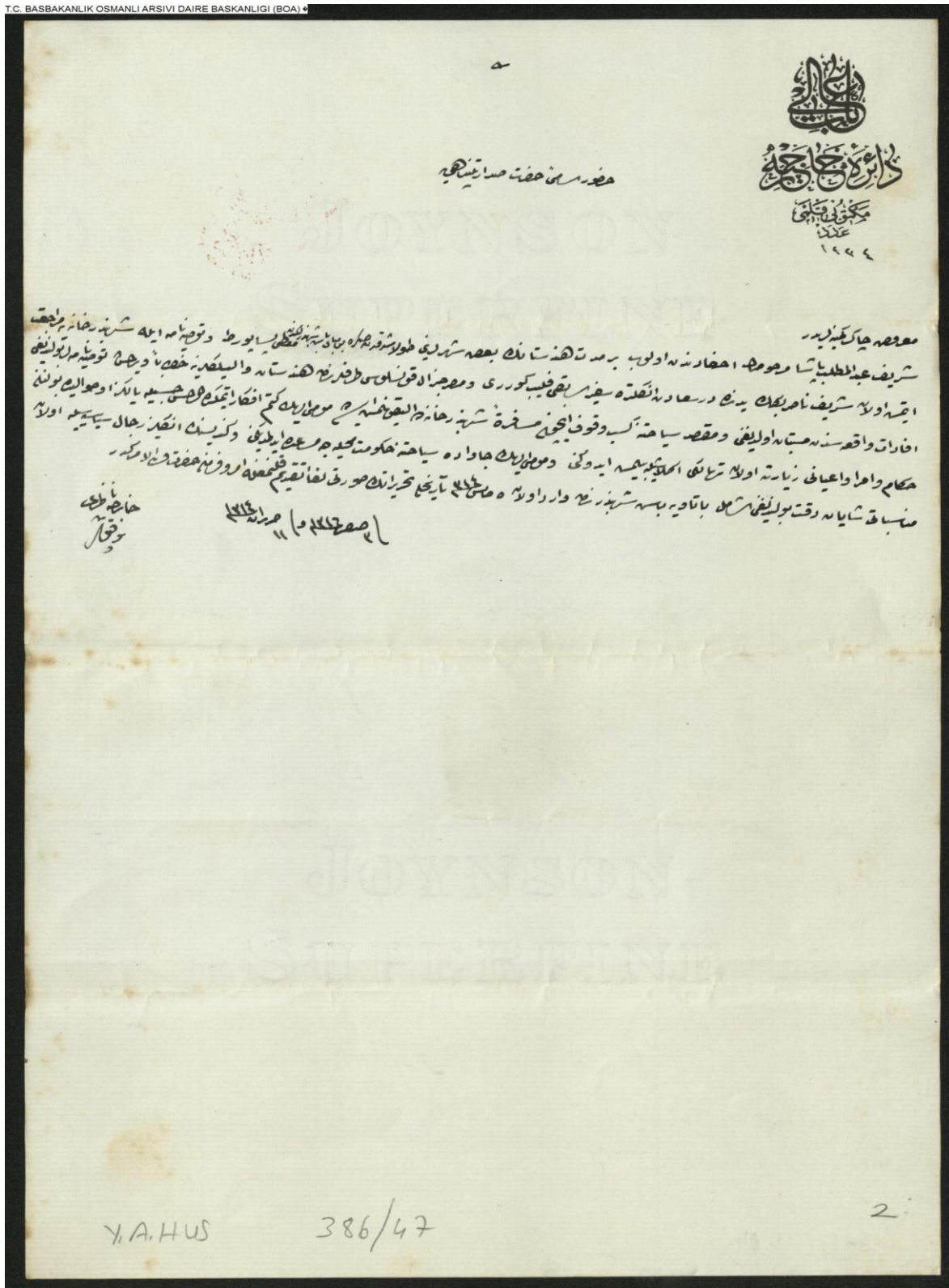
EKLER

Ek: 1 Ayandan Şerif Nasır Bey

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19740>

Ek: 2 Hindistan'ı dolaşarak Batavya'ya giden Şerif Nasır Bey'in İngiliz siyaset adamlarıyla olan münasebeti

Maruz-ı Çaker Kemineleridir ki

Şerif Abdülmüttalib Paşa mersumun ahfadından olup bir müddet Hindistan'ın bazı şehirlerini dolaştıktan sonra Bombay baş şehbenderliğinden muti pasaport ve tahsil name ile şehbender haneye müracaat etmiş olan Şerif Nasır Bey'in yedinde dersaadet İngiltere sefiri baki kılıp gördü ve Mısır general konsolosu taraflarından Hindistan ve valiliklerine hitaben verilmiş tavsiyenamele bulunduğu ifadat vakasından hitabeti müsteban olduğu ve maksadı seyahatine kesbi vukuf için misafereten şehbender hanede alıkonulmuş ise de mümauleyhin ketm-i efkar etmekte olması hasebiyle yalnız o havalide bulunan makam ve ümera ve ayanı ziyarete olan tehaliki anlaşılabilmiş idiğünü ve mümauleyhin Cava da seyahatine hükümeti mahallice müsaade eylediğini ve kendisinin İngiliz ricali siyasiyesiyle olan münasebat-ı şayan-ı likad bulunduğunu şamil Batavya baş şehbenderinden varid olan 5 mayıs sene 1314 tarihli tahriratın sureti leffen takdim kılınmakla emru ferman hazreti mennehul emrimdir.

3 Safer 1316/ 11 Haziran 1314

Hariciye Nazırı

Ek :3 Şerif Ailesi İçindeki Anlaşmazlıklar ve Şerif Nasır

نمبر	سورہ	تاریخ	مقام	موضوع
۱۱۹۵		۱۲۸۵	جہاز ولایت و ملک مذکورہ	جہاز ولایت و ملک مذکورہ

طرفہ دولتیہ
 شریف حقیقتہ طرفہ برادر شریف حبیبہ بک خانہ
 با صبر و بردباری و قریب و دیر یوں طائفہ ہونا قایتلہ
 زینت اسبابہ و رنج زقاغ اتیہ کبر اولیہ شرف
 و جس ایشہ لیکندہ و حقیقتہ و اردق و کز و حقیقتہ
 طرفہ سیاحتیہ
 مسافر طرہ و اخذ ایٹک و حبیبہ یوز بیک حبیبہ
 مجاوز مطلوبہ و پر لیکندہ جملہ شریف علمہ یا سارا
 ناصر بک و شریف حبیبہ یا سارا علمہ یا سارا حقیقتہ
 طرفہ حقیقتہ نفقہ قائمہ استعای معرفت و نفقہ
 باقیہ حقیقتہ حالات استعارہ
 حقیقتہ حالات استعارہ

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 106 7932 1

ابو سوره نك، صفای بیفی کشیدہ، و تسمہ و تسمہ ہنرمندہ
 ۲۱ مرتبہ
 روحی

BEO.000106.007932.001

(BOA. BEO. 106/7932)

Şerif Hazretleri (Avnürrefik), dünkü gün biraderimiz Şerif Hüseyin Bey'in hanesini bastırıp, kapılarını kırıp Taif'te bulunan haremlerinin zi-kıymet eşyalarına varıncaya kadar sokaklara attırdığı gibi adamlarımızı dahi sıra dayağından geçirip haps eyledi. Büyük pederimizden müntakil umum efrad-ı ailemize münhasır olan çiftliklerimiz varidatını ve kendi hissemizi on seneden beru ekl ve bey' etmekte olmasıyla müşarünileyh el-yevm 100.000 mecdiyeyi mütecaviz matlubumuzu vermekten imtina ediyor. Cümlemiz hakkında reva gördüğümüz zulm ve hakaretana artık sabır ve ihtimalimiz kalmadığından matlubumuzun müşarünileyhten tahsiliyle hal-i perişaniyete ve efrad-ı ailemize merhamet ve şefkat-i şahanelerini niyaz ve istirham eyleriz.

Emir-i Sabık Merhum Şerif Abdullah Paşazade Ali

Merhum Şerif Ali Paşazade Nasır

Ek: 4 Ayandan Şerif Ali Haydar Paşa

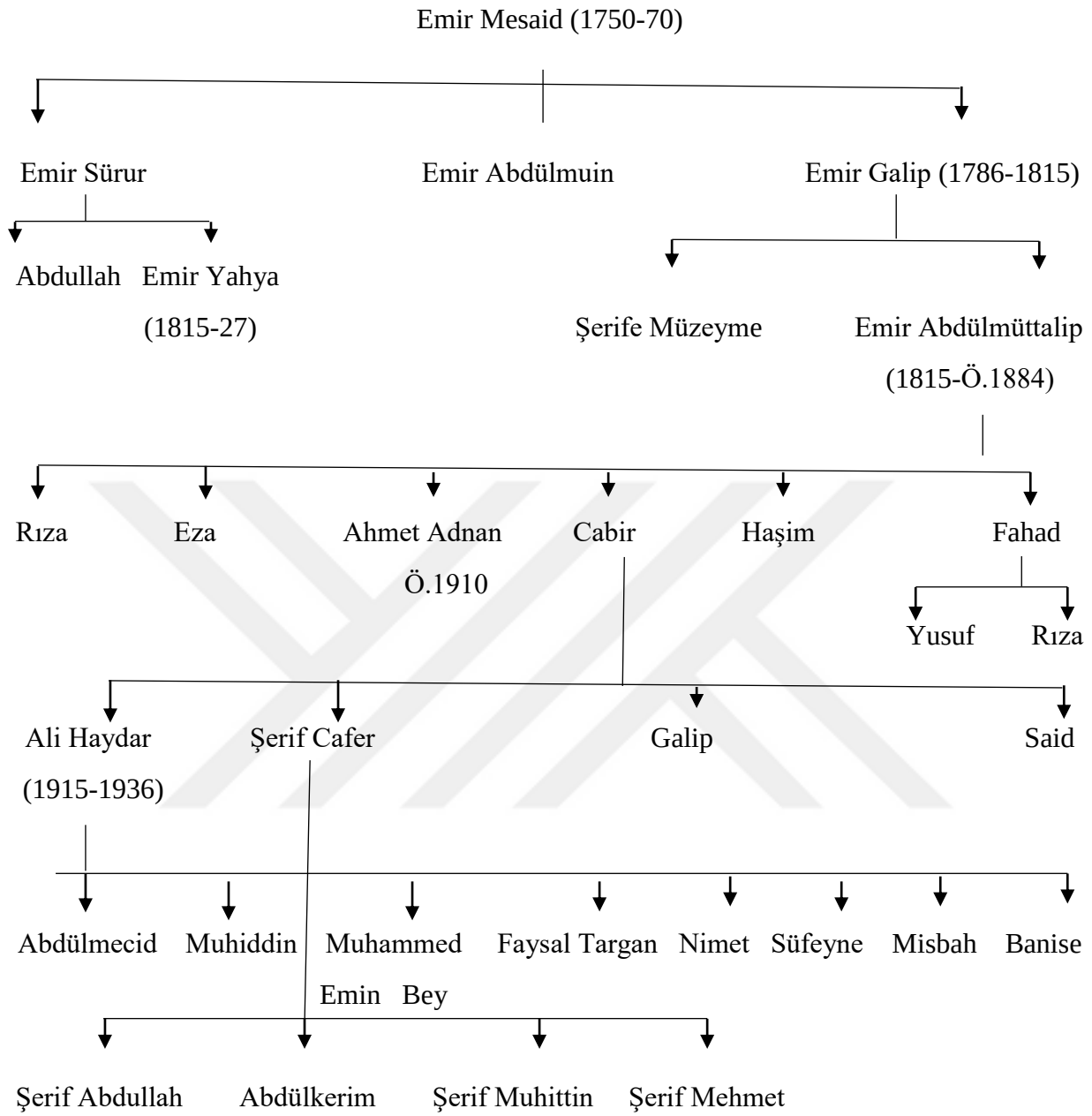

<https://www.google.com/url?sa=i&url=https>

Ek: 5 Şerif Hüseyin (Mekke Emiri)

<https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Ftr.wikipedia.org=1677530614241000>

Ek:7 Zevi Zeyd Hanesinin Soy Ağacı³⁶

Ek:8 Hicaz Demiryolunun Arabistan yarımadasındaki durumunu gösterir harita

³⁶ Soyağacı oluşturulurken yararlanılan kaynaklar için bkz. (Stitt,2018:14-304; BOA. Y. EE. 1421/287).

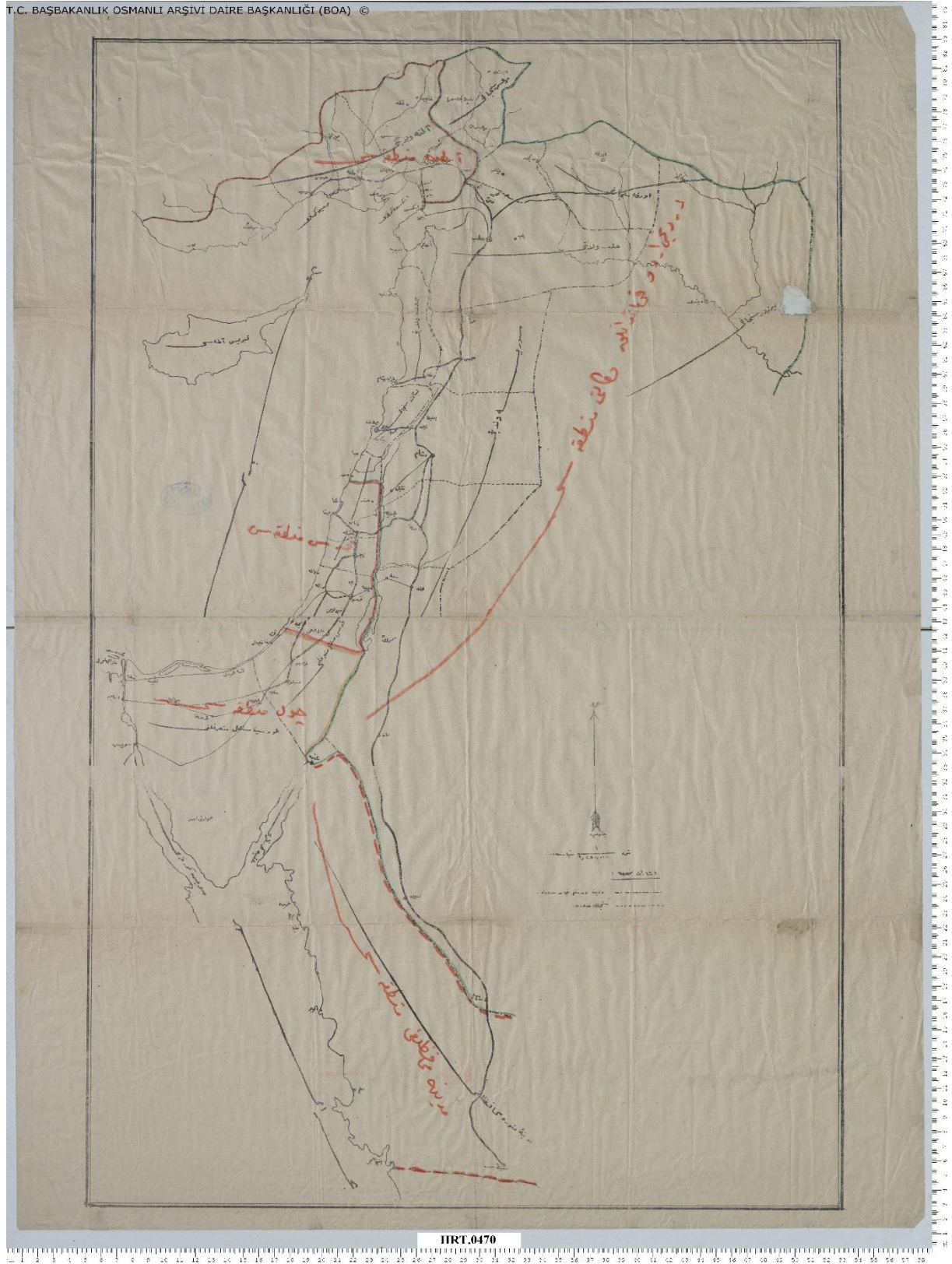
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.0477

BOA. HRT.h.477

Ek:9 I. Cihan Harbi sırasında Irak, Suriye ve Sina bölgelerinde askeri birliklerin bulundukları bölgeler, vilayet ve sancak hudutlarını gösterir harita

HRT.0470

BOA.HRT.h.470

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Duygu Çakır

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Pedagojik Formasyon: Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

İLETİŞİM BİLGİLERİ